

H I S T O R I J S K I Z B O R N I K

Godina XIV

Zagreb 1961

Broj 1—4

VIROVITIČKA ŽUPANIJA U REVOLUCIJI 1848—1849

Slavko Gavrilović

Događaji u provincijalnim delovima Slavonije za vreme Narodnog pokreta 1848—49, iako su od znatnog interesa, ipak su samo uzgred pominjani u našoj historiografiji, jer je ova svu svoju pažnju usredsredila na zbivanja u užoj Hrvatskoj i Vojvodini — na glavna pozorja tog pokreta. Političke prilike u ovom kraju 1848—49 sumarno su prikazali dr Ferdo Šišić i dr Josip Bösendorfer¹, zatim dr Rudolf Horvat i dr Dragutin Prohaska², ali ne iskoristivši potpuno ni onovremenu hrvatsku štampu ni bogatu arhivsku dokumentaciju. Brojna i značajna socijalno-ekonomska zbivanja nisu bila predmetom njihove pažnje. Njih se sasvim uzgredno, tu i tamo, dotakao Aleksije Jelačić u svojoj poznatoj knjizi o seljačkom pokretu 1848—49.³

Obiljem dosad neupotrebljene građe zagebačkih arhiva i potpunijim korišćenjem onovremene hrvatske štampe, mi ćemo u ovom radu pokušati da prikazemo celovitu sliku političkih i agrarno-socijalnih zbivanja u severnom delu Slavonije, u Virovitičkoj županiji, pri čemu ćemo na opšte stvari i na Osijek (koji nije bio pod županiskom upravom i imao 1848—49 posebnu problematiku) obraćati samo onoliko pažnje koliko je nužno za razumevanje događaja na teritoriju ove županije.

Seljački nemiri u Virovitičkoj županiji u proleće 1848.

Drugom polovinom marta 1848 u Slavoniju su stigle vesti o revolucionarnim zbivanjima u Evropi i Mađarskoj, a krajem istog meseca i prva zvanična naređenja nove mađarske vlade o proglašenju »martovskih zakona« i na teritoriju Hrvatske i Slavonije. Dana 29. marta u Osijeku se sastala generalna kongregacija (skupština) Virovitičke županije, na kojoj je podžupan Ladislav Janković, jedan od stubova mađaronske politike u Slavoniji, pozvao staleže i redove da svoje snage usredsrede na održanje mira u tim burnim vremenima. Insistirajući na potrebi održanja istorijske osam-

¹ F. Šišić, Županija Virovitička u prošlosti. Osijek 1896; J. Bösendorfer Crtice iz slavonske povijesti. Osijek 1910.

² R. Horvat, Hrvatski pokret I—IV. Zagreb 1898-99; D. Prohaska, Ilirizam u Osijeku. Savremenik 1912.

³ A. Jelačić, Seljački pokret u Hrvatskoj i Slavoniji godine 1848—1849. Zagreb 1925.

stogodišnje mađarsko-hrvatske političke zajednice, skupština je donela nekoliko odluka koje su po njenom uverenju imale da učvrste veze između dveju kraljevina. Ona je istovremeno proklamovala jedinstvenost Trojedne kraljevine i priznala mađarsko ministarstvo (vladu) na čelu s grofom Baćanijem. Odlučila je da u sva nadležstva i sudove uvede narodni (hrvatsko-srpski) jezik, ali je pristala da u zajedničkim saborskim komisijama bude mađarski jezik, kao i da se njim dopisuje sa mađarskim vlastima.⁴

U vezi sa Baćanijevim pismima o ukidanju kmetstva i održanju reda, odlučeno je da se stvori stalna komisija (Odbor sigurnosti) a po gradovima nacionalna garda radi očuvanja lične i imovinske sigurnosti. Komisiji je stavljeno u zadataka da proglasi peštanske zakone po selima i da seljacima rastumači da sva neurbarijlna robota i obaveze ostaju i dalje na snazi. Na čelo Odbora sigurnosti sa najvećim ovlaštenjima postavljen je podžupan Lad. Janković, a za komandanta nacionalne garde u Osijeku — grof Pavle Pejačević.⁵ Kako je bila velika briga oko očuvanja mira, vidi se i po tom što županiska skupština nije imala vremena i strpljenja da izradi svoje instrukcije za svoje saborske delegate, nego im je poručila da rade po svojoj savesti i uverenju, podvlačeći da je održanje mira i reda sada najvažnije.⁶

Dok je plemstvo nastojalo da spreči svako revolucionarno gibanje u ovom kraju, seljaci su pokušali da prošire revolucionarne tekovine i do kraja sprovedu agrarnu reformu. Već na pomenutoj županiskoj skupštini pretstavnici Sarvaša, Tenja, Erduta i Čepina istupili su sa zahtevom za vraćanjem oduzetih krčevina i oranica, vinograda, okućnica, pašnjaka, šuma i regalija od strane spahiluka.⁷

Komisija koja je dobila zadatak da proglasi martovske zakone i objasni ih seljacima naišla je na otpor na više mesta. Seljaci joj nisu verovali, pa su odlučivali da sami u masama pođu u Osijek pred Županiju. Semeljčani na čelu s Grgom Mihaljevićem pošli su prema Osijeku da tamo čuju nove zakone, ali je Odbor sigurnosti naredio da ih gradske straže ne propuste, nego da ih vrata u selo da tamo 31 marta saslušaju komisiju. U slučaju protivljenja, da ih pohapse. Slično su reagovali seljaci iz Vuke, Beketinaca, Širokog Polja i Punitovaca.⁸ Sa mnogo sumnji nove zakone primila su i sela đakovačkog okruga, ali je komisija uspela da ih umiri. Srbi iz tih sela kolektivno su se tužili na svoje sveštenike što za venčanje i krštenje uzimaju visoke takse.⁹

U virovitičkom i vučinskom (voćinskom) okrugu nije došlo do značajnijeg gibanja sem u selu Medinci čiji su stanovnici tražili proširenje pašnjaka na račun Virovitičkog spahiluka. Međutim, zbog oskudice kovanog novca narod nije mogao da kupi ni osnovne potrebne artikule, a pošto je prema papirnom novcu pokazivao nepoverenje, vlasti su se bojale da se nemiri ne porode i u ovim delovima Županije.¹⁰

⁴ Državni arhiv u Zagrebu (kraće: DAZ), Prothocollum congregationum comitatus Veröcensis (kraće: Virovitička, Prot.), 169/1848.

⁵ Isto, Prot. 170/1848.

⁶ Isto, Prot. 172/1848.

⁷ Isto, Prot. 174—177 ex 1848.

⁸ Isto, Prot. 239/1 ex 1848.

⁹ Isto, o. s. 246/8 ex 1848.

¹⁰ Isto, o. s. 247/9, 248/10 ex 1848.

Prvih dana aprila 1848 do najozbiljnijih pokreta došlo je u okolini Osijeka, naročito na Daljskom vlastelinstvu mitropolita Josifa Rajačića. Masa seljaka uputila se u Osijek da iznesu svoje zahteve na zemlju, ali im je Županija odgovorila da zemlje na koje oni pretendiraju ostaju i nadalje u vlasti spahiluka, što je imalo za posledicu da su bivši podložnici »granice... povernosti tada prekoračili«.¹¹ Kako piše Pavle Šeroglić, 3 aprila 1848, u Dalju su se seljaci »naopako uzbunili i spahiske zemlje via facti oteli i zaorali«.¹² 7 aprila, upravnik Daljskog vlastelinstva, Stevan Hadžić piše Rajačiću da su seljaci »odista sve zauzeli«, a svoju stoku puštaju i na poslednju spahisku pustaru. Pod njihovim pritiskom morao je otpustiti neke svoje činovnike, samo da ne bi bila »vatra na selu«. Hadžić predlaže da Rajačić preko mađarskog predsednika vlade zatraži intervenciju protiv seljaka.¹³ Rajačić zaista nije oklevao, pa se 12 aprila obratio palatinu, moleći da se naredi virovitičkom podžupanu da lično ode u Dalj i zabrani svako nasilje seljaka koji se ne zadovoljavaju »velikodušnošću spahija«, nego zauzimaju alodijalne zemlje. Mitropolit je insistirao da se »vođe i potstrekači« oštro kazne.¹⁴ Sa svoje strane ugarski Zemaljski odbor uzeo je u odbranu Rajačićev spahiluk;¹⁵ palatin Števan je 13 aprila zatražio od Županije da interveniše, kako ovaj opasni primer ne bi zahvatio i druga sela, pa je podžupan morao da dođe u Dalj i opomene seljake da se neće trpeti njihova nasilja, nego da će biti kažnjavani i prisiljeni da plate za štete učinjene spahiluku.^{15a}

Tih dana županiski Odbor sigurnosti konstatovao je da su u osječkom okrugu mnoga sela i seljaci »spiritu proterviae imbuti«, da osvajaju spahiske zemlje, nanose štete bivšim gospodarima i krše prava sopstvenosti. Stoga je odlučeno da se svi »prestupnici« opomenu i da se otštampaju proglasi na narodnom jeziku, koji će se razdeliti svima opštinama uz pretnju da će se protiv njih pribeci upotrebi vojne sile.¹⁶

U prvoj dekadi aprila županiski proglasi razaslati su po selima, ali se stanje nije izmenilo, naročito na Daljskom vlastelinstvu. Belo Brdo primilo je opomene, ali bez izraza naročite pokornosti. U Dalju seljaci su jedva hteli da saslušaju usmeno izlaganje, a štampane opomene odbili su da prime, izjavivši da se ne daju prevariti i zaluditi, jer su od kralja dobili pravo da prisvoje sve spahiske zemlje bez razlike, a da im se ovo pravo mala fide od Županije uskraćuje itd. Bojeći se da ne bude napadnuta od seljaka, komisija posle ovih izjava napusti selo i pođe u Borovo, ali se i tamo ponovi slična scena. Od samog početka neki Borovci su gundali, a kad uskoro dođoše iz Dalja seljaci na mnogim kolima, a zatim i knez iz Erduta, počeoše upućivati komisiji »crudissima verba« i uvrede. Posle ovih iskustava komisija se nije ni usudila da pođe u Erdut, plašeći se napada tamošnjih seljaka.

¹¹ Građa za istoriju Srpskog pokreta u Vojvodini 1848—1849. Knjiga I. Beograd 1952, 236 (u redakciji Rad. Perovića).

¹² A. Lebl, Prilog istoriji agrarnog pitanja u Vojvodini 1848—1849. Novi Sad, 1954, 32.

¹³ Građa za istoriju Srpskog pokreta u Vojvodini ... 134.

¹⁴ Arhiv SANiU, Sremski Karlovci, Srpski pokret 1848—1849, kut. 11 br. 7/1848.

¹⁵ Lebl, n. d. 30.

^{15a} DAZ, Virovitička, Prothocolla sedrialia criminalia 1847—1848, pod br. 31, 33,

¹⁶ Isto, Prot. 241/3 ex 1848.

Primivši izvještaj o prijemu na koji je naišla komisija, Odbor sigurnosti odlučio je da se divizion vojnika pošalje u Dalj, taj »centrum rebellionis«, da se vođe seljaka pronađu i podvrgnu najstrožijem kriminalnom postupku i red što pre zavede. Takođe je rešeno da se zamoli mađarsko ministarstvo da se husari koji se nalaze u Županiji stave istoj na raspolaganje, te da se još i više vojske dovede u ovu oblast, jer osječka nacionalna garda nije dovoljno organizovana i jedva je sposobna za održavanje reda u gradu, a posada iz osječke tvrđave se u te svrhe ne može uporebiti. Županija je molila da joj se dodeli jus statarium, jer se »virus anarchiae« može suzbiti samo krajnjim merama. To bi, po njenom mišljenju, imalo dejstva na »pobunjenike«. Županija je bila spremna na saradnju sa Sremskom županijom, čiji joj je podžupan javio o pokretima seljaka u Sremu i merama za sprečavanje nemira.¹⁷

Mađarska vlada odobrila je upotrebu vojske protiv seljaka i odlučila da odmah preko Slavonske general-komande uputi u ovu Županiju još dve falange graničara, obećavajući još i veću vojnu pomoć u slučaju potrebe. Ipak, smatrala je da će se narod moći umiriti i bez prekog suda.¹⁸

Alarmirajuće vesti stigle su 10 aprila od kastnera Tadije Reslera sa Erdutskog vlastelinstva. Dan ranije knez sela Erduta naredio je njemu i upravniku spahiluka da ostanu kod kuća i nikud se ne udaljuju, jer se sa celom opštinom moraju pojaviti pod zastavom. Oko jedan sat popodne opština je počela da zvoni u veliko zvono, a oko dva sata okupljena masa sa zastavom pošla je prema spahiskom dvorcu, pa su spahiski službenici morali da se svrstaju pod tu zastavu. Masa se zaustavi pred spahiskom baštom, lepo uređenom i punom povrća, i izjavi »das alles, was immer die Herrschaft auf ihre Huhtweide hat . . . vernichtet werden muss«. Uzalud su kastner i dvorski molili da poštede vrt iz koga oni žive, uzalud su im obećavali da će im naplatiti za to zemljište. Narod je srušio ogradu, pošao sa zastavom kroz vrt, izgazio ga i otvorio put koji je ovuda nekad prolazio. Druga grupa napala je na jutro vinograda i sve razorila, počupala hrastovo kolje, polomila ga i razbacala. Drugi vinograd od 6 motika (3/4 jutra) osvojili su i namenili srpskoj crkvi. Spahiske gostionice na Dunavu, zatim vinograd i kuću arendatora iz Bogojeva nameravali su da unište 13 aprila. Voćnjak Dolaču oštetili su i pretili da će ga potpuno poseći. Seljaci su izjavili da spahiluk ne sme dalje obrađivati zemlju za kukuruz na alodijalnom potesu Orašje, a opština će 13 aprila pod zastavom izaći na to polje i odrediti koliko će jutara ostaviti spahiluku. »Uopšte, piše Resler, opština se ugleda na Sremsku županiju, gde je grof Elc sve predao i vratio seljacima (!), jer ništa i nije bilo njegovo vlasništvo, pa tako i Adamoviću u Erdutu pripada samo nešto malo kao vlasništvo«. Seljaci su tvrdili da spahiluk nema nikakvih regalnih prava — krčme, dunavske vodenice, ribarenje i sečenje mesa (kozara) pripadaju samo opštini. Proklamaciju o oslobođanju od robote seljaci su različito shvatili, pa su ozlojeđeni i čuje se da su Daljci izjavili da će na svom spahiluku razoriti i okupirati sve »was nicht eigenthümlich ist«.¹⁹

¹⁷ Isto, o. s. 242/4, 245/7 ex 1848.

¹⁸ Isto, o. s. 244/6 ex 1848.

¹⁹ Isto, a. c. 38/1848.

Iz izvještaja istog Reslera i provizora Georgija Itingera od 16 aprila vidi se da su seljaci razorili spahisko gumno i baštu i pretvorili ih u pašnjak.²⁰ 14 aprila spahiski činovnik Miler iz Tenja tražio je pomoć protiv seljaka koji napadaju spahiske posjede. Podžupan Janković došao je u Tenju i neke spahiske pašnjake dodelio seljacima, no oni ne mareći za to nasilno su doterali svu rogatu stoku na livadu Seleš, kao i na drugu spahisku pašu. Miler je čuo da su Tenjci, kao i Daljci, Borovci i Erdutci tražili pasoše da idu u Peštu radi ostvarenja svojih zahteva. Županija je posle ovih vesti pozvala pred sud 23 Tenjca zbog »nasilja« učinjenih spahiluku.²¹ Iz ponovljene tužbe od 18 aprila saznajemo da Tenjci i nadalje u masi teraju stoku na spahiske zemlje i čine im ogromnu štetu. Istog dana spahiski fiškal zahtevao je hapšenje seljačkih vođa i otštetu od buntovnih seljaka.²²

11 aprila 1848 spahija Ivan Salopek tužio se na inkviline iz Sarvaša, koji su arendirali njegove zemlje za 2 forinta i 2 pečata od jutra. Njihova »drskost« toliko je sada porasla da ne samo što ništa ne daju spahiji, nego svakome ko bi hteo da napole seje spahiji, prete uništenjem plugova. Salopek ih je opomenuo, ako odustaju od ugovora za te zemlje, sklopljenog 1829, da će ih dati kome bude želeo, a oni da mu ih povrate. No, seljaci niti pristaju na ugovor niti je hoće vratiti, nego je žele nasilno zadržati i zasejati, a drugima prete da ih ne prime u napolicu. Silom su oterali njegove pandure kad su hteli da oru radi sejanja kudelje, govoreći da su njihovi preci tu zemlju okročili. Posle odlaska županiske komisije koja je proglasila nove zakone, počeli su vikati: »Sve je to ništa«, a sada primerom pokazuju da nasilno hoće da prisvoje spahisku svojinu. Dva dana kasnije, 13. aprila, Salopek je zatražio da Županija pošalje komisiju koja će rešiti sporove i potvrditi njegova prava. To je utoliko više potrebno, jer su učestale pretnje seljaka protiv spahiskog činovništva, jer zasejavaju spahiske zemlje i rade sve što im je volja. Komisija je zaista i došla, odbacila sve tužbe seljaka na arendni ugovor, stešnjenost paše, šume i hatara, tvrdeći da se to sve desilo u vreme bivšeg spahije, pa podleže redovnom sudskom postupku.²³

19 aprila nove tužbe stigle su protiv seljaka iz Erduta i Tenja. Erdutska opština neće da seče drva na što je obavezna ugovorom, a spahiske vrtove toliko ugrožavaju da se moraju čuvati dano-noćno. Tenjci su okupirali spahiske livade i pašnjake, šume seku, te spremaju »propast spahiluka«. Pošto ubeđivanja nisu pomogla, seljaci mogu biti umireni samo dovođenjem vojske; svako oklevanje biće fatalno.²⁴ Vlasnik spahiluka, Ivan Kapistran Adamović-Čepinski pisao je županiskom sudu da su mnogi Erdućani i Tenjci nasilno okupirali spahiske zemlje, te ako bi ove »štetočine i javni delikventi« ostali nekažnjeni, bio bi to vrlo opasan primer za susedna sela, pa bi se povećalo osvajanje spahiskih zemalja, što bi dovelo do ustanka i rata. Zato je molio da se u klici uguši »comunismi spiritus« i da putem vojne intervencije bude povraćen u posed zemalja koje su mu seljaci nasilno oduzeli, a komisija da proceni nanete mu štete koje treba da bez oklevanja ubere od seljaka i

²⁰ Isto, Izveštaj od 16 IV 1848.

²¹ Isto, Izveštaj od 14 IV 1848.

²² Isto, Izveštaji iz Tenja od 18 IV 1848.

²³ Isto, 39/1848.

²⁴ Isto, 38/1848.

pruži mu punu satisfakciju.²⁵ Jozef Sobonja, arendator iz Bogojeva (Bačka), tužio je Erđučane koje je predvodio knez Pavle Živanović, da su »opustošili« njegov vinograd kupljen od spahiluka.^{25a}

Vojska je najpre intervenisala u Dalju koji je smatran kao »focus tumultus«. Pod zaštitom dveju četa vojnika županiski sud je 17 aprila pohvatao desetine seljaka i njihovih vođa iz Dalja, Borova i Erduta. Posle trodnevne istrage, 19 aprila okovani su i bačeni u županisku tamnicu 13 Daljaca, 8 Borovaca i 9 Erđučana, jer su se pokazali »kao osvajači spahiskih poseda i potstrebkači bune« na vlastelinstvima.^{25b} Troškove vojne intervencije sud je prebacio na nepokorne opštine. Od tada su »nasilja seljaka oslabila«, pa je jedna četa prebačena u Tenje, a druga je još uvek zadržana u Dalju kao centru pobune. Deset dana kasnije, 27 aprila daljska opština je molila da se vojska povuče, a uhapšeni seljaci da budu pušteni bar privremeno radi obavljanja poljskih poslova sa čime se Županija i saglasila, zadržavši ipak neke u zatvoru.²⁶

Prema vestima od 1 i 3 maja Belobrdci i dalje su istrajali u svojoj nepokornosti. Sud je pozvao opštinske prvake i naredio im da se za tri dana poravnaju sa spahilukom, jer će inače brachium militare biti upućen i protiv njih.^{26a} Krajem maja 1848, prema izjavi spahiskog fiškala Marka Tajčevića na spahiluku je opet zavladao »najbolji red i suglasije«, pa je Županija zamoljena da pusti iz zatvora i preostale seljake,²⁷ koji su na pobunu »većom častju nagovoreni bili«. Puštanje svih seljaka na slobodu učvrstilo bi »mir, poredak i zadovoljnost« Daljaca i Borovaca.²⁸

Dolaskom čete husara u Tenje, seljaci su se primirili. Tužbu su podneli banu Jelačiću, ali više »bune i zloče ne čine«.²⁹ 26 aprila predstavnici opštine su izjavili da će oni sami održavati mir u selu, pa vojska treba da se povuče da ne bude na teret narodu (vojnik je dnevno primao 6 kr. srebra, a oficiri više). Prema njihovom tvrđenju, seljaci su preko sudije zatražili deo pašnjaka od spahije, jer je njihov bio poplavljen. To su dobili, ali im je bilo malo, pa su opet tražili, ali bez uspeha. Onda su, videći već spahisku stoku na livadama pustili na njih i svoju, što im je uzeto za »pogrešku i zločinstvo« i zbog čega je protiv njih izaslana vojska. Županija je odbila da vojsku povuče iz sela, ali je njene troškove sa seljaka preuzela na sebe.³⁰

Izgleda da je vojska upotrebljena i protiv sela Erduta. Krajem maja i početkom juna erđutska opština je molila Županiju da pusti iz tamnice njenog bivšeg kneza Pavla Živanovića koji je zbog »bune i pogreške« uhapšen. Ali,

²⁵ Isto, 35/1848.

^{25a} Isto, Prot. sedrialia, pod br. 36.

^{25b} Isto, od 19. IV 1848.

²⁶ Isto, Prot. 249/11, 251/13, 254/16 ex 1848.

^{26a} Isto, Prot. sedrialia, pod br. 46, 57.

²⁷ Isto, a. c. 86/1848.

²⁸ Isto, 60/1848.

²⁹ Isto, a. c. 68/1848.

³⁰ Isto, 35/1848.

knez to nije činio sam po svojoj volji »nego je sva obština uzbunita, i na njega najvećma vika bila, da on mora svagda napred biti i govoriti, pa je takim načinom morao pogrešku učiniti«. ³¹

U Virovitičkom okrugu selo Medinci bilo je nadalje nepokorno. Pošto se seljaci nisu nagodili sa spahijom, pustili su stoku na njegovu livadu i okupirali je. Županija je tada odlučila da ih kazni upotrebom vojne sile. Vojski iz Cabune i Sladojevaca naređeno je da dođe u Medince da bi oduzela spornu livadu od seljaka i vratila je spahiluku, pohvatala njihove vođe i spahisku štetu kao i sopstvene troškove ubrala od seljaka. ³² Povereni zadatak vojska je izvršila i dva dana se zadržala na eksekuciji, a zatim se povukla. ³³

Krajem aprila iz Virovitičkog okruga javljeno je da se tamo šire najrazličitiji lažni glasovi o nekim još neobjavljenim mađarskim zakonima, pa postoji opasnost da se izrode neredi. Uzbuđenje u narodu raste naporedo sa opadanjem vrednosti novca. ³⁴

25 aprila spahija Adamović-Čepinski tužio je županiskom sudu seljake iz Čepina, koji su pokrenuti »buntovnom duhom« Daljaca, Erdućana i Tenjaca uzurpirali spahiska regalia minora; počeli su točiti rakiju u tolikoj meri da su već ozbiljno oštetili arendatore krčmi, pa ovi traže naknadu štete. Pošto je spahiska jurisdikcija nad seljacima ukinuta, te on ne može »propria auctoritate« ništa učiniti, molio je sedriju da dotične seljake što strožije kazni radi »spasonosnog primera« za druge, a arendatorima da dosudi naknadu. ³⁵ Samo nedelju dana kasnije, 2 maja, Adamović je lično predstao Odboru sigurnosti Virovitičke županije i izjavio da sin čepinskog popa, neki Rakić, podstiče narod i govori mu da su sada potpuno slobodni od robote i desetine, da im je slobodno da okupiraju spahiske šume i žirovinu, te pravo točenja pića; da mogu slobodno da zauzmu sve zemlje unutar njihovih seoskih međa, da ih mogu zaorati i zajednički koristiti. Nagovarao ih je da se potpuno otcepe od Ugarske i priznaju samo bana Jelačića. — Županija je odlučila da Rakića uhapsi i stavi pred sud. ³⁶

Istog dana petrijevački župnik Petar Rogić obavestio je podžupana Salopeka o nemirima u Sremu, a povodom banskog pisma od 25 aprila o ukiđanju kmetstva, moleći ga da »s berzovozom« o ovome upozna bana Jelačića i da mu sugerira da izda poseban proglas »da se sloboda po njemu neće oduzet, nit može, i tako da bi se željni mir povratio«. U Sremu su se, naime, širili glasovi od strane mađarona da ban želi »podajnike podjarmljene zadržat« i oduzeti im sve slobode date im od Ugarskog sabora. Salopek je odmah poslao štafetu u Zagreb da izvesti Jelačića da se u Sremu »mir poremetio«, pa je potrebno da se poduzmu mere »da ne bi zlo razlaganje najboljih namera Vaše Preuzvišenosti i k nama kanoti susednoj Gradomeji došlo i kakovi nered prouzrokovalo«. ³⁷

³¹ Isto, 70/1848.

³² Isto, Prot. 250/12 ex 1848.

³³ Isto, 225/17 ex 1848.

³⁴ Isto, 258/20 ex 1848.

³⁵ Isto, a. c. 37/1848.

³⁶ Isto, 56/1848.

³⁷ Isto, Banska pisma, 77/1848.

O događajima u Sremu Jelačić je već bio obavešten od Đorđa Kontića iz Vukovara, pa je 3. maja uputio pismo Virovitičkoj i Požeškoj županiji o tom kako se u Sremu »banski list« od 25. aprila »krivo, nazlobno... sa svim protivno, opako i u tom smislu tumači, kao da rečeni moj nalog tamo smjera, da se stari red uzderži, puku njegove nove pravice i slobode oduzmu i da se opet vlast spahiska, robota i desetak uvedu.« Zbog toga se narod »slepo diže« protiv te banske naredbe, iako se u njoj svim vlastima nalaže izričito, da »ne misleći na nikakav nazadak, dakle ne misleći ni najmanje na povraćanje starog reda, robote i desetka, — narod o pravom stanju stvari izvjesti — t.j. da ga uvjere i osvjedoče, da se za svoju novu slobodu i pravice ništa bojati nema«. Pošto se neredi mogu preneti i na njihove teritorije, ban im preporučuje da narod smiruju »da se toj laži čim prije doskoči«, jer on ne samo da ne namerava date slobode uništiti, nego će ih »proti svakom napastniku« odlučno braniti.³⁸

Pošto je Županija tih dana već primila Jelačićeve proglose o oslobađanju seljaka i prekom sudu, zakazala je glavnu skupštinu za 4. maj. Smatrala je da će objavljivanje prekog suda preseći dalje antifeudalne istupe seljaštva, pa je za njegovo funkcionisanje stvorila tri sudbena stola: jedan za osječku, valpovačku i miholjačku okolinu, drugi za virovitičku i vučinsku, a treći za našičku i đakovačku oblast. U osječki sudski sto pored podžupana Salopeka, barona Prandau i drugih izabran je i poznati rodoljub, osječki advokat Moj-sije Georgijević.³⁹

Sutradan, 5. maja, Odbor sigurnosti konstatovao je da katane s kojima Županija zasad raspolaže nisu dovoljne za održavanje javne sigurnosti i prekog suda, pa je odlučeno da se od Slavonske general-komande zatraži da odmah pošalje dve ranije odobrene kompanije Brodske regimente, jednu u kotar vučinski i terezovački, a drugu u virovitički. Treća kompanija biće po potrebi upućena u Đakovo. Vojska je predviđena i za druga mesta — u Tenje, Dalj, Orahovicu i Feričance po jedan vod ili više. Na taj bi način posednuta bila sva važnija mesta u Županiji.⁴⁰ Pošto je županiska blagajna bila prazna, odobreno se sudijama da se vojskom služe i za ubiranje poreza od seljaka.⁴¹

Svim ovim merama presečen je dalji razvoj otvorene revolucionarne borbe seljaštva u Virovitičkoj županiji, a tim je završena prva faza četrdesetosmaškog pokreta posle proglosa martovskih zakona. U ovim zakonima plemstvo, a i građanski predstavnici u Virovitičkoj županiji gledali su uzrok seljačkih nemira, ne vodeći računa o ranijem kmetskom položaju seljaštva i o polovičnosti novih zakona koji su bili samo povod seljaštvu da borbu za likvidaciju feudalnih odnosa produži do kraja. Uplašeni borbom seljaštva i želeći da joj odreknu opravdani socijalno-ekonomski smisao, predstavnici vladajućih slojeva guše je oružanom silom, a javno žigošu kao »nezahvalnost, anacionalnost i nerazumevanje« prave suštine slobode i jednakosti. Kako kaže podžupan Ljud. Salopek (tada još uvek narodnjak) »podložnik ipak kako mu se drago ovo razlagalo velikoću dobročinstvaih ovih dokučiti ne mogavši,

³⁸ Isto, 72/1848.

³⁹ Isto, Virovitička, Prot. 184/1848.

⁴⁰ Isto, o. s. 260/22 ex 1848.

⁴¹ Isto, 261/23.

ove slobostine ovako razumi, da je i zemlje spainske sebi privlačiti počeo, niti je od ovog k anarhiji vodećeg načina odstupiti hotio«. Zbog toga je zatražen od mađarske vlade preki sud, ali ga ona nije dozvolila, pa je tako »veća strana žiteljstva Županije ove, u ufanju i nadi, da joj se ako bi i tuđu sobstvenost k sebi privukla, ništa činiti ne može, sve većma i većma razuzdana postala, tako da nitko stvari svoje, ili ako bi nju braniti odvažio se, ni života svoga siguran nije bio«. Tada je Županija proglasila Jelačićev preki sud, pa iako ga još ni jednom nije upotrebila, ipak je njim »sigurnost . . . tako povratila, da izuzimavši puštanje marve na tuđa polja i livade, koje je snagom vojničkom već pedepsano, zbog nje (sigurnosti — SG) već se ništa brinit nije, ako bi se . . . preki sud i nadalje u svojoj krepости zaderžao«. ⁴²

Dakle, banskom ili mađarskom pomoću trebalo je suzbiti težnje glavnog klasnog neprijatelja — seljaštva. Revolucionarna, ali stihijna borba seljaštva, nepomognuta od građanstva, izražena u nizu izolovanih akcija, ugušena je kao i u drugim delovima Hrvatske i Ugarske. ^{42a} U gušenju seljačkog pokreta mađaroni i narodnjaci našli su se na istoj liniji. A kad nestane neposredne opasnosti za njihove klasne pozicije od strane seljaštva, onda će i jedni i drugi nastojati da seljake pridobiju za svoju nacionalnu politiku, u čijem će programu agrarno pitanje biti od sporednog značaja.

Političko previranje u Virovitičkoj županiji od proleća do oktobra 1848.

I

Od kraja marta do kraja juna 1848 politička situacija u Virovitičkoj županiji vrlo je nejasna: mađaroni rade protiv bana Jelačića i njegovih pristalica, ali još uvek ne prekidaju veze sa Zagrebom; narodnjaci, pak, osećaju opasnost koja im preti, ali nemaju snage da je otklone i da slome mađarone. Kad su u pitanju seljački nemiri, istupaju zajednički, iako jedni i drugi žele pridobiti seljake za svoje ciljeve, ali ne čineći im nikakve ustupke preko granica povučenih martovskim zakonima. Srpsko stanovništvo sa svojim sveštenstvom od prvih dana pokreta izjasnilo se za bana Jelačića; mađarsko — za Mađarsku, a hrvatsko se pocepalo tako da je u južnom delu Županije bilo sklonije Jelačiću, a u severnom — Mađarima. Snažan uticaj na njegovo opredeljenje imalo je katoličko sveštenstvo koje se i samo pocepalo za i protiv Mađara. Nemci su svuda bili za Mađarsku — po antislovenskoj liniji — smatrajući Srbe i Hrvate za »rebele«. Veleposedničko plemstvo (Prandau, Pejačevići, Jankovići, Salopeci itd) orijentisaće se sve otvorenije prema Mađarskoj, ali će nastojati da ipak ne spali sve mostove iza sebe, te će u kasnijem periodu da se izmiri sa Hrvatima. Ono inklinira onoj strani za koju veruje da u datom trenutku odlučnije štiti i može da odbrani njihove veleposede: 1848 izgledalo je da je Mađarska sigurniji zaštitnik, a 1849 dvor i Hrvatska.

Kao što smo videli, martovska skupština Virovitičke županije protekla je u znaku kompromisa (jedinstvo Trojednice, narodni jezik — ali uz očuvanje zajednice s Mađarima i integriteta Ugarske). Snage su bile podjednake, a

⁴² Isto, Prot. 201/1848.

^{42a} O borbi seljaštva u Mađarskoj videti I. I. Orlik — Garlik, Krestjanskoe dviženie vo vremja Vengerskoj buržoaznoj revoljucii 1848 goda. Moskva 1956.

situacija još vrlo neizvesna. Takvo stanje je koristio podžupan Ladislav Jančević da učvrsti svoj položaj, da bi u datom trenutku ostvario svoj osnovni cilj — priključenje Virovitičke županije Mađarskoj. Prema konstataciji Narodnih novina od 25 aprila, Janković je svoje planove »s osobitom majstorijom i rečitosti izvoditi znao«. On je stalno govorio o domovini, ali »nikad nije očito kazao za koju je domovinu i narod, je li za slavonski ili za mađarski?!«⁴³

Prvom polovinom aprila Mađari su poslali svoje emisare da pridobiju Osijek na svoju stranu, plašeći Nemce stvaranjem Ilirskog carstva i odcepljenjem Slavonije od Austrije. Pošto im nije uspjelo da tuku rodoljube u Osijeku, oni usmeriše svoju akciju na pridobijanje županiske gospode i seljaka da bi preko njih pobjedili u županiskoj skupštini. Seljacima su govorili: »Budite za Mađare, od kojih ste sve slobostine dobili, jer ako se od njih odcijepite, nećete imati ni soli ni srebra, ni zlata. Zato držite se s Mađarima, a ne s Hrvatima i s banom, koji vas hoće opet u staro sužanjstvo da postavi, gdje ćete opet tlaku (robotu) činiti, desetinu davati i spahijam podložni biti kao i prije.«⁴⁴

Ipak, zahvaljujući akciji rodoljubivog dela sveštenstva i inteligencije na čelu s Mojsijem Georgijevićem, Matom Topalovićem, Antunom Stojanovićem i drugima skupština od 4 maja urodila je porazom mađarona. Prihvaćeno je naimenovanje Jelačića za bana i odlučeno da se upotrebljava isključivo »hrvatsko-slavonski« jezik. Proglašen je Jelačićev preki sud i banska povelja o ukidanju kmetstva. Međutim, zahtev narodnjaka da Lad. Janković podnese ostavku nije ostvaren, kao što nije prihvaćeno ni postavljanje istog Jankovića dekretom mađarske vlade za velikog župana, pa je vođenje županiskih poslova prihvatio drugi podžupan, Ljudevit Salopek.⁴⁵

Da bi čvršće vezao prevrtljivog Salopeka za narodnjačku stranku, Jelačić ga je imenovao članom Banskog Vijeća, ali je ovaj otklonio ovu počast, pišući mu da ne može ni za čas napustiti Županiju zbog situacije koja kao glavno nalaže — očuvanje reda i mira. Situacija traži više nego ikad svu »snagu i pomnjinost«, jer »čitav puk u nemir postavljen osim onih njemu velikodušno datih dobročinstvâh, od koji ni sanjo nije, istu privatnu gospode zemaljske sobstvenosti svojoj vlasti podverći teži«. U pismu od 11 maja Jelačić je izrazio žaljenje što neće moći da čuje »iskustni savjet« Salopek u sređivanju državnih poslova. Pohvalio je njegovu »brižljivost«, videći u njemu »zaista revnog i domoljubivog čeonika«, a u njegovim načelima »sretno poručanstvo« za ostvarenje svojih ciljeva.^{45a}

Uplašena revolucionarnom akcijom seljaštva tokom aprila, Županija je zamolila Brodsku i Gradišku regimentu da joj pošalju vojnu pomoć, ali su ove to odbile zbog upućivanja graničara u Italiju. Stoga je Salopek 12 maja

⁴³ Prohaska, n. d. Savremenik 1912, 368; — Prema izvještaju V. I. Goluba, agenta srpske vlade, jedan deo Osječana krunisao je Jankovića »građanskom« krunom, a drugi su mu pretili s »glogovom« krunom. Golub smatra Jankovića za vrlo opasnog čoveka i dodaje: »Najgore je to, što ima dosta novaca« (Arhiv JAZiU, Zagreb. Šišićeva zaostavština, 231/156).

⁴⁴ Prohaska, n. d. 430—431.

⁴⁵ Ibid.; DAZ, Virovitička, Prot. 179—184/1848.

^{45a} DAZ, Banska pisma, 140/1848.

pisao Jelačiću da je preki sud proglašen, ali da bi »svoju blagodatnu cel može biti promašio bez dovoljne pomoći koja jedino politične oblasti u stanje stavlja, svakom proti sigurnosti osobah i imetka namjenjenom nasilju moćno suprotstati« — te ga je molio da Đurđevačka ili koja druga regimenta upute bar jednu kompaniju u Virovitički i Vučinski kotar.^{45b}

Od 20 do 22 maja 1848 pod Salopekovim predsjedništvom održana je velika narodna skupština na kojoj je odlučeno da se jedna deputacija uputi caru da iznese želje i tegobe ove Županije i da naročito istakne »kako Slavonija hoće samo s Hrvatskom skopčana... i banu podložna biti«. ⁴⁶ Prema Salopeku, zajednički (požunski) sabor podlegao je revolucionarnim zbivanjima, ugrozio dvor, državu i savez s Hrvatskom, a mađarske vođe su »za odvratit od sebe naroda svoga meržnju, narodu mađarskom više nego je pravo učinili i godili«. U ovo nemirno vreme »dok su se narodi za postignuće slobode borili, klasa ljudi za tuđim imetkom hleptećih zgodnu priliku tuđu stvar sebi privući dobivši i klasu bolje mislećih građanah sva anarhička zla, kojih sveršetak ni izdaleka predvideti se ne može, oćutiti učini«. Ali, naimenovanjem »narodnog« bana, stvoreni su uslovi za obuzdavanje anarhije i učvršćivanje carskog prestola. Samo zahvaljujući njegovom prekom sudu moglo se obuzdati seljaštvo, pa je održanje banske vlasti postalo zalog održanja mira i reda. Stoga je Salopek sa Županijom osudio palatinovu odluku o potčinjenju Slavonije Mađarskoj i o poništenju Jelačićevih naredbi koje su bile »za umirenje... pobunjenog puka najblagotvornije«. Anuliranje Jelačićevih naredbi ne bi se »bez narušenja obće sada... uvedenog mira« moglo provesti. Itd.⁴⁷ Dakle, još početkom maja Salopek je bio pristalica Jelačićeve diktature, jer mu je izgledala kao najefikasnije oruđe za gušenje seljačkog pokreta («anarhije«).

Skupština je prihvatila Jelačićev poziv da pošalje poslanike na Sabor u Zagrebu, podvlačeći da oni imaju zastupati »podpunu jednakost u svemu, a osobito u smotrenju teretah« između Hrvatske i Slavonije.⁴⁸ Istovremeno je Odbor sigurnosti na sednici od 22 maja odlučio da se postupi po banovom naređenju o ustrojenju narodnih četa i alarmne službe, ali je Županija izjavila da nema ni novaca ni oružja za narodnu vojsku (insurekciju), a ne može je ustrojiti ni stoga »jerbo puk se najvećma plaši da ne bi u vojničko stanje stupiti morao, iz koga straha najveći nemiri i pobune u ovdašnjem puku poroditi bi se mogle«. Sudije će ipak narod pripremiti za odbranu domovine, a od poverljivih ljudi stvoriti narodnu stražu i obučiti je rukovanju oružjem.⁴⁹ Pošto se moglo desiti da se »smetnje i bune« lako pojave zbog sporog deljenja pravde na nagomilane seljačke molbe i žalbe, odlučeno je da se za svaki okrug osnuje sudski stô. U ove sudove ušli su mahom ljudi strog poretka,⁵⁰ od kojih seljaci nisu mogli ništa odbrog očekivati.

^{45b} Isto, 166/1848.

⁴⁶ Prohaska, n. d. 431.

⁴⁷ DAZ, Virovitička, Prot. 201/1848. — Prema gore izloženom neće biti tačna tvrdnja D. Prohaske (n. d. 610) da Salopek nije objavio pisma koja je primio od palatina da se Slavonci samo njemu (palatinu) pokoravaju, a ne banu Jelačiću.

⁴⁸ Isto, 202/1848.

⁴⁹ Isto, o. s. 263/25 ex 1848.

⁵⁰ Isto, 265/27 ex 1848.

Međutim, otvoreni i prikriveni mađaroni su i dalje rovarili. 1 juna Jelačić se obratio Županiji, obavještavajući je da su mu se građani Virovitice tužili da među njima ima ljudi koji bune narod i nagovaraju ga da ne šalje svoje poslanike na Sabor u Zagreb.⁵¹ Na skupštini od 10 juna Salopek je saopštio da je primljen poziv za slanje poslanika na Ugarski sabor, na što je narodnjački prvak, beležnik Josip Janković predložio da se razmatranje o ovom pozivu odgodi sve dok se ne vrate poslanici sa Hrvatskog sabora, te da se za to vreme odustane kako od proglašenja zakona sa prošlog Ugarskog sabora tako i od izbora poslanika za najavljeni Ugarski sabor. Predlog je prihvaćen i skupština zaključena.⁵²

Do odlučne i otvorene akcije protiv Jelačića u Slavoniji došlo je posle objavljivanja carsog manifesta od 10 juna o njegovom svrgnuću s banske časti. Mađaroni, među kojima se isticalo nekoliko župnika (naročito Eduard Talian) rasturili su oko 7.000 komada ovog manifesta i uspjeli da neutrališu ili na svoju stranu privuku veći deo pristalica legalne carske vlasti. Najveći uspeh imali su u Podravini gde je stanovništvo skinulo hrvatske zastave i bacalo Jelačićev proglas o prekom sudu. Pod parolom: »Mi od vas ljudi ništa ne tražimo . . . samo nas slušajte« katolički župnici iz Lukača, Gradine i Terezovca uzbunili su seljaštvo i ugrozili narodnjački pokret u tom kraju. Osijek je postao kula mađaronstva, a Virovitica i Vučin (Voćin) glavna utočišta Jelačićevih prastalica.⁵³

Prevrtljivi podžupan Salopek koji se na skupštini od 20 maja onako odlučno izjasnio za Jelačića, sad je postao jedan od glavnih vođa mađarona smatrajući da je legalnost na strani Mađara. Baron Prandau, spahija valpovački koji je preko svojih korteša uvek odlučivao na županiskim skupštinama, a koji je još nedavno bio pozvan na banksku konferenciju i u kog su narodnjaci imali poverenja takođe je »očiti izdajica« postao. Prema zajedljivom dopisu »Iz Đakovštine 3. VII. 1848«, objavljenom u Narodnim novinama, Mađari su mu sigurno obećali »podpuno naknađenje svega gubitka«, a na račun njegovih bivših podložnika. Dok se đakovački biskup pritajio, jer se boji »da ne bi i ono izgubio, što mu je još ostalo«, dotle druge slavonske spahije ne znaju što bi činile »od muke i besnoće«, pa zato prilaze Mađarima u nadi da s njima ostvare svoje ciljeve i interese. Prema ovom anonimnom dopisniku, mržnja naroda je usmerena protiv sveštenstva koje je u ovom kraju (Đakovštini) privrženo Jelačiću. Narod se »oružio« stranim duhom, a najveću krivicu za to snose kotarske sudije koje se i sada »klanjaju staroj i jur padšoj aristokratiji«.⁵⁴ Među mađaronima se našao i Srbin Đorđe Jurković iz Osijeka, taj »nade puni listak od pokojne aristokracije«.⁵⁵

Uzalud je bankski namesnik Mirko Lentulaj pisao Županiji da je nezadovoljan Salopekom koji širi carski proglas protiv Jelačića i zakazuje skupštinu radi izbora poslanika za mađarski sabor. 27 juna Lentulaj je zapretio da će

⁵¹ Isto, Prot. 542/237 ex 1848.

⁵² Isto, Prot. 208/1848.

⁵³ Prema dopisu »Vučin 15 juna« u Nar. novinama broj 65 od 24 IV 1848. Ovi i drugi podaci demantuju mišljenje D. Prohaske (n. d. 611) da »manifest nije imao nikakova učinka na narod«.

⁵⁴ Narodne novine broj 78 od 25 VII 1848.

⁵⁵ Isto, broj 80 od 29 VII 1848.

poslati vojsku svom banskom povereniku Josipu Jankoviću.⁵⁶ Ali, još za izvesno vreme to je ostala samo prazna pretnja, jer se mađarska vojska još uvek nalazila po celoj Slavoniji, pa je Jelačić 19 juna naređivao Županiji da joj »davano uzderžavanje uskrati«,⁵⁷ što Salopek nije poslušao. Mađari su u Osijek doveli Talijane od Zaninijeve regimente, a »braću našu vjerne naše vojnike sa parobrodom na vrat na nos u Peštu odvođe« — kako je pisao osječki kapetan Dimitrije Vuković Ljudevitu Gaju. U Osijeku mađaroni su širili glasove da je Vuković išao u Beograd da dovede 20.000 Srbijanaca »što bi Mađaro — Romane i Nijemce poubijali, što bi ih s vjere njihove katoličanske na našu (pravoslavnu — SG) vjeru preći primorali, što bi im slobodu oduzeli i pod ruski bič podvrgli, i mnoga tome podobna«. Tvrđnjom da Srbi imaju »pagubnu tendenciju« prema katoličkoj veri, uspeli su da pokolebaju i Hrvate i da ih zavade sa Srbima.⁵⁸

U takvoj situaciji Salopek je sazvao županisku skupštinu za 30 juni 1848, iako je ranije zaključeno da se nikakva skupština neće održavati dok se ne završi rad Hrvatskog sabora.⁵⁹ Na ovu skupštinu župnik Talian doveo je masu podravskih seljaka koji su nosili manifest protiv Jelačića i mađarske zakone. Grof Lad. Pejačević, Prandau i drugi vlastelini uspeli su svoje bivše podložnike da pobune protiv bana, plašeci ih da će on povratiti kmetstvo.⁶⁰ U Osijeku Nemci su digli glavu i demonstrirali protiv narodnjaka,⁶¹ čije su se glavne vođe (M. Georgijević, M. Topalović, A. Lukić i F. Delimanić) nalazile na Saboru u Zagrebu.

Skupština je protekla burno. Salopek je osudio Hrvatski sabor što radi na otepljenju od Mađarske koju će oslabiti, a Hrvatsku odvesti u propast. Ali, najgore je to, rekao je Salopek, što »braća naša u dolnjem Sremu — po nikakvim zlim duhom zavedeni — umisto da bi s onima njima datima pravah zadovoljni bili, ne samo narodnosti svoje osiguravanje, ali još i takve želje ispunjavanje zahtevaju — koje niti ovog vremena duhom niti pako ustavnog našeg saveza cilom pod nikakvim načinom sastaviti se ne možedu. I istom usled ovog duha čete oružane su se ondi sastavile, i tako se usuđuju da protiv zakonitog reda silu u potrebu uzimajući, bez svakog dostojnog uzroka jedne i iste domovine sinovi... jedan drugog kolju... da jedan drugog zaništi«. Na strani tih rebela srpskih stoji Hrvatski sabor, te tako ubrzava razdor i pomaže građanski rat u Ugarskoj. Salopek je isticao princip leglanosti — priznaće zaključke Hrvatskog sabora, ako ih car potvrdi. No, u Saboru je stvoren »punovlasni upravljajući odbor« koji ne uzima u obzir zakonite odnose i šalje naređenja suprotna postojećim zakonima, pa je stoga dužnost poštovaoca zakona da se drže cara odnosno Mađara.⁶²

Da bi slomio narodnjačku opoziciju, Salopek je pozvao dve satnije vojnika, na što su se narodnjaci udaljili iz skupštine. U dvoranu tada nagrne masa osječkih Nemaca, pa mađaronska većina donese odluku o pristupanju

⁵⁶ DAZ, Virovitička, Prot. 500/195 ex 1848.

⁵⁷ Isto, 511/206 ex 1848.

⁵⁸ Sveučilišna knjižnica u Zagrebu. Pisma Ljudevitu Gaju. R 4702 B.

⁵⁹ Rud. Horvat, Hrvatski pokret, II, 113.

⁶⁰ Prohaska, n. d. 611.

⁶¹ R. Horvat, n. d. 114.

⁶² DAZ, Virovitička, Prot. 209/1848.

Županije Hrabovskom odnosno mađarskoj vladi. Pored toga, odlučeno je da se poslanici Virovitičke županije pozovu da napuste Hrvatski sabor, da se izaberu poslanici za Ugarski sabor, a Lad. Janković da se proglasi za velikog župana.⁶³ Svi dopisi koje je Županija primala od bana Jelačića stavljeni su ad acta kao nezakoniti, a među njima i odluka o postavljanju Josipa Jankovića za opunomoćenog banskog poverenika.⁶⁴ Na taj se način Virovitička županija vratila »na zakoniti put« od koga je sticajem okolnosti samo privremeno odstupila — kaže se u njenom obrazloženju.

Ali, Salopek kao da ni sada nije hteo sebi preseći odstupnicu, pa je u pogledu zbacivanja Jelačića s banske časti izražena nada od strane Županije da će se on opravdati, jer ako je što i činio protiv zakona, bilo je to »samo iz plemenitih namerenja« da se očuva hrvatsko-slavonska narodnost od opasnosti koje su joj zapretile. Stoga je želeli da se Jelačić što pre opravda i vrati na vlast!⁶⁵

II

Vesti o prevratu u Virovitičkoj županiji naišle su na snažan odjek u Hrvatskoj i Slavoniji. Zavladao je strah da će virovitički mađaroni dovesti mađarsku vojsku u Slavoniju, podržati svoje istomišljenike u Sremu i izbijaњem na Savu preseći vezu između Hrvatske i Vojvodine, pa onda uništiti i jednu i drugu. Pitanje Slavonije izbilo je u prvi plan i u diskusijama u Hrvatskom saboru. Na sednici od 4 jula požeški podžupan Josip Bunjik uputio je Saboru poznati apel da preduzme akciju u Virovitičkoj županiji, da se vojskom uguši separatistički i izdajnički pokret i narod ponovo pridobije za hrvatsku stvar. Sabor je podržao Bunjika i od Jelačića zatražio da lično pođe u Slavoniju i Srem da podigne moral naroda.⁶⁶

Još pre saborske diskusije o Slavoniji, Jelačić je pokušao da nešto preduzme za sređivanje prilika u Virovitičkoj županiji. 2 jula on se obratio Josipu Jankoviću, od nedavna svom povereniku u toj županiji, da mu stižu vesti o agitaciji mađarona koji bune narod »lažljivimi načini« i potstiču ga na izdajstvo. Stoga je potrebno da Janković ta »protunarodna gibanja« svim sredstvima uguši, a protivnike mira da kazni prekim sudom. U tom smislu treba da se s njegovim »otvorenim nalogom« obrati Brodskoj regimenti za vojnu pomoć.⁶⁷ Istog dana Jelačić je naredio komandi te regimente u Vinkovcima da Jankoviću pošalje tri kompanije radi »uspostavljanja javnog reda« u Virovitičkoj županiji.⁶⁸

Međutim, situacija u Slavonskoj Granici nije bila najjasnija, jer je gen. Hrabovski koristeći carski manifest protiv Jelačića svuda rušio bansku vlast, a oficiri su ga podržavali, ostajući verni caru, pa su stoga u ovo vreme prema

⁶³ Prohaska, n. d. 612.

⁶⁴ DAZ, Virovitička, Prot. 215—217/1848.

⁶⁵ Isto, Prot. 210/1848. Kod Sišića (o. c. 103—105) i Bösendorfera (o. c. 401) ova zbivanja prikazana su fragmentarno, a držanje Salopekovo sasvim jednostrano i bez uočavanja soc. ekonomskog faktora.

⁶⁶ Prohaska, n. d. 678—79.

⁶⁷ DAZ, BANSKO VIJEĆE, Odsjek unutarnjih poslova, 35/1848.

⁶⁸ Arhiv JAZiU, Zagreb. Zaostavština bana Josipa Jelačića I/CVI 9.

Srbima i Hrvatima raspoloženi neprijateljski ili se u najboljem slučaju drže neutralno u hrvatsko-mađarskom sukobu. Prema R. Horvatu, nekako u isto vreme vinkovački brigadir je posadu u Slav. Brodu i Staroj Gradiški zakleo na mađarski ustav,⁶⁹ a Srbima u Sremu pretio zbog proterivanja oficira iz Petrovaradinske regimente. Zato Janković nije mogao dobiti vojnu pomoć iz Vinkovaca, pa je 9 jula otpisao Jelačiću da je situacija kritična, jer su mađaroni pomoću famoznog manifesta narod toliko pobunili da se »bez krepkog postupanja i velike vojničke moći mir i red... povratiti ne more«. On sam ne može izvršiti date mu zapovesti, pa moli da ban pošalje gen. Nužana ili nekog drugog komesara u Županiju i Osijek, a »domoroci« će ga spremno pomagati.⁷⁰

O situaciji u ovom kraju rečito govori i pismo srpskih seljaka iz Borove, upućeno 13 jula banu Jelačiću: Mađaroni su zagospodarili Županijom, proglasili mađarski ustav itd, »a sve protiv soglasija i volje« onih koji su ostali verni banu. Mađaroni su skoro svu Podravinu »zaslepili, tako da se bojimo da brat na brata ne udarimo i da ne bude od zla gore«. Spasiti ih može samo ban od ovih »nesretni zamki«, ako što pre dođe u Slavoniju.⁷¹

Pod pritiskom Sabora i vesti primljenih iz Slavonije i Srema, Jelačić je od 13 do 25 jula preduzeo svoje putovanje po ovim krajevima. Za vreme boravka u Požezi, 15 jula, pored ostalih primio je i više deputacija iz Virovitičke županije i dao im potrebna uputstva. Na povratku iz Srema prošao je kroz Đakovo, Našice, Voćin i Viroviticu, svuda srdačno dočekivan, svuda se obraćajući narodu vatrenim i rodoljubivim, ali zapravo praznim govorima.⁷²

Iako su uspjeli da potisnu narodnjake i preuzmu vlast u Županiji, mađaroni se ipak nisu osećali najsigurnije, te su stalno tražili efikasniju podršku od mađarske vlade. Otsećeni Dravom od Mađarske, a izloženi opasnostima od napada iz Požeške županije i vojničke Podravine, sa nejasnom situacijom u Sremu i Brodskoj regimenti — virovitički mađaroni su stalno strahovali da ne budu dovedeni u bezizlaznu situaciju u kojoj će biti zbačeni s vlasti; tim više što se mađarska vlada držala kolebljivo i nije na vreme pokušavala da iskoristi pobjedu svojih pristalica u ovoj Županiji radi prodiranja prema Savi odnosno Hrvatskoj. Pošto su tokom leta 1848 vršeni pokušaju izmirenja s Hrvatima i pošto se mađarska vlada držala »legalnog kursa« prema dvoru, a istovremeno vodila žestoke borbe protiv vojvođanskih Srba, nastojala je da nikako ne budu izazivač rata protiv Hrvatske, pa se moglo desiti i to da žrtvuje virovitičke mađarone radi sporazuma s Jelačićem. S druge strane, u slučaju rata koji bi Jelačić otpočeo protiv Mađarske, Virovitička županija sa mađaronima na čelu mogla je biti od posebnog stateškog značaja za Mađare koji bi držanjem Osijeka i Podravine imali izvanredno povoljan mostobran i ključ za Slavoniju i Srem. Na taj je način Virovitička županija bila uključena u širu sferu hrvatsko-vojvođanskih odnosa prema Mađarskoj i Austriji.

⁶⁹ R. Horvat, n. d. 124.

⁷⁰ DAZ, Bansko Vijeće, un. od. 66/1848.

⁷¹ Arhiv JAZiU, zaost. b. Jelačića, III A, 13.

⁷² R. Horvat, n. d. II, 125—134.

Mađaronski vođa, veliki župan Lad. Janković ubrzo je shvatio težinu položaja i složenost igre u koju je uvučen: održati se na vlasti, iako neprijatelj Jelačića i narodnjaka, ali ipak izbeći da bude povod za rat Hrvata protiv Mađarske. Stoga je sva njegova pažnja bila usredsređena na održanje stvorenog stanja, što je, naravno, bilo iluzorno, jer su se narodnjačke vođe povukle u južne delove Županije ili u Požegu i odande razvijale svoju akciju za obaranje mađarona s vlasti. Najzad, i Jelačić, iako sporo i neodlučno, ipak se od jula 1848 počeo pripremati za likvidaciju mađarskih pristalica u Slavoniji, jer je to bio predušlov za uspeh njegovog planiranog napada na Mađarsku.

Prepiska župana Jankovića sa ministrom unutrašnjih poslova, Szémereom i komesarom Csányiem osvetljava napred izložene dileme i upotpunjuje sliku o zbivanjima u Slavoniji u leto 1848.

U pismu komesaru Csánjiu od 5 jula Lad. Janković izveštava da je sa velikim naporima uspeo da vrati Županiju na »zakonit put«, ali odmah dodaje da je sama »moralna snaga« nedovoljna da je odbrani od napada Hrvata i Srba (Vojvodana). Još pre mesec dana zatražio je od ministra vojske da pošalje odred vojnika u Viroviticu, jer je njena okolina najizloženija napadu iz Hrvatske, ali vojska još nije stigla, a snaga kojom Županija raspolaže vrlo je mala. On se bojao da Joksims Nović i gen. Nužan posle zauzeća Vukovara ne produže za Osijek čija je posada slaba i bolesna od malarije. Stoga je molio Csányia da dejstvuje brzo i osigura Osijek i Viroviticu, ako ne želi da izgubi celu Virovitičku županiju.⁷³ Pismom od 12 jula Csányi je odgovarao Jankoviću da je odred vojnika iz Virovitice upućen u Đakovo, dok su drugi odredi iz Mađarske preko Barča prešli u Viroviticu i stoje mu na raspolaganju. Csányi je želeo da prepiska s Jankovićem bude što češća, kako bi ga ovaj obavještavao o situaciji u Slavoniji, Sremu i Hrvatskoj, a naročito o svim Jelačićevim namerama.⁷⁴

20 jula Janković je pisao Csányiu da raspolaže samo sa dva odreda pešadije i toliko konjice, a situacija postaje sve teža zbog Jelačićevog puta po Slavoniji. Okolina Đakova je postala »centar separatizma«, te narod u masi pridolazi u Đakovo na doček Jelačića. Očigledno je da će ban uspeti da ga pobuni, a tad će ova četiri odreda vojnika biti nedovoljni za zaštitu lične, a pogotovo imovne sigurnosti u Županiji. Pošto je borba s Jelačićem neizbežna, potrebno je da se Županiji pošalje bar još tri odreda vojnika, tako da u svakom kotaru bude po jedan, da bi mogla odgovarati zadacima koji predstoje. Janković bi se zadovoljio i sa mađarskom nacionalnom gardom,⁷⁵ ali je Csányi odbio da mu je pošalje, bojeći se da to Jelačić ne shvati kao objavu rata od strane mađarske vlade. Takvu odgovornost Csányi na sebe nije hteo da primi, a Jankovića je uveravao da će mu vlada poslati u pomoć carsku vojsku (regulaše), što bi bilo na »legalnoj« osnovi.⁷⁶

Dva dana kasnije, 22 jula Janković se obratio ministru Szémereu, žaleći se da su pobune opasne po »zakoniti red« u Županiji vrlo učestale zbog Jelačićevog puta po Sremu i Slavoniji, a i zbog olakšica koje je Hrvatski sabor

⁷³ Arhiv JAZiU, Šišićeva zaostavština, 231/245.

⁷⁴ Isto, 231/313.

⁷⁵ Isto, 231/316.

⁷⁶ Isto, 231/317.

objavio narodu. Da bi se buntovnici odstranili, potrebno je poslati komesara koji će ih hapsiti i slati u Peštu. O Jelačiću je saznao samo toliko da je u Požezi govorio »buntovnički«, a u Vukovaru »umirujuće«. Pošto je čuo da mu preti opasnost od napada iz Požeške županije, Janković je na njenu granicu uputio dva odreda pešadije.⁷⁷ U drugom pismu Janković se tužio da nije mogao sprečiti mase naroda da u Đakovu dočekaju Jelačića koji im je rekao: »Vidite da nisam zatvoren. Ja sam vaš ban kao što sam i bio«. Inače, Janković smatra da Jelačić nije učinio veći utisak na narod, osim na stanovnike Đakova. On je stoga u to »gnezdo Ilirizma« uputio odred konjice, a ako bude potrebno poslaće i pešadiju. Glavninu vojske držao je u Virovatici i Našicama, da bi mogao intervenirati prema ukazanoj potrebi. Pošto su Jelačićevci pobunili narod oko Voćina, morao je i tamo upotrebiti vojnu silu, a budući je ovaj kraj teže mogao da kontroliše, odlučio je da u njeg pošalje jednog poverenika koji će efikasnije dejstvovati u tim delovima Županije.⁷⁸

Uspeh Jelačićevog puta kroz Virovitičku županiju bio je ipak samo polovičan, samo trenutan. Svoje pristalice je obodrio, a mađaronske ponešto pokolebao. No, vlast je i dalje ostala u rukama mađarona koji su posle Jelačićevog odlaska ponovo digli glavu i nastojali da celu Županiju pridobiju za svoje ciljeve. Oni su sad proglasili preki sud koji je izdao gen. Hrabovski protiv otpadnika od carske vlasti, protiv onih koji ruše savez Hrvatske sa Mađarskom i rade protiv celokupnosti ugarskih zemalja. Najzad, i protiv onih koji »tuđi imetak silom na sebe privlačiti žele«,⁷⁹ dakle, protiv seljaka isto onako kao što je krajem aprila učinio ban Jelačić. 31 jula odlučeno je da se na poziv gen. Hrabovskog na mađaronsku skupštinu zakazanu za 7 avgust u Varaždinu pošalju kao izaslanici Virovitičke županije grof Lad. Pejačević mlađi i Hugo Marinković (veliki beležnik).⁸⁰ Na teritoriju koji je županijska vlast kontrolisala sprovedene su u delo razne naredbe mađarske vlade, pa se može smatrati da je veći deo Virovitičke županije stvarno bio odvojen od Hrvatske i priključen Mađarskoj, ali bez ikakve promene u položaju seljaštva kao većine stanovništva u ovoj oblasti. Zato će seljaštvo i dalje voditi svoje akcije ne vodeći računa da li su na vlasti mađaroni ili narodnjaci, jer su jedni i drugi istupali kao čuvari preostalih spahiskih prava i poseda.

III

Vlast mađarona u Osijeku i Podravini i njihovo nastojanje da zavladaju celom Županijom izazvala je pravu paniku u susednoj, Požeškoj županiji, kuda se sklonio i izvestan broj rodoljuba iz Virovitičke županije. Iz sednice Odbora Požeške županije od 2 do 5 avgusta 1848 upućeno je pismo banu Jelačiću u kojem mu Odbor javlja da carska vojska u službi mađarske vlade prilazi sve bliže njihovoj Županiji i to baš u mesta gde su »najbolji domorodci« (Đakovo, Voćin) s namerom »da narodni duh se utaži« odnosno da lakše prodru i u Požešku županiju. Odbor se bojao da se neće moći odupreti,

⁷⁷ Isto, 231/319.

⁷⁸ Isto, 231/321.

⁷⁹ DAZ, Virovitička, Prot. 318/14 ex 1848

⁸⁰ Isto, Prot. 316/12 ex 1848

jer narod, iako oduševljen za svoju narodnost, nije vičan oružju, pa je potrebno da ban pošalje vojsku u pomoć.⁸¹ U pismu upućenom na Virovitičku županiju požeški Odbor tvrdi da je izdajstvo u njoj izvršeno »pod vidom narodnosti«, jer su izdajice ovo osećanje naroda »na svoju celj zloupotrebili« i otepcili ga od Slavonije, Hrvatske i Srba, iako je masa naroda dolaskom u Požegu na doček Jelačića pokazala šta misli i kome je odana. U posebnom proglassu na narod u Virovitičkoj županiji požeški Odbor kaže: »Ne braćo, ne! Nije to bila volja naša nikada. Oni su vas prevarili, oni su vas zašeni. Zbacite koprenu koju su vam oni na oči metnuli, pa proterajte taj izrod preko Drave, neka si tamo traži spasenja, kad mu je čast vaša za igru služila«. Treba da se narod vrati Jelačiću koji je »naše gore list«, poznaje tegobe njegove i brani ga, dok mu Hrabovski ne želi dobro, jer je »Karlovce popalio«, kao večiti narodni neprijatelj.⁸² Slične apele uputili su i sve tri hrvatske županije.

Na poziv Požeške županije odazvali su se Jelačiću privrženi građani iz Virovitice, izjavljujući da oni ne priznaju mađarsko vođstvo svoje županije, u čemu ih slede i mnoga sela. Na poziv Požežana da izdajicama pokažu put preko Drave, odgovaraju da imaju više takovog »smeta« koji zasluđu je takvu sudbinu, a to su kojekakvi »dotepusi... vucibatine švapske — koji skot rijedko je zahvalan za onaj kruh kojeg mu tuđa ruka serčano pruži«. Oni su baš županiske upravljache načinili svojim oruđjem. No, s njima se je teško obračunati, jer »naš puk, još kako mu ga je spahija u žile osobito nabio, svejednako u nekakvom strahu čami i ogleda se kako je naučen, samo na poglavarstvo«. Oni ništa ne mogu učiniti bez svog narodnog poglavarstva: na 600 gardista imaju samo 60 pušaka u gradu, a Mađari prete da će preći Dravu i popaliti ih. Kordon ne postoji, a izdajice su se pobrinule da županiju napune mađarskom vojskom. U njihovim redovima ima špijuna koji sve javljaju Mađarima, a rodoljubi ih ne mogu pohvatati bez pomoći graničara koje im je ban obećao, ali nikako da ih i pošalje. Neprijatelji to koriste i govore: »Da je ban vlastan, bi vam učinio i poslo što je obećao«. Virovitičani predlažu da se i skupštine njihove županije održavaju u Požegi i traže pomoć, da bi Slavonac Slavoncu kao brat ruku pružio.⁸³

Položaj rodoljuba bio je najteži u Osijeku. Prilikom obnove magistrata 10 avgusta došlo je do sukoba i prolivanja krvi.⁸⁴ Istog dana bivši poslanici Virovitičke županije na Hrvatskom saboru žalili su se Jelačiću da ih je zaboravio i pored date im reči. Mađaroni su »mnoge na krivi put naveli, ali jezgra još stoji«. Za vreme njihovog boravka u Zagrebu, mađaroni su se »dobro ukrepili«, a narod obrađuje svoja polja »i nije mu mnogo do politike stalo«. Došli su naoružani u Osijek da podnesu svoju »protestaciju«, ali su bili napadnuti, više ih je ranjeno, a jednog ranjenika mađaroni nameravaju obesiti, »ali dok je na donjovarošima glave toga neće biti«. Krajnji je čas da ih Jelačić pomogne, jer dugo neće moći izdržati.⁸⁵

⁸¹ Arhiv JAZiU, Zaost. b. Jos. Jelačića, III A, 30

⁸² Isto, III A, 25 (1)

⁸³ DAZ, Požeška žup. 425/1848

⁸⁴ Poblize kod Prohaske, n. d. 670—680

⁸⁵ Arhiv JAZiU, zaost. b. Jos. Jelačića, III A, 30

Tri dana ranije, 7 avgusta Jelačić je uputio pismo Virovitičkoj županiji, u kojem osuđuje »nenadanu promjenu kroz koju je prvašnji poredak poremećen, zakonita odnošenja i starodavnim zakonima, ustavom, tečajem vremena i kervi srodstvom utemeljeni savez sa Trojednom kraljevinom, derzovitom rukom prekinut«, a banska vlast povređena. Zato je odlučio da požeškog podžupana Josipa Bunjika imenuje za svog banskog poverenika koji će u Virovitičkoj županiji »mir i poredak uvesti«. Uzimajući u pretres ovaj dopis, županiska skupština je 16 avgusta izjavila da nije učinila ništa nezakonito niti je svojim zaključcima prouzrokovala »nemir i takovi poredak koji bi iliti sediocima Županije ove osobnoj i imanja sigurnosti najmanje opasan bio«. U odnosu na bansku vlast, držala se prema naređenjima dvora, pa pošto nije dakle, bila tvorac nemira i nepokornosti, — smatra da je nepotrebno da se protiv nje imenuje banski poverenik.⁸⁶

Imenovanje banskog poverenika i njegova pretnja da će upotrebiti vojnu silu, uplašilo je mađarone i podžupana Salopeka koji je na skupštini čak izjavio da priznaje bana i njegovu vlast, pa je i narodnu zastavu posle toliko vremena ponovo izvesio na županisku kuriju. Međutim, osječki mađaroni su istovremeno od Pešte zatražili hiljadu gardista, da bi pretekli dolazak graničarske vojske u grad.⁸⁷ No, Pešta je oklevala, želeći valjda da izbegne sukob sa dvorom, jer je tada još caru verni gen. Jović držao osječku tvrđavu i zabranjivao u nju pristup kako Hrvatima tako i Mađarima, iako će postepeno početi da se priklanja poslednjima.⁸⁸

Dok je podžupan Salopek pokušavao da taktizira prema Jelačiću, župan Lad. Janković nastojao je da mađarskoj vladi predoči svu opasnost i pokrene je na odlučnu akciju u Slavoniji. On se bojao da će Bunjik odmah krenuti vojsku na Virovitičku županiju i kazniti je »zbog privrženosti zakonitoj vlasti«. Situacija je očajna; vojske je premalo, a oficiri su prilično nepouzdana, naročito oni iz regimente Zanini i nadvojvode Ivana, koji otvoreno govore da se neće boriti protiv Jelačića. Pošto je odlučeno da se mađarska nacionalna garda iz Baranjske i Šomodjske županije ne šalje preko Drave, Janković je 9 avgusta izjavio Szémereu da će u slučaju napada Jelačićevaca, morati da im preda Županiju. Stoga samo brza i energična akcija može doneti spasenje. Budući da je gen. Jović kolebljiv, potrebno je vojsku u Osijeku poveriti energičnom komandantu koji će na silu silom odgovoriti. Janković je predlagao da se nacionalna garda bar radi demonstracije prebaci u Osijek, jer Bunjik tamo može da stigne svakog časa. Najzad, ako mađarska vlada ne može silom odgovoriti Jelačiću, biće najbolje da se Županija preda i izbegne kažnjavanje.⁸⁹

Csányi je verovao da će mađarska vlada učiniti sve što bude mogla; bio je mišljenja da se nacionalna garda može dovesti u Osijek, ali ne i u Županiju.⁹⁰ Ministar Szémere smatrao je da se rat još za izvesno vreme može izbeći, te Mađari neće prvi napasti, ali ako Jelačić napadne Slavoniju, mora

⁸⁶ DAZ, Virovitička, Prot. 353/1848

⁸⁷ Prohaska, n. d. 680

⁸⁸ O držanju gen. Jovića vidi kod V. Bogdanova, Društvene i političke borbe u Hrvatskoj 1848—49, Zagreb 1949, 140—141.

⁸⁹ Arhiv JAZiU, Šišićeva zaost. 231/345

⁹⁰ Isto, 231/351

se u tom sprečiti. Po njegovom mišljenju najvažnije je da Janković i njegove pristalice pridobiju narod za svoju politiku, ali kako i čim — u to nije ulazio.⁹¹ Janković, međutim, nije imao iluzija o narodu. Izveštavajući 11 avgusta komesara Csányia da mu je vlada naredila da ne otpočinje rat, Janković kaže da se ne može osloniti na narod, jer se ovaj priklanja onom ko mu više obeća. Pošto Hrvati mnogo obećavaju, mađaroni bi, ako pođu tim putem, mogli sebe da obećaju narodu kao robove.⁹² U pogledu naređene mu konfiskacije Daljskog vlastelinstva patrijarha Rajačića, Janković se vrlo kolebao, bojeći se otpora srpskih seljaka u Dalju u kojem je imao samo 50 vojnika. On je predložio da se ovaj spahiluk preda na upravu pravoslavnicima, a ne Županiji, pa je potrebno da vlada pošalje nekoliko poverljivih Srba iz Pešte da preuzmu imanje, a Županija će vršiti samo nadzor nad njima.⁹³ Agrarna reforma — podela poseda seljacima — ni jednom ni drugom nije padala na pamet, iako je to bio jedini put za pridobijanje seljaštva.

Iz dalje prepiske između Jankovića i Csányia vidi se da su se Mađari kolebali da li da upute jače vojne snage u Virovitičku županiju ili da ih skoncentrišu prema Varaždinu odnosno zadrže na frontu prema vojvođanskim Srbima. Još 15 avgusta Janković je verovao da će nekako izbeći Jelačićev napad na svoju županiju, ako se uzdrži od prevelikog gomilanja mađarske vojske u njoj. Najzad, sve se počelo svoditi na osiguranje Virovitice, a naročito Osijeka, jer su oba grada trebalo da posluže kao mostobran u slučaju mađarske ofanzive u Jelačićevoj i vojvođanskoj pozadini.⁹⁴

Banski poverenik Bunjik više je alarmirao na opasnost od mađarona, nego što je stvarno delovao protiv njih. Bez efikasne vojne pomoći, kao što piše Jelačiću 13 avgusta, ništa ozbiljnije nije ni mogao učiniti. Osječki rodoљubi su bili spremni da zatraže pomoć od Vojvođana, ako Jelačić ubrzo ne pošalje vojsku u Virovitičku županiju. Bunjik je izjavio Jelačiću da će poći u Osijek protiv »ništarija i zulumčara« mađaronskih, ali samo ako mu ban pošalje četiri bataljona graničara. No, najbolje bi ipak bilo da Jelačić ponovo lično dođe u ove krajeve.⁹⁵ Nedelju dana kasnije, 20 avgusta Bunjik u pismu Jelačiću ponovo javlja da bez vojne pomoći ne sme u Osijek. Saznao je da su Janković i Salopek u prepisci sa Csányiem i Szentkirályiem i da su im ovi obećali pomoć protiv narodnjaka. Mađaroni su objavili preki sud čak i protiv onih koji pevaju narodne pesme, a sekvestrirali su i Daljsko vlastelinstvo. Bunjik naročito ističe da »svi pako vlastelini jesu glavni Mađaroni«, i poziva Jelačića da najpre udari na »izdajice verovitičke i sremske«, koji mu mogu biti vrlo opasni »iza leđa« kad pođe protiv Mađara.⁹⁶

⁹¹ Isto, 231/347

⁹² Isto, 231/352

⁹³ Isto, 231/353

⁹⁴ Isto, 231/359

Kako je mađarska vlada ocenjivala situaciju, najbolje pokazuje Košutovo pismo komesaru Čanji-u, u kojem se pored ostalog kaže: »A sada je nevolja i zbog Slavonije. No, da ne bi Mađarsku doveli u opasnost, neka otpadne i ona, — ali u svakom slučaju uz očuvanje Petrovaradina i Osijeka«. (Prevedeno s ruskog iz knjige Золтан И. Тот, Кошут и национальный вопрос в 1848—1849 гг. Budapeštini, 1954, 51)

⁹⁵ Arhiv JAZiU, Zaost. b. Jos. Jelačića, III D, 38

⁹⁶ Isto, III A, 34

Tako su, dakle, u podjednakom strahu i mađaronski veliki župan Janković i banski poverenik Bunjik očekivali dalji razvoj događaja, koji je zavisio od akcije bana Jelačića i mađarske vlade u Pešti.

IV

Najzad, od druge polovine avgusta 1848. situacija se počela poboljšavati u korist Jelačićevih pristalica. Na mig iz Beča Brodska graničarska regimenta 18 avgusta zvanično se odrekla gen. Hrabovskog i izjavila da se čitav oficirski zbor »na temelju narodnog čuvstva i u interesu integriteta austriške Monarhije« podčinjava banu Jelačiću.⁹⁷ Na taj način došlo se do toliko tražene vojne sile bez koje su svi Bunjikovi i Jelačićevi proglašili bili od slabog efekta.

Jelačićev pohod na Mađarsku bio je na vidiku, pa su honvedi namenjeni za Osijek upućeni na drugu stranu.⁹⁸ Kod mađarona u Virovitičkoj županiji, a i u Mađarskoj došlo je do pometnje. Brodski graničari su zaposeli Vukovar i pretili napadom na Virovitičku županiju. Opasnost sa svih strana! — pisao je župan Janković ministru vojnom Mesarošu. Županiska blagajna se ispraznila, a stanovništvo smatra da ne mora nikom ništa plaćati. Porez se ne može sakupljati, jer je najvažnije održati mir u narodu.⁹⁹

22 avgusta 1848 Mojsije Georgijević, jedan od najistaknutijih narodnjaka i najnaprednijih ljudi u Virovitičkoj županiji, prikazao je banu Jelačiću situaciju u ovom kraju i predložio mere za rešenje političke krize u Slavoniji. Prema Georgijeviću »terorizam mađaronski i ovdašnjih poludjelih Nijemaca, ako i moralni samo«, bio je veliki, pa se rodoljubi nisu smeli nikuda maći, a njemu su poručili u Požegu da ne dolazi kući. No, on se ipak vratio, znajući »da će oni sve većma se dizati, što god se mi više uztežemo«. Vesti o odricanju Brodske regimente od Hrabovskog i dolazak graničara u Županiju podigle su nade rodoljuba koji u tom smislu tumače i njegov povratak u Osijek. On je uveren da su Mađari celu stvar zamrsili, samo da bi banu zadali posla kod kuće, a mnogi su im se priključili »što su jim oni majstorski umjeli mozak zavrnuti i dokazati da je naša stvar samo jedina reakcija i da se ide na stari absolutizam«. On ih je uzalud uveravao da je ban »privrženik liberalnih principa i najveći naprijatelj absolutizma«. No, pošto je kod njih suprotno uverenje tako jako, potrebno je da cela domorodna »stranka... pri svakom i najmanjem poslu da pazi da se toj sumnji povod ne dade«. Preko jednog svog prijatelja koji se druži s mađaronima doznao je da već i oni sami govore da se narod počeo buniti protiv njih. Pošto mađaroni nisu objavili banovo pismo o ukidanju robote, potrebno je isto poslati direktno svim opštinama. Prelazeći na stav Srba i Hrvata prema pokretu, Georgijević kaže: »Svuda su za vašu i narodnu stvar samo Srbi istočnog zakona zauzeti. Najbolji katolici su oni koji nisu protiv vas, a mlogi su javni protivnici. Tako je i u Srijemu, tako oko nas«. Pošto Jelačić zna njegovo mišljenje »o religioznim odnošenjima« i da on (Georgijević) »nikake razlike po religiji« ne

⁹⁷ J. Matasović, Do Ozore 1848. Bojni pohod brodskih graničara. Zagreb 1919, 31

⁹⁸ Arhiv JAZiU, Šišićeva zaost. 231/375

⁹⁹ Isto, 231/386

zna, nada se da će mu ban verovati i ovo što mu piše. Uostalom, za pokret se mogu izgubiti i Srbi, pogotovo ako im mađarska vlada obeća ono što im je dao Hrvatski sabor, jer ima i među njima »učiteljah« koji ih vrbuju za mađaronsku stvar. Narod gubi veru u banovu stvar, jer obećani graničari nikako ne dolaze, a Mađari se približavaju Županiji.¹⁰⁰

U Đakovštini, kako je 21 avgusta javljao Dušan Lambl, »mađaroni su odladili«, dok su seljaci »il' mudre glave, koje ne bi rado ni bana slušali ni mađ. ministerium, govoreći da su oni carski podložnici; il' su kojekakvim mađarskim mitom podplaćeni, te derže s mađaroni«. ¹⁰¹ Iz Podravine jedan deo seljaka došao je u Voćin i izrazio lojalnost prema Jelačiću. Ali, bojati se je, kako piše Janko Uzelac iz Voćina, da narod ubrzo ne klone, što će se desiti ako Jelačić uskoro ne dođe u Slavoniju.¹⁰²

Tih dana, banski poverenik Bunjik primio je Jelačićevu odluku o dodeljivanju vojne pomoći, pa se odmah obratio gen. Rotu u Vinkovce. Delegacija virovitičkih građana posetila ga je u Požegi, tražeći pomoć, pa je Bunjik odlučio da potajno uputi nacionalnu gardu iz Pakraca i Daruvara da u Virovitici pohvata mađarone, jer bana »bezčeste i narod puntaju«. Tu akciju treba da pomognu i graničari iz Pitomače.¹⁰³ Čišćenje Virovitice od mađarona bilo je potrebno i stoga što je Jelačić odlučio da u njoj održi županisku skupštinu na koju će lično doći.¹⁰⁴ Tako su krajem avgusta graničari ušli u grad, a mađaroni pobjegli.¹⁰⁵

25 avgusta Mojsije Georgijević obratio se Jelačiću, izveštavajući ga da je bio kod podžupana Salopeka u vezi skupštine zakazane u Virovitici, ali ne kaže kako je sastanak protekao. Georgijević je uveravao bana da su se mađaroni promenili i postali pasivni, te on svuda slobodno agituje za njega i narodnu stvar. On se nije nadao uspehu skupštine u Virovitici, jer održavanje iste u tom gradu »našoj stvari neko nepouzdanje daje«. Zato je bolje da se skupština drži u Osijeku uz podršku nešto graničarske vojske, te da se tom prilikom izvrši i restauracija gradskog magistrata. Najzad, uveravao je Jelačića »da su sva ona strašila, koja smo mi iz Zagreba u Osijeku i Virovitici vidjeli, kroz mikroskop gledana i da nije onaka opasnost ni iz daleka kao što se u Zagrebu misli«. ¹⁰⁶ Jelačić, međutim, nije prihvatio Georgijevićev predlog, ne propuštajući da izrazi pohvalu njegovog rodoljublja. On mu piše da nikad nije sumnjao u Osječane niti se bojao da među njih dođe, verujući da je narod osvedočen u čistoću njegovih namera. Skupštinu je ipak zakazao u Virovitici, jer mu je bliža, jer je ona bila sedište stare županije, a i stoga što mu »vremena baš niti jedan jedini šat više ne preostaje«. ¹⁰⁷

Podžupan Salopek uvideo je da je došao kraj mađaronskoj vlasti u Virovitičkoj županiji, pa je pokušao da se opravda pred Jelačićem. Tvrдио je da je banova naredba o skupštini saopštena velikom županu Jankoviću, ali je ovaj

¹⁰⁰ Isto, Zaost. b. Jos. Jelačića, I/EV, 32

¹⁰¹ Narodne novine broj 94 od 31 VIII 1848

¹⁰² Isto, broj 95 od 2 IX 1848

¹⁰³ Arhiv JAZiU, Zaost. b. Jos. Jelačića, III A, 37

¹⁰⁴ Isto, III B, 17

¹⁰⁵ R. Horvat, Hrvatski pokret, II, 209

¹⁰⁶ Arhiv JAZiU, Zaost. b. Jos. Jelačića, I/E V, 35

¹⁰⁷ Isto, III B, 26. Jelačić — Mojsiju Georgijeviću 29 VIII 1848

zabranio da se poziv obnaroduje u Županiji. Svoje priznavanje mađarske vlade Salopek je objašnjavao tim što mu se činilo da je bilo nužno »svako samovoljno ravnateljstvo i kroz njega za isto anarhiju poroditi se morajuću preprečiti« — da se Županija izjasni da je odlučila »zakonitim putem stupati«. To je učvrstilo mir i poredak, a nije štetilo narodnosti koju on čuva i brani, iako je proglasio mađarske zakone. To ne može biti od štete Trojednici, jer Županija priznaje bansku vlast i bratski savez sa Hrvatskom. Ali, neka ban ne veruje onima koji se trude da ga uvere da je stanje u ovoj Županiji »verlo pogibeljno«, pa stoga nije potrebno nikakvo »izvanredno postupanje« prema njoj, jer i ovo njegovo pismo pokazuje kako on i narod »zakonitu oblast bansku izkreno poćituju«. Ipak, na skupštinu ne može doći, jer smatra da savez s Mađarima predstavlja temelj svih postojećih zakona i odnosa, pa ako se taj savez sad raskine, mora doći do propasti i anarhije kojoj niko ne može predvideti kraja.¹⁰⁸

Jelačić, koji je već odlučio da pre napada na Mađarsku raščisti situaciju u Slavoniji, odbio je Salopekovo izvrđavanje, odpisujući mu 29 avgusta da mu ne treba »ni tumaćenja ni opravdanja«, a smatra da i »svako podučavanje u toj struci suviše jeste«. Ako priznaje bansku vlast, neka to posvedoći proglašenjem njegove odluke o sazivanju skupštine u Virovitici.¹⁰⁹

I ovog puta uloge su bile podeljene, ukoliko Salopek nije radio bez znanja Jankovića, što je manje verovatno. Dok je Salopek pokušavao da pregovara s Jelačićem, Janković je upućivao zadnje apele mađarskoj vladi da spreći održavanje narodnjačke skupštine u Virovitici. No, Szémere je 28 avgusta odgovorio da vlada nema snage da to učini. Jankoviću je stavljeno u zadatak da omalovažava značaj te skupštine i da spreći da se na nju odazove činovništvo i inteligencija. Szémere je smatrao da treba privoleti gen. Jovića da primi honvede u Osijek, pa da se prema narodu zauzme odlučan stav, jer će se narod prikloniti onome ko više hrabrosti pokaže. Ali, u tom opet ne treba preterivati da ne bi izazvali Jelačića da vojskom napadne Županiju, jer to još uvek nije išlo u račun mađarskoj vladi.¹¹⁰ 31 avgusta vlada je imenovala župana Jankovića za kraljevskog poverenika u Virovitičkoj županiji i Osijeku, tražeći da učini sve što može radi sprečavanja Jelačićevog zbora u Virovitici. Ali, kako je i sama znala da se ništa ozbiljnije ne može preduzeti, naredila je Jankoviću da županisku blagajnu, pečat i arhiv skloni u osječku tvrđavu i da u njoj čeka dalji razvoj događaja.¹¹¹

Najzad, 3 septembra Jelačić je stigao u Viroviticu, da bi sutradan u prisustvu mase naroda otvorio županisku skupštinu na kojoj je potpuno vladao »narodni duh«. Poništeni su mađarski zakoni i uredbe, zabranjena prepiska s mađarskim vlastima, a izvršena je i obnova županiske uprave. Veliki župan Lad. Janković prebegao je uskoro u Mađarsku; jedan deo mađarona ga je

¹⁰⁸ Isto, III A, 38. Pismo Salopeka od 26 VIII 1848

¹⁰⁹ Isto, III B, 26 Jelačić — Salopeku 29 VIII 1848

¹¹⁰ Isto, Šišić. zaost. 231/396

¹¹¹ Isto, 231/399

sledio, dok se drugi zadržao u Osijeku. Za nove podžupane izabrani su Josip Janković i Ladislav Delimanić; velikim beležnikom postade Mojsije Georgijević, podbeležnikom Mirko Kršnjavi, a glavnim blagajnikom Franjo Gludovac.¹¹²

Mađaroni su pretrpeli ozbiljan poraz, ali još nisu bili dotučeni. Izvestan broj ih je proglašen za narodne neprijatelje i imanja su im stavljena pod sekvestar. U Mađarskoj ili u Osijeku oni su čekali da se situacija izmeni mađarskom vojnom intervencijom. Opozivanje carskog manifesta protiv Jelačića i njegov napad na Mađarsku doveli su razvlaštene mađarone u duboku potištenost, ali se oni ipak nisu odrekli nada i namera da ponovo zavladaju u Slavoniji.

Jelačićeve pristalice pregle su da organiziraju svoju vlast u Županiji, ali nisu uspele da se učvrste u Osijeku koji je bio pod kontrolom topova gen. Jovića sa tvrđave koju je on držao »kao carsku svojinu«.¹¹³ Osijek je postao neke vrste neutralan teren: U Donjem gradu vladao je narodnjački duh, u Gornjem — nemačko-mađaronski. Magistrat je ostao u rukama Nemaca, a odbegli župan Lad. Janković mu je zabranio da stupa u službenu prepisku sa novom županiskom upravom.

Međutim, nova županiska uprava nije bila ni dosledno antimadžaronska, a još manje antifeudalna. Tako su sve kotarske sudije koje su bile u službi mađaronske uprave ostale i sada na tim položajima, a u novi Upravni odbor Županije ušlo je dosta starog feudalnog i činovničkog elementa uz tek nešto predstavnika seljaštva.¹¹⁴ Izgleda da je to bio uzrok što je Bunjik podneo ostavku na bansko povereništvo. Izveštavajući o tom 8 septembra bana Jelačića, M. Georgijević kaže da mu se čini da to Bunjik ne radi zbog lošeg zdravlja, nego je u pitanju »drugi neki uzrok, i možda i pravedan, koji nije da se na papir stavlja«. On ga je molio da povuče ostavku, ali je Bunjik odgovorio da će to učiniti samo po banovom izričitom naređenju (što je i učinio). Georgijević je smatrao da »promjena varmeđska u opšte nije našla dobrog odjeka i ako ćemo upravo reći i nije taka da bi mogla to naći«. Kad bi banu mogao »ustmeno saobčiti što o toj stvari«, siguran je da bi i on tako mislio.¹¹⁵

Mojsije Georgijević je još verovao u »naprednost« bana Jelačića i smatrao da su reakcionarni elementi izabrani u županisku upravu samo zato što ban nije bio dobro obavješten o njihovim nazorima. Ali, da Jelačić nije slučajno uzeo ove ljude, mogao se uveriti iz izbora činovništva u Sremskoj županiji u leto 1848, koje je ban stavio na čelo Županije i pored negodovanja sprskog Glavnog odbora i naroda.¹¹⁶ Tek kasnije Georgijević će uvideti da je skoro sam bio demokrata u sredini reakcionarnih nazovi-patriota koji su obnovili preki sud i produžili antiseljačku politiku ove Županije.

¹¹² R. Horvat, n. d. II, 209—210

¹¹³ Isto, 211

¹¹⁴ Vidi imena županiskih činovnika u protokolu skupštine Virovit. župnije od 3. IX 1848.

¹¹⁵ Arhiv JAZiU, Zaost. b. Jos. Jelačića, I/E V, 44

¹¹⁶ O tom поближе govorim u knjizi »Srem u revoluciji 1848—49«

Narodna zahtevanja i akcije seljaka od maja 1848 do februara 1849

I

Narodna zahtevanja od maja do jula 1848, koja su seljaci i građani Virovitičke županije podnosili Hrvatskom saboru slična su onima širom Hrvatske i Vojvodine. Ipak, mi ćemo radi potpunije slike zbivanja u Slavoniji izneti u ovom radu glavne žalbe i zahteve naroda. To je potrebno radi razumevanja kasnijih događaja na selu i još uvek poluagrarnim gradovima, kao i radi isticanja uzroka seljačkih nemira, koje najčešće treba tražiti u regulacijama zemljišta tokom XIX st., a naročito od urbarijalnih reformi 1832—36.

U ime naroda Našičkog kotara poslanik Tima Mandić obratio se Jelačiću (i Saboru) saopštavajući tegobe ovog seljaštva i njegove molbe za »polašticu«. Spahiluci su oduzeli od seljaka njihovu »starinu«, a više njihovih molbi za povraćaj iste nisu uslišali. Od kako su proglašeni novi zakoni, spahiluci im zabranjuju da stoku, bez koje živeti ne mogu, puštaju u šume niti da voze drvo iz njih. Deo zemalja koje su dosad obrađivali, spahiluci sad traže natrag, tvrdeći da su to »arendašice«, ali seljaci ne pristaju da se iste pod arendu zapisuju, sve dok ne dobiju dovoljno sesionalne zemlje. Sesije su im nepotpune, a u pogledu livada je još gore, itd. Stoga zahtevaju da im se vrati njihova »starina« i da im se dozvoli pravo paše i drvarenja kao do 1848. godine.¹¹⁷

Dimitrije Jezdimirović, poslanik osječkog okruga podneo je tužbe Dalja, Borova i Belog Brda protiv Daljskog spahiluka patrijarha Rajačića i tražio komisiju koja će istražiti sporove oko zemalja, paše i šuma, jer u protivnom slučaju »zbog tegoba i nužda urbarijalni... veliki nered počinuti se može« u okolini Osijeka, a opasnost bi zapretila i celoj državi.¹¹⁸

Isključivo ekonomsko-agrarni momenti izneti su i u zahtevima opština Vučinskog (Voćinskog) kotara: 1) Da im sesije iz prve klase budu prebačene u treću, te da sesija iznosi 40 umesto 28 jutara, čime bi se ispravila nepravda naneta im 1832—36; 2) Da im se vrate oranice za koje su dobili »zločeste zemlje« — parloge; 3) Da se hatari vrate na stare granice i međe, jer inače »marvu deržat ne možemo«; 4) Da im se spahiske branjevine, koje im do kućnih vrata dopiru, ustupe na uživanje »badava«.¹¹⁹

Podravska sela izjavljuju kako im je u vreme regulacije uskraćena zemlja pod izgovorom da je nema ni spahiluk (Virovitički i Miholjački) dovoljno, iako su spahije tada stvorile svuda pustare i zemlje »arendašice«, pa stoga traže da im se oduzeto vrati.¹²⁰ Opština Šokac-Miholjac tuži se naročito na porast arende koja se od jutra sa 1 marijaša popela na 3,5 pa i do 7 for, a u zadnje vreme na 10, zbog toga što na licitaciju arendnih zemalja dolaze trgovci koji se za te zemlje »otimaju«, te seljaci moraju da plate tako visoku arendu samo da im oni ne zagospodare hatarem. Slično je i sa zakupom

¹¹⁷ A. Jelačić, n. d. 130—131

¹¹⁸ DAZ, Saborski spisi, fasc. LXXVIII, broj 96

¹¹⁹ Isto, Pretstavka od 30 VI 1848 40

¹²⁰ Isto, broj 14, 43

»voda i ribolova«, itd. Neki seljaci su već toliko osiromašili da »gladni i neslani, goli i bos hodaju«. Najsiromašniji, želiri »moliu za orače zemlje, jerbot drugačije živiti ne moreju«. ¹²¹

Slično kao sela, trgovišta Đakovo i Virovitica traže »stare pravice« i povratak oduzetih zemljišta, te da se »grunti i fertalji« podele bezemljašima (Virovitica). Ostali njihovi zahtevi su specifične prirode: da postanu »privilegirana trgovišta«; da se gradskim opštinama vrata regalska prava (krčme, mesnice, sajmovi); da se ukinu motičina i malte (Virovitica); dva svako dobije pravo da peče ciglu na svom posedu (Virovitica); da se zabrani trgovina »od kuće do kuće hodeća (hausieren)«, a s tim u vezi da se proteraju Jevreji koji su se naselili u gradove posle 1838; da dućani (trgovci) ne prodaju robu zanatlija (Virovitica), i, najzad, da im se dade oružje radi stvaranja narodne garde, a o zbivanjima da budu izveštavani svakih osam dana, jer inače postaju »malovirni« (Đakovo). ¹²²

Razmotrimo li pobliže zahtevanja sela i grada doći ćemo do zaključka da se ona po svojoj suštini znatno razlikuju. Seljački zahtevi imaju za cilj agrarnu reformu čije bi dosledno sprovođenje vodilo do likvidacije feudalnog veleposeda — feudalizma sa svim njegovim staleškim razlikama i privilegijama, a to bi omogućavalo demokratski razvoj društva, utoliko brži ukoliko bi se radikalnije oslobodilo svih feudalnih zaostataka. U zahtevima trgovišta Đakova i Virovitice, kao poluagrarnih — polu zanatskotrgovačkih naselja mogu se izdvojiti agrarno-seljački zahtevi i zanatlisko-trgovački. Prvi zahtevi, kao seljački uopšte, idu za agrarnom reformom, a pošto se radi o želirsko-proleterskom sloju, taj je zahtev popraćen i izričitom željom tih bezemljaša da se zemlja njima podeli. (Istina, moguće je da zahtev za zemljom postavljaju i neke zanatlije, koja bi im služila kao »dodatak« uz zanat kao osnovnu profesiju).

Izraziti zanatsko-trgovački zahtevi kreću se u okvirima cehovske organizacije i privrede (odnos trgovac-zanatlija, zabrana trgovanja Jevrejima) čije se ukidanje ne traži. Ovi zahtevi idu i protiv nekih oblika feudalčevog monopola (regalna prava, malta, motičina, pečenje cigle), ali imaju za cilj stvaranje sopstvenog monopola na osnovu privilegija stečenih u feudalizmu, a vezanih za dalje postojanje cehovske organizacije za zanatlje i prioritet domaćeg trgovca na domaćem (lokalnom) tržištu. Sve je ovo, naravno, dokaz nerazvijenosti građanske, gradske, kapitalističke privrede, pa i slabosti (donekle i reakcionarnosti) gradskog zanatsko-trgovačkog sloja koji u revolucionarnom pokretu nije mogao voditi seljaštvo ni sprovesti buržoasko-demokratsku revoluciju.

»Stare pravice« u zahtevanjima seljaštva samo su frazeološki izraz stvarne težnje za novim, — za agrarnom reformom, dok u zahtevima građana »stare pravice« znače očuvanje cehova i njihovih privilegija na usko-lokalnom tržištu. Zahtevi seljaštva išli su za radikalnim menjanjem socijalno-ekonomskog stanja, pa je ono u toku revolucije 1848—49 stalno aktivan faktor (bez

¹²¹ Isto, 13, 14

¹²² Isto, 17, 94

obzira što nije uspjelo da razvije jedinstvenu akciju i dođe do pobjede). Za građanstvo, međutim, na planu socijalno-ekonomske borbe to se ne bi moglo tvrditi ili bar ne u onoj i onolikoj mjeri koliko za seljaštvo.

II

Pošto Sabor nije doneo nikakve odluke o povraćanju oduzetih zemljišta od seljaka, a seljaci nisu verovali u županisku pravdu, bez obzira da li se radilo o mađaronskoj ili narodnjačkoj vlasti, opštine su se tokom leta i jeseni 1848 obraćale »svom« banu, očekujući da će on uzeti u zaštitu »svoj mili narod«, vratiti stare i doneti nove pravice. No, sve njihove molbe i žalbe Jelačić je vraćao baš županiskoj vlasti koju su seljaci želeli da zaobiđu.¹²³ Tako, 15 jula opština Johansberg piše da je čula da su svi stari ugovori (kontrakti) prestali, ali njihov spahija i dalje insistira na uzimanju devetine po ranijem ugovoru. 20 jula Čepin i Dopsin tuže se Jelačiću da je podžupan Salopek pod pretnjom »većitoga arešta« zabranio objavljivanje zaključaka Hrvatskog sabora o seljaštvu. Ostali su bez paše, jer ih je spahija sasvim stesnio svojim »prostranim atarom«. Uvek ih je varao kod regulacije, a sad se odlučio da regulaciju završi, ali na način na koji »niti pristati hoćemo, niti je pristati moguće«, jer im je oduzeo sve bolje zemlje i stvorio nova sela.^{123a}

Opštine Dobrović, Miljevac i Bazije žale se zbog oduzetih zemalja, paše i vodenice, a Sladojevci pored povratka zemljišta traže i regalna prava.¹²⁴ Seljaci iz Rac-Miholjca govore da im je spahija oduzeo sesionalne zemlje i podelio »Švabam Oreščanom«,¹²⁵ a opština Orešac takođe govori o oduzimanju zemlje i podeli »Švabam i Mađarom«. ¹²⁶ Ove tužbe jasno govore o ekonomskom slabljenju i nacionalnom ugnjetavanju srpskog stanovništva u Slavoniji pre 1848. Zato nije čudo što se između slavonskih Srba i mađarsko-nemačkih kolonista rasplamsala mržnja, pa su sad Srbi počeli da traže proterivanje doseljenika i pretili im paljevinom i ubistvima (Budimčani protiv Žubrice, Dopsinci protiv Lazhaza itd).¹²⁷

¹²³ Istina, u kritičnim trenucima kad su mađaroni preuzeli vlast u ovoj županiji, Bansko Vijeće da bi pojačalo pozicije narodnjaka uputilo je sledeću poruku županiji: »Sa nemanjim nezadovoljstvom razumeli smo, da nekoji spahiluci svoje dosadašnje kmetove iz uživanja svojih prijašnjih i mirno uživanih pašnjaka silovito teraju i takim načinom miroljubivi prosti puk uznemiruju i bune. Zato vam nalažemo s onim pod vašim osobitim tj ličnim odgovorom da takova nasilja preprečite a glede već počinjenih da strogo istraživanje od strane županije odredite i ako bi se pronašlo da je koja gospodštija toliko nasilnički postupala da dotične seljake u svoje prijašnje dobro reparirate«. (A. Jelačić, n. d. 74)

No, ovo je bilo bez željenog efekta, jer je mađaronska županiska uprava stavljala ad acta sve naredbe iz Zagreba. Kad su, pak, septembra 1848 narodnjaci došli na vlast nije im ni na pamet padalo da pomenutu naredbu izvuku iz arhive i sprovedu je u život, jer su kao i mađaroni branili spahijski posed od presizanja seljaka.

^{123a} Isto, fasc. LXXVII, IV/22

¹²⁴ DAZ, Virovitička, Prot. 490/185, 491/186 ex 1848

¹²⁵ Isto, Prot. 530/225 ex 1848

¹²⁶ Isto, Prot. 534/229 ex 1848

¹²⁷ Isto, Prot. 532/227, 421/116 ex 1848

Tokom septembra i oktobra banski namesnik Lentulaj vratio je Županiji tužbe niza opština: Moslavine — zbog oduzetih »najboljih« polja u vreme regulacije;¹²⁸ Sopja — radi »paše i bare«;¹²⁹ Budrovaca — zbog oduzetih 130 jut. zemlje i mnogih »zločestija« nanetih od Đakovačkog (biskupskog) spahiluka; Tenja — zbog drvarine; Nandovaca, Čađavice, Dugog sela itd zbog sličnih nepravdi.¹³⁰

Dolazak narodnjaka na vlast septembra 1848 pobudio je nade seljaka da će i njihovi zahtevi biti ispunjeni, pa su ponovo izneli pred Županiju mnogobrojne tužbe i želje.

Međutim, sve ove tužbe i zahteve seljaka Županija nije rešavala ili ih nije rešavala na zadovoljstvo naroda. Županiske vlasti su iznad svega bežale i od same pomisli da se oduzeta zemljišta vrate opštinama, pošto su stajale na stanovištu da su te zemlje »zakonski« postale spahiske u vreme regulacije, a ta otimačina je bila na vreme sankcionisana od vrhovnih ugarskih vlasti; dakle, bila je »legalna«, a to je i za »nove« vlasti bilo dovoljno da ne preduzimaju nikakve mere za ispravljanje ranijih nepravdi prema seljaštvu. Najviše što bi te vlasti učinile svodilo se na nalog sudijama da »istraže« tužbe, pa bi se na tom obično i ostalo; pogotovo što su kotarske sudije kao pristalice starog poretka (tipične »magistratlije«) podnosile izveštaje da su seljački zahtevi »neosnovani«, a tužbe »nemotivisane«.

Kako smo već istakli, seljački zahtevi se svode na agrarnu reformu i razbijanje feudalnog veleposeda, a »nove« vlasti u kojima feudalni veleposednici imaju značajnu (često još uvek vodeću) ulogu kao župani, podžupani, članovi županiskih odbora, Sabora itd nisu bile spremne da idu i korak dalje od »martovskih zakona« koje su često puta baš te vlasti smatrале kao suviše radikalne i »proseljačke«. Stoga seljacima nije preostajalo drugo, nego da sami traže rešenja manje ili više odlučno, ali i nadalje stihijno, nepovezano i bez saveznika iz grada — pa zbog svega toga bez željenog krajnjeg efekta. Tih sitnih seljačkih akcija na liniji od pasivnog do aktivnog otpora bilo je toliko mnogo da su bile stalno na dnevnom redu županiskih skupština bilo mađaronskih bilo narodnjačkih. Ponegde i ponekad (naročito 1849) te akcije slavonskih seljaka po oštirini i odlučnosti neće mnogo zaostajati za onima iz aprilskih dana 1848.

III

Na zadnjoj sednici Odbora sigurnosti Virovitičke županije razmatarana je tužba vlastelinstva Orahovice protiv opštine Suhomlake zbog puštanja stoke u njegove šume, zbog oranja i sejanja na arendalnoj zemlji, iako nije htela da sklopi novi arendni ugovor. Odbor, saslušavši seljake koji su optužbu ublažavali i izjavili spremnost na sklapanje novog ugovora, odlučio je da opština mora platiti arendu ili zemlje vratiti vlastelinu.¹³¹ Krajem juna suđeno je seljacima iz niza opština Valpovačkog i Miholjačkog vlastelinstva (Koške,

¹²⁸ Isto, Prot. 533/228 ex 1848

¹²⁹ Isto, Prot. 546/241 ex 1848

¹³⁰ Isto, Prot. 547/242, 549/244, 427/122, 531/226 ex 1848

¹³¹ Isto, Prot. 291/53 ex 1848

Marjanaca, Ivanovca, Bočanjevca i Zelčina) zbog nasilnog teranja stoke u spahiske šume gde su »veliki kvar učinile«. Vrlo veliki broj seljaka kažnjen je sa dva do osam dana zatvora i 12 do 18 batina.^{131a}

Jula 1848 sudija St. Kugler javljao je da su se seljaci u kotaru Brigi tako pobunili, da »više ni osobah ni imetka sigurnosti nema«, da otimaju spahiske zemlje i pašu »svojeručno i silovito«, a njega ne priznaju i javni red ne poštuju. Županija (mađaroni) je odlučila da njeni izaslanici odu u taj kotar i pokušaju umiriti narod, a ako lepim ne uspeju, neka upotrebe vojnu silu protiv seljaka.¹³²

28 jula županiski sud razmatrao je čitav niz tužbi vlasnika Miholjačkog spahiluka, barona Dragutina Prandau. Opština Marjanci koja je preotela spahisku livadu »Panje« kažnjena je sa 198 f 15 kr, a četvorica seljaka zatvorom od 8 do 15 dana. Zbog »silovitog« otimanja spahiskih livada i šuma sud je zapretio batinanjem, ubijanjem stoke i naknadom štete seljacima iz Sv. Đurđa, Šljivoševaca i Lacića. Pred sud su izvedeni i seljaci iz Miholjca, jer su »silovito osvojili« spahiski pašnjak od 480 jutara. Najzad, »zaradi silovitim načinom osvojite« spahiske bašte, rušenja nove ograde i uništenja šljivika optuženi su bivši spahiski podložnici iz Kućanaca. U svim ovim slučajevima sud je odlučno stao na stranu vlastelina, preteći seljacima, kažnjavajući ih i odbijajući njihove kompromisne predloge (slučaj Miholjca).^{132a}

Krajem jula protiv seljaka oborio se i banski poverenik Josip Bunijk, pišući Banskom Vijeću da u Virovitičkoj županiji (u onom delu koji su kontrolisali narodnjaci) ima ljudi »tako siloviti da ne mareć za zapovjedi, koje im časnici izdaju svojevotjno postupaju, kontribuciju (naročito vojni porez) plaćati nećedu, zemlje i ostala spahiluka otimaju i druge zulume čine...« Stoga je pored svojih 40 stražara tražio da mu se pošalje još 50 serežana, što je Bansko Vijeće i odobrilo.^{132b}

Avgusta 1848 sud u Đakovu razmatrao je »razna prestupljenja i silovite čine« nekih opština prema biskupskom, Đakovačkom vlastelinstvu.¹³³ Na mađaronskoj skupštini od 16 avgusta valpovački vlastelin, baron Prandau tužio je seljake da su uzurpirali pravo na skupljanje šišarica u svim njegovim šumama. On se bojao da će isto biti i u pogledu žirovine, jer seljaci ni najmanje ne slušaju niti njega niti činovništvo. Skupština je stala na stranu spahije i izjavila da saborski zaključci u pogledu ovih spahiskih prava nisu ništa izmenili — seljaci ih nisu dobili, jer ih ni ranije nisu imali, pa je potrebno poduzeti mere za zaštitu vlastelinskih prava.¹³⁴ Ista je skupština na zahtev Virovitičkog spahiluka odobrila sudsko gonjenje seljaka zbog ulaska njihove stoke u spahiske šume i samovoljnog zahvatanja spahise imovine.¹³⁵

29 avgusta suvlasnik staklane u Zvečevu, Karlo S. Hondl obratio se banu Jelačiću za zaštitu fabrike, ukazujući na njenu važnost za Hrvatsku, ali i na brojne teškoće koje je donelo revolucionarno gibanje. Između ostalog Hondl

^{131a} Isto, Prot. sedrialia, pod br. 129, 130

¹³² Isto, Prot. 317/13 ex 1848

^{132a} Isto, Prot. sedrialia, pod br. 134—140.

^{132b} A. Jelačić, n. d. 75

¹³³ DAZ, Virovitička akt 35/1849

¹³⁴ Isto, Prot. 388/84 ex 1848

¹³⁵ Isto, Prot. 389/85 ex 1848

ističe i »držanje ovdašnjih seljaka, koji misle da je sada sve njihovo vlasništvo«, mada je fabrika na spahiskom posedu i podalje od selâ. Iako dotad fabriku nisu uznemiravali, Hondl se ipak stalno bojao »da će nam seljaci zabraniti daljnje rezanje drva, odnosno postoji opasnost, da nas protjeraju iz naše tvornice«. Do ove bojazni dolazi »iz svega onoga, što se u našoj okolini dešava«. Stoga je, pored ostalog tražio da ih ban osigura protiv »svakog hotimičnog smetanja u poslu sa strane . . . susjeda« (seljaka).¹³⁶

Narodnjačke skupštine od 3 i 10 oktobra 1848, i kasnije, uvek su se morale pozabaviti tužbama protiv seljaštva, njegovog shvatanja slobode i novih zakona. Tako, 3 oktobra zastupnik spahiluka Feričanci tuži seljake da su »sve livade i pašnjake osvojili, svinje u žirišće gospodsko bez broja i popisa upustili, šume poharali i znameniti kvar prouzrokovali, prije vremena vinograde obrali i običnu dužnu gospodsku daću zadržali«. Spahiluk je zahtevao istragu i naknadu štete, kao i da se seljaci obaveste da su dužni na daće od vinograda pošto su ovi zasejani na spahiskoj zemlji. Istog dana Ivan Delimanić, suvlasnik Orahovačkog vlastelinstva tužio je kutovačke seljake da su mu »samovoljno i nasilno oteli« dve livade, travu popasli svojom stokom, a svinje bez broja teraju u njegove šume i seku ih, a njegovim šumarima prete da će ih sekirama potući, ako se usprotive. Šteta već iznosi 4.000 for, a biće sve veća, pa je potrebno da seljaci budu kažnjeni u duhu banskih naredbi. Županija ga je podržala i naredila sudijama da seljake isteraju iz spahiskih poseda, a »nasilnike« da stave pod sud.¹³⁷

Sudija Vatroslav Mihalović javio je skupštini od 3 oktobra »da su se podajnici kotara valpovačkog kroz opakost i nepokornost toliko oteli, da već š njima nije moguće vladati«. Harkanovčani su oduzeli šiške od jednog šumara, iako ih je on platio; drugog su tukli zbog torbe šišarica. Satničani su istukli spahiskog čordaša (guljaša), a knez iz Narde »ljude buni i punta i kojekakva nasilja čini«. Sudija se još žali da bez vojne pomoći ne može da skuplja porez, pa mu Županija poručuje da »mir i poredak može vojenom pomoći povratiti«. ¹³⁸ Isti je sudija tužio Orovičane, Doljčane, Zdenčane i Jošavčane da su stoku silom naterali na njegove livade i oranice, pokošenu otavu utamanili, kanale i jarke oštetili, krompir pogazili i druga nasilja učinili. Bez vojne sile on nije u stanju da povrati red i da toj sili »odoli«. Županija je na to odobrila da četa vojnika dođe u Našički kotar protiv seljaka.¹³⁹

Na skupštini od 5 oktobra baron Gustav Prandau istupio je protiv svojih bivših podložnika »koji šume otimat, pašnjake spainske osobito, rječjom sve vlastelinstvo silom uzeti namjeravaju«. ¹⁴⁰ Istog dana skupština je udovoljila zahtevu Jovana Tompaka, nadzornika vlastelinstva Terezovac i Gradina da mu se dodeli vojnička pomoć, jer kotarske sudije ne mogu da očuvaju spahiske posede »od nasilja bivših podajnikah«. ¹⁴¹ Sledećeg dana, 6 oktobra Franjo Glu-

¹³⁶ M. Despot, Privreda Hrvatske XVII—XIX stoljeća (izbor građe), Zagreb 1957, 58—62

¹³⁷ DAZ, Virovitička, Prot. 432/127, 419/114 ex 1848

¹³⁸ Isto, Prot. 450/145 ex 1848

¹³⁹ Isto, Prot. 451/146 ex 1848

¹⁴⁰ Isto, Prot. 146/155 ex 1848

¹⁴¹ Isto, Prot. 476/171 ex 1848

dovac tužio je seljake iz Čepina i njihovog »nemirnog« pravoslavnog sveštenika zbog štete na pustari koju on arendira — uništili su mu jutro sitne proje i oštetili žito.¹⁴² Ivan Kapistran Adamović žalio se na seljake da su prisvojili njegove šume, šišarke pokupili, bezbroj svinja u žir pustili, drvo isekli i strašne štete počinili.¹⁴³

Skupštini od 8 oktobra obratio se baron Drag. Prandau, tvrdeći da su »svekolike šume« u opštini Šokac-Miholjac osvojene od seljaka, a njemu žirovina nije nigde ostala. Uništavaju šume i mladice, oteli su pustaru od arendatora Martina Brenera i u njoj skupljaju šišarice, pa je od strane Županije naređen postupak protiv seljaka.¹⁴⁴

Od 10 oktobra do 15 decembra 1848 imamo malo podataka o seljačkom gibanju, jer nam nedostaju akta i protokoli Virovitičke županije iz tog vremena koje se inače karakteriše oružanom borbom između narodnjaka i mađarona (tačnije: graničara i nac. grade protiv mađarske vojske) na njenom teritoriju. No, može se pretpostaviti da su seljaci nastojali da iskoriste opšte rastrojstvo vlasti i produžili, a možda i pojačali svoje napade na spahiske posede. 18 novembra patrijarh Rajačić žalio se banu Jelačiću na svoje bivše podanike u Dalju, Borovu i Belom Brdu zbog nasilja, neplaćanja arende, ribolova i štete koja se penje na 30.000 for. Rajačić je tražio istragu i kažnjavanje kolovođa.¹⁴⁵ Iz pisama velikog suda Sremske županije vidi se da su 8 i 9 decembra naoružani seljaci iz Belog Brda na više kola došli na Elcovu pustaru Klisu, postavili svoje straže, a zatim obili čardak i hambar i odneli oko 2.500 merova kukuruza i 300 merova zobi.¹⁴⁶ Dana 6 decembra neki seljaci iz Čepina učinili su »razbojništvo i nasilje« računovođi istoimenog vlastelinstva.¹⁴⁷ Tih dana je i sudija Tompak javljao da u Virovitičkom i Voćinskom kotaru »seljaci gospodštinama mnogo štetah prave«, da su mnogi sporovi nerešeni i da vlada haos.¹⁴⁸

Krajem januara 1849 orahovički spahija Ivan Delimanić obratio se Županiji zbog pustošenja njegovih šuma i livada od strane seljaka i njihove stoke, tvrdeći da šteta već iznosi 12000 for. srebra. Županija je naredila da mu se šteta naknadi od seljaka.¹⁴⁹ Istovremeno je od spahiluka Mikloš stigla tužba protiv Ilije Ognjanovića iz sela Mikloš da je nasilno skinuo natpis (cimer) sa spahiske krčme, poričući sa svojim prijateljima pravo spahiluka na posebnu krčmu i tražeći da i spahija toči piće u njihovoj opštinskoj krčmi. Na sudijino objašnjenje o pravu spahiluka, neki Pavle Janković, poznat kao »nemiran« čovek, izjavio je »da on već znade da je sud svagda na strani vlastelinstva«. Seljaci su se udaljili i ostavili Ognjanovića pred sudijom tek kad se

¹⁴² Isto, Prot. 520/215 ex 1848

¹⁴³ Isto, Prot. 521/216 ex 1848

¹⁴⁴ Isto, Prot. 525/220 ex 1848

¹⁴⁵ A. Jelačić, n. d. 110

¹⁴⁶ DAZ, Virovitička, akt 2/1849

¹⁴⁷ Isto, Prot. 105/49 ex 1848

¹⁴⁸ Isto, Prot. 569/9 ex 1848

¹⁴⁹ A. Jelačić, n. d. 112

županiski pandur pojavio sa sabljom u rukama. Braća Ognjanovići odbila su poziv da pođu u Našice, a zatim su samovlasno otvorila i drugu krčmu. Stoga ih je sudija pomoću vojske uhapsio i poslao u Đakovo radi kazne kako bi se dao primer ostalim samovoljnim i nepokornim Miklošanima.¹⁵⁰

Tako su, dakle, i mađaronska i narodnjačka vlast podjednako branile feudalno-kapitalističku svojinu (spahije i aredatore), služeći se protiv seljaštva sudovima i vojničkim eksekucijama. Toj politici prema seljaštvu otpor je pružio samo poznati demokrata Mojsije Georgijević sa malom grupom svojih prijatelja, ali — bezuspešno.

Političke prilike u Virovitičkoj županiji od jeseni 1848 i povereničko delovanje Mojsija Georgijevića do februara 1849.

Od septembarske skupštine u Virovitici, koja je predstavljala pobedu narodnjaka, pa sve do februara 1849 — do oslobođenja Osijeka ispod mađarske vlasti — situacija u Virovitičkoj županiji neprekidno je bila u znaku nemira i konfuzije. Osijek je i nadalje ostao izvan banske vlasti, pa je, naravno, i dalje bio utočište mađarona i izvorište antinarodnjačke akcije u Slavoniji. Izgleda da su osječki Nemci počeli da se kolebaju, pa je narodnjacima dozvoljen pristup i u Gornji grad. U tvrđavu gen. Jović nije nikoga puštao; njegovo držanje bilo je zagonetno, a od njega je zavisila sudbina Osijeka, pa i pozicija narodnjaka odnosno mađarona.

Prema vestima iz Narodnih novina (br 107 od 30 IX 1848) vidi se da su neki narodnjaci, pa »i obće poznati g. Mojsija« (Georgijević) sredinom septembra postali gradski zastupnici u Osijeku, u želji da privole gradski magistrat da se izjasni za Jelačića i Hrvatsku. Tih dana je banski namesnik M. Lentulaj opunomoćio »poznatog i revnoga domoljuba« M. Georgijevića da podigne sav novac iz osječke solane i pošalje u Zagreb, što je on i učinio.¹⁵¹

30 septembra u prisustvu banskog poverenika Bunjika održana je županska skupština u Osijeku, pa je ponovo proglašen preki sud protiv onih »koji tuđe dobro silom otimali ili narod bunili budu«.¹⁵² Tom prilikom saslušan je izveštaj sudije Tome Milankovića da bez vojne pomoći ne može uhapsiti gačičkog sveštenika Simeona Stojanovića, koji je bio narodni poslanik na Hrvatskom saboru tog leta, a na koga se neki Nemci tuže da im je oteo imanja odnosno da je vršio »štetnu« agitaciju u narodu. Skupština je rešila da pop Stojanović ne smije dalje ostati u narodu zbog »bezdelja« koja je učinio, a pošto ga narod ne da iz svoje sredine, potrebno je poslati vojsku i uhapsiti ga, iako zbog postojeće situacije ne bi trebalo bez krajnje nužde intervenisati

¹⁵⁰ DAZ, Virovitička, akt 106/1849

¹⁵¹ S. Gavrilović, Mojsije Georgijević o srpsko-hrvatskom jedinstvu i oktroisanom ustavu (1848—49). Godišnjak Filoz. fakulteta u Novom Sadu (1957), II, 52

¹⁵² DAZ, Virovitička, Prot. 230/1848

vojnomo silom.¹⁵³ Ipak Stojanović je uhapšen tek u leto 1849 posle ponovljenih optužbi »zbog bunjenja i poticanja prostog puka na otimanje tuđeg dobra«¹⁵⁴ i zbog »rasprostiranja načelah na komunizam smerajućih«¹⁵⁵

Što se tiče županiskog činovništva, ono nije bilo naročito privrženo narodnjačkoj vlasti, pa je Upravni odbor Županije na skupštini 3 oktobra konstatovao da činovnici uredno ne vrše svoje dužnosti, što dovodi do remećenja reda i otvaranja vrata anarhiji, zbog čega im je zaprećeno pozivanjem na odgovornost i otpuštanje iz službe.¹⁵⁶ Banski poverenik Bunjik pokazao je »otvorenu zapovjed« kojom ga je Jelačić ovlastio da može smenjivati županiske službenike koji se ustežu da izvršavaju banske zapovesti ili se pokažu kao neprijatelji.¹⁵⁷ Nisu bili uvek pouzdani ni seoski knezovi, kao što je bio slučaj sa knezom iz Petrijevacu koji je bunio narod i psovao Jelačića.¹⁵⁸

Pošto su u Podravini mađaroni ponovo počeli da dižu glavu, Županija je sa skupštine od 5 oktobra uputila molbu vojnoj komandi da joj pošalje bar 500 pušaka i barut, jer je »ne samo neprijatelj vanjski, već i domaći zlomisli«¹⁵⁹

Početak oktobra 1848 Virovitička županija počela je sve više brige da posvećuje učvršćenju kordona duž Drave prema Mađarskoj. Napad Mađara očekivao se svakog dana, a kod Terezovca već je došlo do puškaranja. Banski namesnik Lentulaj zbog opasnosti koja je zapretila Hrvatskoj naredio je »masalnu insurekciju«. Virovitička županija trebalo je da drži kordon od Dalja do Đurđevačke regimente. Požeška nacionalna garda zaposela je pojas od Šokac-Miholjca do Pitomače. No, sve to ljudstvo na kordonu oskudevalo je u oružju, municiji i dobroj odeći, pa mu je borbeni moral bio slab.¹⁶⁰ Graničari Petrovaradinske regimente (Sremci) preuzeli su podunavski sektor od Dalja, a njihovi istureni delovi patrolirali su do blizu Osijeka.¹⁶¹

Najzad, posle duge neutralnosti, gen. Jović, zapovednik carske vojske i tvrđave u Osijeku izjasnio se za Mađarsku. 22 oktobra grof Kazimir Baćanji na čelu jednog bataljona sa pet topova ušao je u Osijek gde ga Nemci i

¹⁵³ Isto, 236/1848

¹⁵⁴ Isto, akt 296/1849

¹⁵⁵ Isto, Zapisnici karnog suda Virovitičke žup. 1849 g. (Kraće: Karni sud), pod brojem 252

¹⁵⁶ Isto, Prot. 410/106 ex 1848

¹⁵⁷ Isto, Prot. 463/158 ex 1848

¹⁵⁸ Isto, 554/249 ex 1848

¹⁵⁹ Isto, 475/170 ex 1848

¹⁶⁰ Isto, 417/112, 453/148, 465/160, 523/230, 538/233, 359/234 1848

O stanju požeške garde na Dravskom kordonu njen pukovnik Stjepan Marković piše: »Kako je tužno stanje naših ljudi, koji u siromašnim gaćama čitav dan u kiši i blatu stajati i boraviti moraju — radi čega se i mloge pobune među pukom rađaju, koje bojim se, da ne bi u silnu anarhiju buknule. A najpotli motreć već u napred da ćemo ne samo mi na kordonu, nego također svi stanovnici gradomeđe Požeške glad strašni i sve moguće oskudice terpiti morati, ako mi još dulje vremena svi ovdje boravili budemo«. Marković je zato molio da se delovi garde vrata kući, jer na kordonu ima dovoljno regularne vojske i garde iz Virovit. županije. (*DAZ, Požeška žup.* 663/1848)

¹⁶¹ Interesantno je zabilježiti jedan slučaj agitacije u susretu između sremskih graničara i seljaka Virovitičke županije. Prema tužbi beležnika Ivana Pinterovića iz Tenja vojnici Petrovaradinske regimente, došavši u ovo selo počeli su seljacima govoriti »o zadobitoj ovog vremena slobodi«, kojom prilikom je jedan od vojnika

mađaroni srdačno primiše.¹⁶² Narodnjaci su se razbežali, a dosta ih je pohvatano od Mađara. Zarobljen je veliki beležnik Franjo Gludovac, zaplenjen je županiski arhiv, a županiska vlast je za izvesno vreme dezorganizovana. Činovništvo dublje u Županiji ostalo je po strani, a ono koje je ostalo u Osijeku, stupilo je u službu Mađara (među njima i narodnjački podžupan Lad. Delimanić). Bunjik je proglašen za vogelfrei, a opasnost se nadvila nad celu Slavoniju i Hrvatsku. Bunjik se odmah obratio Jelačiću vapajem za pomoć, ali da pomoć dođe iz Banije, »jer Virovitičani su bili mađaroni i ostaće dok se silom ne pokore i spajie najvećši buntovnici sa Osečani ne kazne.«¹⁶³

U takvoj situaciji Jelačić je pisao srpskom vojvodi Šupljikcu da je Slavonija »sa svim pusta, te tu se bojati ponajviše navala. — Dobro bi dakle bilo, da Vi nekoliko hiljada ljudi iz Vojvodine na slavonsku Dravu pošaljete, te tamo međe obsjednete zajedno sa slavonskom insurekcijom. Ovo ne samo da je dobro nego je i nephodno nužno; za to od Vas i od srbskoga naroda izgledam, da to odmah i učinite u ime međusobne, bratinske pomoći, koju smo si obrekli...«^{163a}

Ipak, i pored neuspeha ili izdaje majora Čorića da se sa sremskim graničarima održi u Donjem osječkom gradu,¹⁶⁴ Mađari se nisu iz Osijeka probili dublje u Slavoniju niti prema Sremu, nego su zadržali samo Osijek i najužu okolinu u kojoj su imali podršku mađarskog i nemačkog stanovništva. Pošto im ove snage nisu bile osobito jake, ograničavali su se na manje ispade u obližnja sela, ali su ubrzo naišli na otpor sremskih graničara i hrvatske vojske pod gen. Trebersburgom koji ih je blokirao i držao pod opsadom u Osijeku.

U takvoj, dakle, teškoj situaciji u dezorganizovanoj Virovitičkoj županiji za banskog poverenika » sa najširim punomoćjem, dok se tamo stvari na bolje ne okrenu« imenovan je istaknuti rodoljub Mojsije Georgijević. Kao »punovlasni povjerenik«, počev od 28 oktobra 1848, Georgijević je u znatnoj meri postao nosiocem vlasti u ovoj Županiji, a kad se ona ponovo organizovala, onda glavni posrednik između nje i Banskog Vijeća. Zadatak mu je bio da »u pogledu sigurnosti i mira shodne naredbe čini«, da saraduje sa susednim županijama i gen. Trebersburgom, o čemu da povremeno podnosi izvještaje Banskom Vijeću.¹⁶⁵

izjavio: »Ljudi, sada ne morate nikom ništa davati, a osobito popovima, jerbot su oni uzrok ove bune i nemira«. Na pokušaj mesnog sveštenika Sedlarovića da ga učutka, vojnik je razjareno odgovorio: »Čuti, pope, vi ste krivi tomu nemiru, vi patrijarhu tražite i zato se mi s Mađarom boriti moramo«, pa psujući boga i svece, zaviče: »Papu i patrijarhu treba obesiti, pak će odma mir biti«. Pinterović je tražio da graničar bude uhapšen, jer mu se »svojim jezikom i činom verlo opasan vidi... jerbot naš narod s duhom slobode, i to u protivnom smislu napunjen — sasvim je odjarmit, da već niti višu vlast niti pak zapovest kroz nju izaslatu prima i sluša«. Ljudi poput ovog graničara, produžava Pinterović, narodu samo »još veće podpornje daju — da se sa svim oduzdat — u smislu svoje slobode svakoj vlasti suprotiviti hoće«. (*DAZ, Sremska županija, a. c. 540/1848*)

¹⁶² R. Horvat, isto, III, 218

¹⁶³ DAZ, Virovitička, Prot. 557/1 ex 1848

¹⁶⁴ R. Horvat, III, 218

¹⁶⁵ Narodne novine broj 139 od 14 XII 1848; DAZ, Bansko Vijeće, un. od. 2068/1849. Zapisnik povereničkog delanja Mojsija Georgijevića... od 28 X 1848 do 13 II 1849. (Kraće: Zapisnik MG)

II

Iako slabog zdravlja (izgleda, tuberkuloza od koje će umreti već 1854 u 32 godini života), neumorni Mojsije Georgijević svim snagama bacio se na sređivanje prilika u Virovitičkoj županiji. Pored rešavanja političkih problema, on će biti desna ruka gen. Trebersburga u Valpovu, vodeći brigu o smeštaju, ishrani i naoružanju vojske, o podvozu, novcu, pa čak i o vojnim mapama. Nadziraće solane i njihove blagajne, starati se o radu vodenica koje melju žito za vojsku, brinuti o porezu, o radu pošta, boriti se protiv mađarske propagande, voditi brigu o radu, razmeštaju i platama činovnika. Njegovoj pažnji neće izmaći ni teško stanje seljaštva i sukobi sa spahijama, a ni reakcionarna nastrojenost »nazovi-patriota« na čelu s podžupanom Josipom Jankovićem.¹⁶⁶

Posebna briga Mojsijeva bilo je osiguranje dovoljne radne snage za potrebe vojske koja će češće zahtevati od 1000 do 3000 radnika za opkope i utvrde, ali će on uvek uspeti da seljake dovode na rad, a da silu ne upotrebi. Zbog pomanjkanja hrane narediće da se bez odobrenja Upravnog odbora županije ništa ne sme izvoziti, a kad uvidi da je trgovina jako oslabila, naročito stokom i poljoprivrednim proizvodima, zakazaće januara 1849 u Đakovu »veliki slavonski vašar za unapređenje domaće trgovine«.¹⁶⁷ Kad sazna da je mađarska vojska oterala stoku seljaka iz Čepina, Mojsije će odmah pisati patrijarhu Rajačiću da im se šteta naknadi od stoke koja se nalazi u Dalju, a zaplenjena je u Bačkoj od Mađara.¹⁶⁸ Rečju, ovaj mladi rodoljub nastojao je da svuda pomogne, da sve pokrene, da potraži najbolja rešenja koja su se u datoj situaciji mogla naći.

Međutim, pored objektivnih poteškoća Mojsije se morao boriti i sa nizom subjektivnih, sa zavišću, zlobom, kratkovidnošću i lažnim rodoljubljem ljudi iz svoje »narodnjačke« sredine. Na čelu tih »magistratlija« i feudalaca stajao je podžupan Janković,^{168a} za kojeg neko od Mojsijevih prijatelja (ili on sam) u dopisu u Narodnim novinama tvrdi, od kako je utekao iz Osijek ispred Mađara, da »neće da zna za varmeđu«, ali zato intrigira protiv Mojsija. Zbog tog je zavladala anarhija, pojačana mađarskom propagandom u selima pored

¹⁶⁶ Vidi Zapisnik MG

¹⁶⁷ Isto, brojevi Zapisnika, 44, 76

¹⁶⁸ Isto, br. 61

^{168a} Interesantan je Štrosmajerov sud o Jankoviću iz leta 1849: »Jozo Janković je čojek pun dobre volje, al opor jako i ustavnom životu... sasvim je neviešt«. Treba mu postaviti pomoćnika »novih načelah poznavatelja i štovatelja ustavnih ideah«. (J. J. Štrosmajer A. T. Brliću. *Grada za povijest književnosti hrvatske* 16, Zagreb 1948, 141.)

Drugom prilikom Štrosmajer je još oštrij kad piše: »Nevierujte vi Zidariću a nevierujte ni Jozeti Jankoviću. Jozeta je dobar čovjek, ali baba klafura, baš ko naše piljarice, takvi su ljudi svi malog izobraženja, a naš Jozeta, ko da nije nikad u škole išo, ko da nije svog vieka ništ čestitog štio (tako će i bit), ko da nije nikad u poštenom druztvu bio«. (*Isto*, 155) U septembru iste godine Štrosmajer se opet vraća na Jankovića i kaže: »Naš Jozeta je baba blebetuša, baš nam mnogo poštenja nećini, bora mi bi Moysie mlogo sposobnii za taj poso bio«. (*Isto*, 159)

Drave, pa se gen. Trebersburg morao umešati u civilne poslove i »vojničkom rukom protiv anarhije raditi«. ¹⁶⁹ Čim je Mojsije saznao da general kažnjava ljude, zatražio je da s tim prestane i da ih predaje Županiji.

Janković je sedište Županije preneo u Đakovo, a Mojsije je predlagao da se premesti u Miholjac ili Našice, bliže frontu gde treba da pomogne vojsci. Ali, Janković, kako beleži Mojsije u svom Zapisniku, neće da izvršava njegova naređenja, jer »nije na čisto sa sobom samim svrhu svoje i moje dužnosti«, pa će ga on opomenuti da je i podžupan samo »odgovorni činovnik« koji je dužan da izvršava sve naredbe i da odgovara ne samo za ono što je učinio, nego i za ono što je propustio. ¹⁷⁰ Janković je odbio da uhapsi našičkog grofa Lad. Pejačevića i njegove činovnike, što je Bunjik tražio preko Mojsija, pa ga je Mojsije tužio Banskom Vijeću. Janković je tvrdio da ima druga naređenja, ¹⁷¹ ali je to činio neuljudno, »neotesanim tonom«, ¹⁷² koji će što dalje bivati sve gori.

U odnosu na političke protivnike Mojsije je tražio srednji put — dostojanstvenu odmerenost, ne dozvoljavajući da njihova senka zaseni sopstvene nedostatke i greške narodnjaka. Svoj stav on u pismu banskom namesniku Lentulaju od 9 januara 1849 ovako objašnjava:

»Mi smo sad nastupili u ustavni život, i treba svetinju osobne slobode ne samo u nama i našim nego i u onim da poštivamo koji ne nose našu boju. Ja nisam zato da se neprijateljima naše slobode i naroda kroz prste gleda; ja želim da se oni strogo kazne, ali za bezuslovno hvatanje i zatvaranje, za onu svojevolsku, za onu sistemu koju su Mađari protiv naših ljudi u Ugarskoj upotrijebili i koju mi sa svi drugi evropski narodi osuđujemo, kao ustavni građanin nikad biti ne mogu; zato osjećam za dužnost svoju spomenuti da bi mi protiv ustavnih načela radili, kad bi se po sovjetu uzavrijele revnjivosti gdje kojih naših žestokih rodoljubacah tim putem povelu«. ¹⁷³

Zbog takvog stava Mojsije ni sam nije uhapsio Pejačevića, nego se zadovoljio da mu uputi opomenu kako se ima vladati i Pejačevićevim obećanjem da će biti pokoran i da neće rovariti protiv nove vlasti. ¹⁷⁴ Izgleda da je Mojsije smatrao da »revnostni rodoljubci« nisu ništa manje štetniji od razvlaštenih mađarona.

Georgijevića je nerviralo i Bunjikovo mešanje u njegove poslove, pa je pisao Banskom Vijeću da njih dvojica ne mogu »u jedno doba bez zapletanije fungirati«. Pošto nije želeo da se nosi s takvim ljudima, Mojsije je ubrzo ponudio ostavku, ali ga je Lentulaj molio da se ne odriče povereništva još za izvesno vreme, što je Mojsije poslušao. Lentulaj je odobrio sve Mojsijeve

¹⁶⁹ Narodne novine broj 137 od 9 XII 1848 u dopisu »Iz Valpova 29 XI 1848.

¹⁷⁰ Zapisnik MG, br. 14, 26. Sišić i Bösendorfer pišu o Jankoviću najpohvalnije, a o Georgijeviću — ni reči! A trebalo bi da je baš obratno.

¹⁷¹ DAZ, Bansko Vijeće, un. od. 400/1849

¹⁷² Isto, Zapisnik MG, br 52

¹⁷³ Isto, 94/1849. — Jedan od tih rodoljubaca, gradski pisar u Osijeku, Ilija Penić (»Srbin zapadne vere«) optužio je još jula 1848. Mojsija Georgijevića da je izdajica i prevrtljivac, da »ševrda«, jer paktira sa Vojvođanima i Hrvatima, Nemcima i Mađarima. Penić tvrdi da je Georgijević karijerista i da nije za oštre mere protiv mađarona. (*Srbske novine*, broj 64 od 9. VII. 1848. st.)

¹⁷⁴ DAZ, Bansko Vijeće, un. od. 94/1849

naredbe i namere i ovlastio, kako beleži Mojsije u svom Zapisniku, da u pitanju održavanja reda i mira može postupiti »kako što okolnosti zahtevaju«, pa se u slučajevima gde bi »pretećem zlu odmah lijeka trebalo, istom se banskom vlasti poslužiti mogu«. Po tom punomoćju se »delovanje moje prostore na uzdržavanje zakonitog reda i preprečenje anarhije«. Lentulaj ga je molio da s Bunjikom bude u sporazumu kao predstavnikom susedne (Požeške) županije, a povereništvo da obavlja sve dok mu zdravlje to bude dozvoljavalo, a ako ga ipak bude morao napustiti, onda da sam predloži lice koje bi ga na tom položaju dostojno zamenilo.¹⁷⁶ Bila je to od strane Banskog Vijeća rečita potvrda da u Slavoniji nema pouzdanijeg i sposobnijeg čoveka od M. Georgijevića, koji bi u tim haotičnim prilikama mogao povratiti ugled i priznanje banskoj vlasti i sprečiti anarhiju.

III

Sredinom novembra 1848 vojno-politička situacija u Virovitičkoj županiji bila je krajnje nepovoljna za Jelačićeve pristalice. 10 novembra manja skupina mađarskih vojnika napala je požešku narodnu gardu i graničare, izazvala paniku u njenim redovima i naterala je u begstvo. Vojnici su optuživali oficire da su ih ostavili, a oni sami (gardisti) pobacaše puške i posakrivaše se u šume, pa ih je gen. Trebersburg jedva ponovo prikupio. Zapovednik požeške garde na sektoru Miholjac-Virovitica pobjegao je čak u Našice.¹⁷⁷ Iz izveštaja satnika Suvica sledi da su oficiri pokušali da zaustave garidste u begstvu, ali su morali da se povuku pred njihovim lovačkim puškama, kosama i sekirama. Duh panike ovi begunci preneli su i na vojsku u Valpovu, gde je stanovništvo govorilo da neće u gardu nego da će se radije predati Mađarima, jer su »dobri komšije«.¹⁷⁸

Panika je lako zahvatila Bunjika, a i tromog gen. Trebersburga. Bunjik je pisao banu da nije pravo da slabo naoružana požeška garda proliva krv za »izdajice« u Virovitičkoj županiji. Činovništvo se razbežalo, tvrdi Bunjik, »a ljudi su svi izdajice«, jer su sami pozvali Mađare »da ji od garde i troškova oslobode«.¹⁷⁹ Izveštavajući o razbežavanju narodne straže ispred sedamdesetak mađarskih vojnika, podban Lentulaj je konstatovao da je tim »celu Slavoniju u strah nagnala«, pa je stoga feldmaršal Dalen morao ovamo da pošalje gen. Todorovića sa dva bataljona »tako da čedu moći Slavonci sada mirno spavati«. Glasovi su se prneli da će Mađari sad marširati prema Brodu, ali on u to ne veruje.¹⁸⁰

Druga polovina novembra i prva polovina decembra 1848 protekle su u znaku manjih borbi oko Osijeka. Dolaskom Srbijanaca i Sremaca iz Petro-

¹⁷⁵ Isto, Zapisnik MG, br. 24

¹⁷⁶ Isto, Zapisnik MG, br. 32, 71

¹⁷⁷ R. Horvat, n. d. III, 53

¹⁷⁸ Arhiv JAZiU, Zaost. b. Jos. Jelačića, II/C, 55 Pismo Suvica od 13 XI 1848

¹⁷⁹ Isto, Bunjik — Jelačiću 12 XI 1848

¹⁸⁰ Isto, II/C, 60

varadinske regimente, te graničara gen. Todorovića položaj na frontu se poboljšao; Mađari su suzbijeni kod Sarvaša, a 19 decembra potučeni kod Čepina, te su od tada mirovali u Osijeku.¹⁸¹

Za to vreme Mojsije Georgijević je savesno i mirno obavljao svoje povereničke poslove. Boraveći među narodom, uvideo je da je iz njegove svesti »nestalo suštestvovanje oblasti (vlasti) i da drži da su se svi uzi oblasti raspali«, pa je odlučio da preko Županiskog odbora pokaže narodu da je vlast nužna i da postoji. Smatrao je da je potrebno da obiđe sve kotareve i svuda da narod obavesti o svemu što smatra za potrebno, jer će to doneti »dobar plod«. Mojsije je uvideo da je potrebno činovništvo približiti narodu da bi on novu vlast prihvatio kao svoju. Da bi činovnike pridobio, podržao je njihovu molbu da predloži da im se povećaju plate, jer se bojao da ne podnesu ostavke, pa će stanje biti još gore. I u ovom pitanju dolazi do izražaja njegovo savremeno i demokratsko shvatanje stvari. U pismu ban. namesniku Lentulaj od 12 decembra Georgijević kaže da činovnici, ako nemaju svog imanja, a takvih dosta ima, »moraju drugim putem si pribavljati čime da žive; a ako ikada to je sada tako postupanje puno opasnih posledicah, jer ako od spahija činovnici što uzprimaju, biće neprijatelji naroda, a ako narod izgube, biće takođe« (neprijatelji). Načelo treba da bude »svakog činovnika nezavisnost« — oslobađanje od materijalnih briga, da bi se postigla nezavisnost u radu.¹⁸²

U cilju sređivanja prilika u Županiji, Mojsije je zakazao za 10 decembar savetovanje u Našicama sa svim sudijama, tražeći da mu podnesu pismene izveštaje o prilikama u svojim kotarima. Smatrao je da situacija zahteva »kako u savetovanju i sporazumljenju tako i u djelanju sudjelovanje svijuh služiteljah«.¹⁸³ Na savetovanje nije hteo da dođe samo podžupan Janković, no »kad on neće da radi«, Mojsije je bio prinuđen da to nadoknadi i izda naredbe od kojih bi mnoge spadale na Jankovića.¹⁸⁴

Daljski beležnik Jezdimirović izvestio ga je da kod njega u okolini vlada red i mir, ali da je narod vrlo nezadovoljan »zbog popisivanja garde i landšturma«.¹⁸⁵ Sudija Virovitičkog kotara, Belošević govorio je »o nepokornosti i neposlušnosti naroda, nepoverenju sprama poglavarstvu«, o pomanjkanju hrane i poreznim dugovima.¹⁸⁶ Na savetovanju je konstatovano da je potrebno stvoriti jedan manji županiski Izvršni odbor koji bi se češće sastajao, jer je veliki županiski odbor samo formalno postojao.¹⁸⁷

Posledica našičkog savetovanja bila je okružnica koju je Georgijević 12 decembra uputio svim kotarskim sudijama, a u kojoj konstatuje da sastanak nije bio uzaludan, jer je preko njega saznao dosta stvari, primio savete i po-

¹⁸¹ R. Horvat, n. d. III, 55—57; Šišić, n. d. 106

¹⁸² DAZ, Bansko Vijeće, un. od 766/1848. Georgijević — Lentulaju 12 XII 1848

¹⁸³ Isto, Zapisnik MG, br. 34

¹⁸⁴ Isto, 766/1848

¹⁸⁵ Isto, Zapisnik MG, br. 45

¹⁸⁶ Isto, Zapisnik MG, br. 46

¹⁸⁷ Isto, Zapisnik MG, br. 47

moć, ali i uvideo »mloga pomanjkanja javnih stvari«. Da bi se nedostaci otklonili, Mojsije je izdao okružnicu u kojoj je najjasnije prikazao svoje shvaćanje odnosa naroda i vlasti, a koja u bitnom glasi:

»Budući je vijeće isto našlo, da ima slučajevah gdje je za obdržanje mira, zakonitog poredka i izpunjavanje dužnosti od vlasti u smislu zakonah i zemaljskih uredbih, posredovanje vojničke moći, nužno, tako vam javljam da sam ja kod gospodina generala Trebersburga shodne korake učinio da vi vojenu pomoć u nuždom slučaju dobijete, čega se radi vi tada na njega obratiti imate.

Međutim imam vas opomenuti da se vojeno posredovanje s najvećom poniznosti i kad već nika druga sredstva ne dostižu upotrebljuje; i da svaki koji se tim sredstvom služi, pod odgovor spada, ako ga upotrijebi ondje gdje se još sa drugim sredstvima služiti moglo.

Ovo sredstvo koliko je nužnim slučajevima koristno, toliko je pogibeljno ako se upotrebljuje bez nužde, jer upotrebljenje vojenog posredovanja protiv svog sobstvenog naroda, protiv svoje sobstvene braće samo nužda i osujećenje drugog oružja opravdati može. Mi treba dobro sve okolnosti na um da uzmemo, da prost narod razumemo, da na prve uzroke njegovog nepovjerenja siđemo i onda ćemo tek zgodnog lijeka naći mu moći. Mi treba da si odnošenje naše sroču njega razložimo.

Ubitačna sistema koja je pre veličanstvenog ovog prevrata vladala i ustrojenje politične i juridične administracije nije nikada taka bila da narod i u koga, koji je nad njim stajao, osim u Boga, povjerenja imati mogao. Nadošavši pak prevrat uzdrmao je i potresao i izobražene ljude i narod je kao iz sna prenuo i naravno je da se ne može na jedared razabrati i naći i neizkazane nepravde i zla svoja zaboraviti. Ali nije hrđav, daje se nastaviti i poučiti; samo mi treba da mu svojski pristupimo, kao njegovi istiniti prijatelji da š njim postupamo, iskreni i pravedni da mu budemo i onu bedu koju je kroz toliko stoleća stare sisteme između nas i njega kopala da ispunimo, da on vidi da se mi hoćemo njemu da približimo i da mu dobro želimo. Želje i zahtevanja njegova, koja su pravedna i zakonita treba mu odmah ispuniti, a ne od dana na dan odlagati; o neuputnim pak i nepravednim zahtjevanjima treba ga obavjestiti i naučiti, treba ga u neuputnostih istiju uvjeriti, a ne samo prost odbiti ga. Nove uredbe mu treba uvijek jasno raztumačiti i nuždu izvanrednih teretah dokazati mu. Pa ako se narod u nas odmah i ne uzpozuđa, i u nas svoje povjerenje odmah i ne uzpoloži, ne treba to taki njegovoj zloj prirodi, nego staroj sistemi prepisati. Zato trud naš opet i opet položiti moramo i time grijehe stare vlade odužiti.

Ne treba odmah malodušno očajavati ako se ovdje ili onde hrđavi i nasilni ljudi pokažu. Velike se zadaće jednim mahom ne rešuju, niti je zahtijevati da se bura na jedared slegne. To nije moguće. Ali se ne treba bojati da nam neće za rukom poći naš cilj postići sedit qui tinuit ne non succederet. Samo neka je ozbiljna volja i postojanost u našem preduzeću. Ne treba ceo narod osuditi, ako se gdekoji nevaljali pojave, ne treba ceo narod propasti žrtvovati, ako nekoliko tim putem pođu. Nigdje na svijetu, ni u najdivljih i najsurovijih narodah nije većina hrđava; svuda je više, daleko više dobrih, mirnih, poštenih i pravednih ljudi; mnogo je među hrđavima zabludjenih a najmanji je broj hrđavih. Naša najveća zadaća je zabludene od hrđavih razaznati i obavjestiti ih i prisvojiti si sve dobre, prisvojiti si izkrenom ljubavlju i pravednim postupanjem. Da šta da ćemo mi imati gorki poslovah, da šta da će se trebati često i opasnosti kako izložiti, ali mi smo narodni činovnici, mi smo dužni za njegovo dobro i opasnosti izložiti (se).

Nil sine magno natura labore dedit mortalibus. Ja sam uvjeren da sve uzdržanje mira, zakonitog reda, svetinje vlastitosti, zemaljske i sudejske vlasti jednom reći da sve od nas, samo od nas zavisi i da ćemo ako samo iskreni i pravi prijatelji naroda i izvršitelji zakona budemo, veliki državni cilj udaljenje svijuh preprekah razvitak društvenog mirnog života predupređujućih, ako i ne odmah, al ipak postići. Ako tako budemo radili, jamačno ćemo redko prinuđeni biti vojenom moći mir i poredak uzdržavati«.188

O stavu M. Georgijevića prema feudalcima i seljaštvu svedoče i njegove odluke u još dva konkretna slučaja. Sredinom decembra 1848 pretstavnik spahiluka Terezovac — Gradina tužio mu se na »zlo stanje« svoje ekonomije i izjavio da ne može platiti izvanredni vojni porez, ako ga Županija ne pomogne da pokupi dugove i ubere arendu od seljaka koji su tokom 1848 »njive, livade, paše, šume i ribarine vlastelinske uživali«, te da mu se rok za isplatu poreza za to vreme odgodi. Mojsije mu je odgovorio da se po pitanju seljaka obrati sudu, a rok za isplatu vojnog poreza ne može mu se produžiti, jer se »u obćim stvarima na nezgode i zlo stanje pojedinih, praznanja imati ne može«.189

Krajem decembra slično je izjavio i fiškal Virovitičkog i Mikloškog vlastelinstva da nema »ni krajcare« u svojoj kasi niti kakvih prihoda, jer seljaci ne plaćaju dugove ni arende. Šta više, oteli su spahiski žir koji vredi 10.000 for srebra, a »kupce branjevina s oružjem iz šumah iztjerali« itd. pa stoga spahiluk moli da se protiv njega ne upotrebi eksekucija radi vojnog poreza, nego da Županija ubere njegove dugove od seljaka i naplati se za porez. I ovom prilikom Georgijević je odgovorio da se spahiluk sa seljacima može raspraviti pred sudom, a da mu se odgađanje isplate poreza ne može dozvoliti.190 Na to se spahiluk obratio Banskom vijeću koje je 1 februara 1849 odgovorilo da Županija u pobiranju spahiskih dugova mora pomoći spahilucima, jer su, navodno, pretrpeli velike štete u toku pokreta.191

Dakle, dok Bansko Vijeće odobrava eksekuciju protiv seljaka radi ubiranja dugova u korist spahiluka, dotle Georgijević spahije upućuje na sud, a to će reći odgađa rešenje koje bi bilo na štetu seljaka i odriče upotrebu vojske protiv njih. Dok Vijeće ima obzira prema spahijama kao poreznicima, Georgijević smatra da i njih treba pritegnuti da plate, jer opšti interesi, kako ih on shvata, treba da budu iznad pojedinačnih i klasnih. A takvi Mojsijevi stavovi sigurno da nisu bili po volji »rodoljuba — svojeljuba« ni u Slavoniji ni u Zagrebu.

Svoj sud o njima i njihovom odnosu prema narodu Mojsije će nedvosmisleno izraziti u pismu banskom namestniku M. Lentulaju od 29 XII 1848, a u vezi upozorenja datog mu 4 XII da neprijatelji naroda u nastojanju da ga pridobiju šalju »uhode i hinitelje« da rovere po Virovitičkoj županiji. Tvrdeći da ljudi u Zagrebu imaju krive predstave o stanju u ovoj Županiji, Georgijević izjavljuje:

»Obće je mnjenje u Hrvatskoj da je naš narod ovdje hrđav, da je pomađaren i narodnoj našoj stvari dušmanin. Dalje se misli da su ovdje bog zna kaki agitatori

¹⁸⁸ Isto, 766/1848

¹⁸⁹ Isto, Zapisnik MG, br. 59

¹⁹⁰ Isto, Zapisnik MG, br. 78

¹⁹¹ Isti, Virovitička, Prot. 136/1849

i bog zna kake opasne faksije za našu narodnu stvar; a ja vas uvjeravam da stvar drukče stoji i da nije u hrđavosti, u nevaljalosti naroda niti u moći i sili agitatorah i faksijah izvor onog zla u kome se naša Županija nalazi.

Ja sam uvjeren da narod nije hrđav, a još manje da je našoj narodnoj stvari dušmanin. Ja sam ga i od pre, a osobito ovo poslednje doba mlogostrano imao priliku upoznati. Ima slučajeva gdje nam se naši ljudi sami, nezvani nude na poslugu, razpitivanje, tajno straženje, dokazivanje itd o čemu posada čepinska slavna svedočanstva dati može, predprege danju noću bez računa i naknade daju, poslenike za kopanje šanacah, za rušenje šumah i građenje zasjekah na hiljade daju i rade o svom hljebu i o svojoj hrani, kvartire vojsci daju i vojsku premda svoju hranu dobiva, o svom stolu ponajviše hrani i poji, jednom riječi neizkazane terete snose poslušno i strpljivo.

Ali sve te žrtve ne vide naša gospoda, sve to prolazi bez priznanja i dobre riječi starijega. Dogodili se slučaj da se ovaj ili onaj, neodolevući tolkom teretu, potuži i tačno zahtjevanu predpregu zbog malaksavanja konjah, ili naređenu robotu ne postavi, tada je od naše gospode jao i pomagaj! Tada narod ne valja, tada je hrđav, tada je pobunjen, mađaron i izdajica! a neće njegove terete da mu razumu. Ja ne velim da je on entusmijasmiran za svoju narodnost onako kao što su izobraženi rodoljubi entuziazmirani. Taj plemeniti entuziazam ne poznaje puk ni drugih narodah a još manje se to može iziskivati od našeg koji je ubitačna stara vlada svim opojavajućim sredstvima uspavljivala i pomnjivo čuvala da se kaka bolja čut i osvješćenje u njemu ne probudi. Ali je on ne samo po većitom zakonu prirode, po kome je međusobna naklonost i prisvajanje u sva srodna bića usađeno, nego i po tome našoj stvari naklonjen, što su ovdje na sreću naše narodne stvari i uskrsujuće demokratije naši aristokrati i spahije još spočetka od nas se odlučili i pristali uz Mađare, te narod već iz toga jedinog uzroka nije, niti može biti mađarskoj strani naklonjen, što on drži da ondje kud su spahije nadržli ništa dobro za puk biti ne može.

Stoga je neosnovan i upravo smiješan onaj strah koji mlogi naši ovdašnji rodoljubi imaju od naših aristokratah i spahijah, od Pejačevićah, Prandau-ah, Salopekah i ostalih. Njino je carovanje prošlo i tečaj se stvari promjenju; ali naše rodoljube je ona aristokratska sila tako u glave utukla, da je se još i sad, gdje je obezoružana, plaše, i da ju čovjek iznemoglu sasvim i obezdušenu pred njih položi, još bi se je bojali! Grofovi, baroni i spahije dosadanje nisu više oruđe kojim se može narod na što najaviti; a osobito naši u Virovitičkoj županiji. Jer ne samo da je narod na njih razgnjevljen i da ne ima u njih povjerenja, nego mu oni još ni jezika ne znadu, oni ne imaju riječih za njega, njima je put k srcu naroda zatvoren!

Nije li bruka i sramota za naše ovdašnje rodoljube da se takih protivnika boje! Nije li to javni znak svoje slabosti i nedojačanja? Samo u nepouzdanju u svoju krijepost i umetnost, i pomanjkanju iskrene ljubavi sproću naroda mogućan je takav strah, i ja sa žalosti priznati moram da su naši rodoljubi ponajviše svoje-ljubi koji ne imajući one plemenite ljubavi sproću naroda, koja je na temelju jednakosti i bratinstva osnovana, narodnost kao mlječnu kravu smatraju, koja je njima u dio pala da je muzu. Mlogi su od njih, zanemareni il odbačeni pre od aristokracije njoj za inat i iz računa njoj postali najvatreniji rodoljubi i zađobili novinarsko priznanje premda ni za dlaku nisu veći prijatelji puka od do sadašnjih spahijah i aristokratah na koje iz sveg grla viču, i narod pod njenom vladom ne bi ništa drugo osjećao neg da je na mjesto bogate aristokracije uboga mu se i čemer-nija na vrat popela.

To svojeljublje i pomanjkanje prave narodne ljubavi u naših rodoljubah jeste pravi izvor zla u kome se naša Županija nalazi. Ja se agitacijah tolko ne bojim kolko toga; i ja vas mogu uvjeriti da samo pretjerani strašljivice ne znam kake

po planu uređene agitacije u našoj Županiji izvan granicah Osječkog grada još i sada nalaze. Sila više našoj stvari škodi komoditet, neradinost i neizkazana nebrižljivost javnih činovnikah neg neprijateljska agitacija. To je rana koja lijeka ište.

Kolko je žalosno ovo stanje, tolko je hudje i gore što mu nije tako lahko pomoći, jer mi ne imamo mlogo ljudih s kojima bi se nesposobni zamjenili. Vikadžah i praznih glavah bilo bi dovoljno, pa još u narodnoj boji, al narodu nije tima zadovoljeno. Ja se malo ufam na javni sud i mnjenje i želeo bi da se poimence svijetu na presudu izvedu, ali je i tu slaba nada, jer kroz đonkožu slabo što probija«.

Završavajući svoja razmatranja, Georgijević rezignirano konstatuje: »Dakle, nam ništa ne preostaje do stvari svom tečaju ostaviti, kao što to sad u cjelom svetu biva hominum confusioni et dei providentiae«.¹⁹²

Zaista, lepše odbrane naroda i teže optužbe nazovi-rodoljuba teško je naći u analima našeg političkog zbivanja sredinom XIX stoljeća. Mojsije Georgijević verovao je u vrednost i snagu naroda, njegovi protivnici — u broj graničarskih bataljona, ukoliko su bili narodnjaci, odnosno honveda, ukoliko su bili mađaroni. Zato je on i mogao sigurnom rukom da napiše da stanje nije onako rđavo »kao što naši vikači viču, koji ništa ne rade«.¹⁹³

IV

Prema Mojsiju Georgijeviću Bansko Vijeće bilo je vrlo nedosledno: znalo je njegovu vrednost u ovim teškim prilikama, a nerado je primalo njegovu osudu narodnjaka u Slavoniji, osećajući da njegove strele nisu namenjene samo njima, nego i drugima — koji sede u Zagrebu. Krajem 1848. Lentulaj ga je pozvao da kao član Hrvatskog sabora 5 I 1849 dođe u Zagreb »radi izrade osnove naše buduće vlade i ustrojenja sabora«,¹⁹⁴ što je, izgleda, bio već prvi nagoveštaj njegovog uklanjanja sa povereničke dužnosti. Kad je 27. I 1849. Mojsije zatražio od Lentulaja da izda uputstvo radi delovanja poverenika u Osijeku, jer se oslobođenje grada očekivalo svakog časa, dobio je odgovor koji je značio ograničavanje njegovih kompetencija i bio jasan izraz nepoverenja. Uskoro zatim 5. februara Lentulaj mu je naredio da se u svojoj aktivnosti ograniči samo na transport i snabdevanje vojske, a u drugu pitanja »ni malo puštati se ne ima«, jer će za javno-političke poslove u Županiji i Osijeku biti poslat poseban banski poverenik.¹⁹⁵

Georgijevićevi neprijatelji su za ovo naređenje banskog namesnika saznali pre njega, jer su, izgleda, sami ovo naređenje izdejsstvovali od Lentulaja, pa su počeli da pronose glasove da je zbačen s povereničke dužnosti. Na ovo je Georgijević u svom Zapisniku rezignirano notirao: »Intriga i svake pristojnosti lišeno agitovanje« podžupana Josipa Jankovića.¹⁹⁶

¹⁹² Isto, Bansko Vijeće, un. od. 34/1849

¹⁹³ Isto, Zapisnik MG, br. 55

¹⁹⁴ Isto, Zapisnik MG, br. 86

¹⁹⁵ Isto, 246/1849

¹⁹⁶ Isto, Zapisnik MG, br. 110

7 februara Georgijević se obratio ban. namestniku Lentulaju, tužeći se da je Janković javio gen. Trebersburgu i sudijama »dass der Herr Georgijević ausser den Wirkungskreis gesetzt sey« i da s njim više službeno ne opšte, jer će biti smenjeni. Proširili su glasine da ga je zbacila već skupština u Našicama i da je još i ranije dobio iz Zagreba nalog da napusti službu. Čuo je da je razlog ove hajke protiv njega što se županiski činovnici boje da će zbog neizvršavanja dužnosti, a na njegovu tužbu, biti kažnjeni, pa ga sad mrze, iako on o tome ni pojma nema. Ovako postupanje ga »jako boli« i u veliku ga je »smutnju metnulo«, pa misli da Janković sigurno ima neko naređenje od Banskog Vijeća, kad širi glasove o njegovom smenjivanju. Smatra da bi Ban. Vijeće bilo dužno da ga obavesti, ako je izgubio njegovo poverenje koje mu se stalno ukazivalo dok je bio u Zagrebu, a ne da ga izlaže javnom kompromitovanju i sprdnji. Zato je molio da mu se službeno javi treba li da se povuče, što je on već ranije hteo, a i sad bi odmah odstupio, da nije uveren »da su svi bolji i čestiti ljudi« na njegovoj strani. Ali, sad sâm neće odstupiti, nego samo po naređenju Ban. Vijeća. »Ako ja nisam položenome u meni povjerenju odgovorio, neka sav svijet zna. Ja nisam rad da moja stvar pred svijetom drugčije izgleda nego što jest« — izjavljuje Georgijević. Ako Vijeće ima poverenje u njega, onda ono Jankovićeve uvrede njemu nanete treba da shvati i na svoju adresu, jer ga je ono postavilo za svog poverenika. Stoga neka mu se javi, iako mu je intrigama krug delovanja jako ograničen, da li da i dalje na svom položaju fungira ili ne?¹⁹⁷

Najzad, 13 februara Georgijević je primio rešenje Ban. Vijeća broj 246 od 5 II 1849 o ograničavanju njegovih povereničkih kompetencija. Uvredjen što mu se poriču političke nadležnosti, Mojsije je podneo ostavku. Istog dana je o tom izvestio Lentulaju, pišući mu da je posle mnogih »suprotivnih si naredbih«, dobio i ovu »koja svima dosadanjima tako suprotstoji, da se ja ne osjećam u stanju istim zadovoljiti«. Ako Vijeće uporedi svoje ranije naredbe (br. 126 i 130 od 25 i 28 oktobra 1848, i ostale) sa poslednjom, »lahko će (te) temeljitost moga straha uvidjeti moći«.¹⁹⁸

Prije nego što je ovo Georgijevićevo pismo stiglo u Zagreb, Vijeće je povodom njegovog pisma od 7 februara zatražilo od Županije izveštaj o njenom sukobu sa Mojsijem. Izgleda, ipak, da je Vijeće ovu odluku donelo posle izvesnog kolebanja i neslaganja, jer je na tom aktu najpre napisano, pa precrtano ovo rešenje: »Uostalom potvrđujem vašu vlast banskog povjerenika«, pa ako bi ovu ko poricao, može se pozvati na ovaj otpis, pošto Vijeće ne zna suštinu spora dok se stvar ne ispita.¹⁹⁹ Izvještaj Županije o ovom sukobu nije nam, nažalost, poznat.

Georgijevićeva ostavka od 13 februara primljena je »na znanje« bez ikakvog komentara (bar na aktu), a tek 6 marta 1849 Lentulaj ga je izvestio da mu je naredba broj 246 »iz nedoslednosti poslana«, te da i dalje ostaje »u punom pravu«, sa izričitom izjavom Ban. Vijeća da »bojnim povjerenikom nikad nije naimenovan bio« — što je trebalo da pretstavlja rehabilitaciju i satisfakciju za Georgijevića. Međutim, njemu je bilo previše intriga i nedo-

¹⁹⁷ Isto, 316/1849. Georgijević — Lentulaju 7 II 1849

¹⁹⁸ Isto, 365/1849

¹⁹⁹ Isto, 316/1849

slednosti, pa je ponovo primanje banskog povereništva otklonio rečima: »Pošto sam ja rezignaciju moju podnevi od delanja povjereničkog odstupio, tako tu stvar kao zastarilu smatram, i za znanje uzimljem«. ²⁰⁰

Ostavkom na povereništvo, Mojsije Georgijević je definitivno napustio kolo virovitičkih pseudo-rodoljuba i stupio u otvorenu opoziciju prema njima, no službu (beležničku) je zadržao i dalje. Ipak, ovim se njegova četrdeset-osmaška aktivnost ne završava, ali u mnogome dobija drugi smer i karakter.

Jedno vreme Georgijević se orijentiše prema Vojvodini gdje je imao ugleda i prijatelja. Naime, početkom 1849 primio je poziv od patrijarha Josifa Rajačića da uđe u »družinu Srba... za izrađenje ustavnog osnovopoloženja Vojvodine srpske«. Iako slabog zdravlja, odlučio je odmah da se pozivu odazove, pa je zatražio i dobio dozvolu od ban. namesnika Lentulaja da pođe u Vojvodinu da bi mogao »prvi put pred lice srpskog svog Patrijara stupiti«. ²⁰¹ No, zbog situacije u Slavoniji bio je sprečen da otputuje u Zemun, pa je 19 I 1849 (po starom!) javio Rajačiću: »Ali ću ja međutim gledati da ovde kakav ustav po mom mnijenju napišem i vašoj Svetosti predložim«. ²⁰²

Da li je Georgijević izradio nacrt ustava za Vojvodinu, zasad nisam mogao utvrditi. Međutim, u Vojvodinu je otputovao i učestvovao u radu ustavne komisije u V. Bečkereku, te na nacrtu vojvođanskog ustava nalazimo pored ostalih i ime (potpis) Mojsija Georgijevića. ²⁰³ Nažalost o njegovom radu u toj komisiji nema zasad bližih podataka. Po svemu sudeći, za vreme rada na ustavu, Georgijević je stekao posebno poverenje patrijarha Rajačića, pa će ga ovaj u vreme krize povodom oktroisanog ustava izabrati za svog naročito izaslanika u Mađarsku banu Jelačiću, kojom prilikom će Mojsije banu podneti svoj memorandum o ustavu i sprsko (vojvođansko)-hrvatskom jedinstvu i još jednom izraziti svoja demokratska shvatanja o društvu i putevima za ujedinjenje Vojvodine i Hrvatske. ²⁰⁴

Vladavina narodnjaka u Virovitičkoj županiji 1849.

a) Političke prilike

I

Ostavkom Mojsija Georgijevića na položaj banskog poverenika, u Virovitičkoj županiji do jačeg izražaja dolazi grupa podžupana Josipa Jankovića, tesno povezana sa slavonskim spahijama, spremna na odlučno gušenje seljačkih nemira i na mirenje s mađaronskim plemstvom pod čijim će uticajem

²⁰⁰ Isto, Zapisnik MG, br. 115

²⁰¹ Arhiv SAN, Sremski Karlovci. Srpski pokret 1848—49. Kut. 2 (1849), br. 665

²⁰² Isto, Kut. 1 (1849), br. 371

²⁰³ Isto, Kut. 16 (1849), br. 27

²⁰⁴ Videti naš pomenuti članak u Godišnjaku Fil. fakulteta u NS, II, 51—58. Odlučujući se da baš Georgijeviću poveri ovu misiju kod Jelačića, Rajačić je svakako imao u vidu njegovo zauzimanje da Srbi posle šupljikčeve smrti prime za vojvodu — Jelačića, iako je Rajačić sa klerom odbio ovu kombinaciju, ne želeći da vojvoda bude katolik — o čemu piše gen. Joseph baron Neustaedter (*Le ban Jelačić et les événements en Croatie depuis l' an 1848. Zagreb, 1942, II, 306*).

ići putem slavonskog separatizma i pružati otpor politici Banskog Vijeća. U klasno-socijalnom pogledu tu su birokrate («magistratlije»), veći deo cehovsko-trgovačkog građanstva, te deo plemstva sa svojim službenicima.

U svom delovanju tokom 1849 Županija će nastojati da očuva što je više moguće autonomnost u odnosu na vojnu vlast i Bansko Vijeće. Sredinom februara podžupan Jos. Janković obavestio je županisku skupštinu da je u Osijeku posle ulaska carske vojske stvoreni neki sud od civilnih i vojnih lica, koji hapsi županiske podanike. Skupština je na to odlučila da saopšti gen. Trebersburgu da Županija nije podvrgnuta vojnoj vlasti, pa zato dotični sud ne priznaje, sem ukoliko se ne radi o licima čija krivica pada isključivo pod vojne sudove.²⁰⁵ Aprila 1849 Županija će ponovo staviti do znanja vojnoj vlasti da s njom može biti samo u »službenim porazumljenju«, pa neće pristati da izvršava njene jednostrane naloge, mada se ovog puta radilo o preduzimanju mera protiv seljaka, a po tužbi barona Prandau.²⁰⁶

I kasnije, u nizu slučajeva u županiskim protokolima se može uočiti sličan ton. Tako je bilo, naprimer, u maju kad je Županija zatražila od gradskog Vojnog zapovedništva u Osijeku da plati ljude koje ona šalje vojsci za fortifikacijske radove, a na koji je zahtev dotično Zapovedništvo počelo da ubeđuje Županiju da je narod u vreme rata dužan da radi besplatno za sigurnost zemlje, te da ga treba poučiti da to nije isto što i robota koju je davao spahijama. Županija je ovo odlučno otklonila, izjavljujući da neće ljude slati na besplatan rad, a u pogledu poučavanja o razlici jedne i druge robote, otpisala je vojnoj vlasti »da ona stvari takve nama na koje to spada ostavi i brigu o tom ne snosi.«²⁰⁷

Zbog svega što se tokom 1848 desilo u Virovitičkoj županiji, Bansko Vijeće nije moglo imati puno poverenje u njeno činovništvo, pa je za razne važne poslove imenovalo svoje poverenike koji su u svom delokrugu stajali iznad županiske vlasti. Januara 1849 povodom naimenovanja Antuna Lipovčića za banskog poverenika, ovdašnje činovništvo se usprotivilo i tužilo da se na njega gleda sa nepoverenjem i pored toga što ono dano-noćno vrši razne teške dužnosti. Upravni odbor Županije zatražio je od Ban. Vijeća da se okani naimenovanja poverenika, sem u izvanrednim slučajevima, pošto županisko činovništvo preći ostavkom.²⁰⁸ Početkom februara Ban. Vijeće stavilo je Županiji do znanja da će i dalje insistirati na svom pravu da postavlja poverenike, jer ga je »izdajstveno predanje« Osijeka uverilo u nužnost toga.²⁰⁹

Uskoro je, 14 februara 1849 Ban. Vijeće naimenovalo novog političkog poverenika na mesto Mojsija Georgijevića; bio je to Ivan Zidarić, župan Križevačke županije, koji je imao da povrati u red političke prilike u Virovitičkoj županiji. Njegovom naimenovanju Županija nije pružila otpor,²¹⁰ znajući valjda o kakvom se konzervativcu radi. Pošto se Zidarić samo pojavio u Osijeku, pa se vratio u Križevce, Županija je izvesno vreme opet radila bez jače kontrole centralne vlasti. Ban. Vijeće je bilo nezadovoljno nastojanjem

²⁰⁵ DAZ, Virovitička, Prot. 75/1849

²⁰⁶ Isto, Prot. 303/1849

²⁰⁷ Isto, Prot. 493/1849

²⁰⁸ Isto, Prot. 45/1849

²⁰⁹ Isto, Prot. 92/1849

²¹⁰ Isto, Prot. 89/1849

Županije da sama postavlja svoje činovništvo i sprovodi sekvestraciju poseda narodnih neprijatelja, pa je 25 marta zabranilo takve postupke, tvrdeći da to spada u nadležnost ban. poverenika Zidarića. Županiski upravni odbor energično se uprotivio Ban. Vijeću i 16 aprila njegovu naredbu proglasio za nezakonitu, insistirajući na svom pravu da očuva svoju vlast sve dok se na Saboru ne donese drugačije uređenje u pogledu županija. Tvrdeći da sami najbolje znaju lokalne prilike, predstavnici Županije izrazili su Ban. Vijeću nezadovoljstvo zbog »mačuhinskog načina« kojim ono upravlja Virovitičkom županijom.²¹¹

Težnja za slavonskom posebnosti ispoljila se vrlo otvoreno početkom 1849 kad je Virovitička županija oštro reagovala zbog toga što je u carevom odgovoru na čestitku upućenu od strane Banskog Vijeća spomenut samo hrvatski, a ne i »slavonski narod« i njegova »kraljevina«, iako je poznato, izjavljuje Županija, da se Hrvatska bez Slavonije ne može održati.²¹² Braneći svoju slavonsku posebnost, Virovitička županija će ispoljiti otpor Banskom Vijeću i u pitanju vojnog poreza sproleća 1849. Izjavljujući da će podnositi sve žrtve i terete uslovljene ratom, Županija traži da se Slavonija tretira jednako sa Hrvatskom, a ne da se od nje traži dvostruko u pogledu izvanrednog vojnog poreza. Taj zahtev ne osniva se samo na pravdi, nego i na zakonu od kojeg Ban. Vijeće kao ustavna vlast ne može lako odstupiti i počemu će ih uveriti da među njima vlada »jednakost«. Stoga je Županija odlučila da polovinu vojnog poreza zadrži za sebe sve dok drugačije ne bude i u hrvatskim županijama.²¹³ Županija je u ovom slučaju nastojala da se ispravi neravnopravnost u kojoj je Slavonija bila prema Hrvatskoj već čitavo stoleće, ali je porez od naroda ubrala u celini kao i dotada. Lentulaj, međutim, ostao je uporan u zahtevu da se sav vojni porez mora poslati u Zagreb.²¹⁴

U Županiji je zavladao birokratizam, »otuđenje od naroda i zanemarenje njegovih prava, neradinost, prezrenje banskog vijeća i višijih naredaba, ne *ex puncto constitucionalismi*, nego iz neke čudi i svojevoljstva, ova smjesa od najrazličnijih principia, nedosljednost, nesretni opozicionalni provincijalizam protiv Hrvatske — javno pokazuje, da ovo stanje ovako dugo trajati ne može...«, pisao je rodoljubivi Mojsije Georgijević.²¹⁵

Iako je početkom 1849 izvršena konfiskacija poseda mađaronskih vođa (Lad. Jankovića, Lad. Pejačevića-Podgoračkog, Mirka i Huga Marinovića, Kapistrana Adamovića, Ljud. Salopeka i Eduarda Taliana) i na posede postavljene upravni odgovorni državi koja je ubirala prihode od zaplenjenih dobara,²¹⁶ ipak se posle odlaska mađarske vojske iz Osijeka prema njima zauzimao sve blaži stav i pružala ruka pomirnice. Prvi od mađarona koji se uspeo rehabilitovati i izbeći konfiskaciju bio je baron Prandau, spahija valpovački.

²¹¹ Isto, Prot. 282/1849

²¹² Isto, Prot. 6/1849

²¹³ Isto, Prot. 586/1849

²¹⁴ Isto, Prot. 719/1849

²¹⁵ V. B o g d a n o v, Hrvatska ljevica u godinama revolucije 1848/49. Zagreb 1949, str. 502

²¹⁶ DAZ, Virovitička, Prot. 16/1849; Šišić, n. d. 108

²¹⁷ Narodne novine broj 139 od 14 XII 1848

Pravilno ocenivši da će carska vojska postati glavni faktor u zbivanjima na našem području, Prandau je još sredinom decembra 1848 »uz narodnu stvar pristao«, stvorivši prisne veze sa carskim oficirima-Nemcima.²¹⁷

Za poražene mađarone pitanje rehabilitacije bilo je od presudnog značaja, jer je bilo povezano za dalju sudbinu njihovih poseđa. Jankovićeви narodnjaci postepeno ublažuju sekvestar i pristupaju rehabilitaciji nekih mađarona (Adamović, Salopek, Pejačević), da bi tokom 1849 odlučno branili njihove (i svoje, naravno) posede od seljaka. U ovom pravcu dejstvovaće i novi banski poverenik, Ivan Zidarić.

Krajem marta 1849 Ivan Kap. Adamović molio je da se digne sekvestar sa njegovog, Čepinskog vlastelinstva, jer mu nije dokazana nikakva krivica. Županija mu je već ranije odredila jednu sumu za izdržavanje, a sad mu je dozvolila da pokosi za svoje potrebe još 100 merova žita i da se snabde potrebnom količinom drva. No, sekvestar još nije htela da ukine.²¹⁸ Jula 1849 spahiluk je vraćen Adamoviću.²¹⁹

Odlučnu akciju za rehabilitaciju spahija-mađarona i desekvestraciju poduzeo je banski poverenik Zidarić. 21 maja 1849 on je zatražio od bana Jelačića da se sve političke greške učinjene od 3 X 1848 oproste, jer je tek tada mađarski sabor proglašen od cara za nezakonit. Sekvestraciju bi trebalo ukinuti, jer nosi u sebi »klicu razjarenosti«. Tek ako Slavonija ne bi priznala zakoniti savez sa Hrvatskom, ova ublažavanja bi morala prestati.²²⁰

Ali, ovi zahtevi naišli su na otpor Ban. Vijeća koje je u pismu Jelačiću od 18 juna 1849 tražilo da se mađaroni u Virovitičkoj županiji smatraju za neprijatelje ne od 3 oktobra 1848, nego od dana otepljenja Hrvatske od Mađarske, jer su oni pre oktobra uveliko radili protiv bana i Hrvatske. Vijeće smatra da Zidarić nije ispunio očekivanja kao poverenik, jer je prekršio datu mu instrukciju po kojoj je morao: a) da ispita uzroke izdajstva i uzročnike kazni, b) da sekvestrira imanja neprijatelja; delomično — onih koji su ostali u Županiji i koji će njima i dalje upravljati samo ih neće moći prodati ni založiti, i potpuno — imanja onih koji su pobjegli u Mađarsku. Nije poduzeo nikakvu istragu, pa tim omogućuje većim krivcima da pobjegnu. Što se tiče uslova da Slavonija prizna bana i savez s Hrvatskom, Lentulaj oštro izjavljuje da je to stvar koja je van diskusije, jer je narod osim nekih izdajica i Osijeka odavno priznao Jelačića. Zidarić, dakle, »izdajice slavonske identificira sa cijelom Slavonijom« i njima za volju čitavu Slavoniju »sramoti«. Ovo na to cilja da se većina naroda prikloni želji »manjine oholih boljarah i zasljepljenih tergovacah«, zato Zidarić ne zaslužuje poverenje naroda i bana.²²¹

²¹⁸ DAZ, Virovitička, Prot. 262/1849

²¹⁹ Isto, Prot. 746/1849

²²⁰ Isto, Banska pisma, 298/1849.

²²¹ Isto, Ban. Vijeće. — Jelačiću 18 VI 1849. O sukobu Zidarić — Bansko vijeće Mato Topalović pisao je A. T. Brliću 12. VIII 1849: »Bansko veće je nezadovoljno s djelovanjem ili bolje bezdjelovanjem g. Zidarića, nikakvoga bo uspjeha nevidi, a vreme je dragoceno, novci u našoj domovini rēdki«. U Osijeku »želi opet kerpariti, predloživši svētlom banu na odobrenje nekakve točke, kojimi bi se tobože moglo posredovati između magjaronah i naroda. Kaži mi moželi to odobriti *izveršujuća* vlast, dok zakonah imade... Radi toga je dakle bansko Vēće na Bana krēpku prestavku učinilo, i s djelovanjem Zidarićevim svoje nezadovoljstvo izrazilo; no to

Nije nam poznato šta je Jelačić učinio u ovoj stvari, sem što je poništio Zidarićevu odluku o »neobično golemim plaćama« županiskog činovništva. Obraćajući se banu 12 jula, Zidarić se tužio što se njegovi predlozi odbijaju, iako on radi kako najbolje zna, a opasnost od mađarona je prošla.²²² Ali, ono što je i kako je radio nije odgovaralo ni »željama i načelima« njegovog pomoćnika i beležnika Andrije Torkvata Brlića (imenovanog 21 V 1849), poznatog učesnika četrdesetosmaških zbivanja. Tražeći da ga Jelačić razreši dužnosti da radi uz Zidarića, Brlić je 22 avgusta 1849 pisao da se u Osijeku oko gen. Otingera stvorila stranka protiv bana, a toj grupi pripadaju gen. Drašković i Zidarić »kojeg od malo vremena barun Prandau ravna«. Zidarić se sprijateljio s bivšim neprijateljima, od kad se uverio da mu Bansko Vijeće ništa ne može.²²³ Sa svoje strane, Zidarić je i sam želeo da se usvoji Brlićeva ostavka, jer se uverio »da nije on, koga sam ja za poslovanje moje očekivao«.²²⁴

Tih dana je Slavenski Jug doneo dopis iz Osijeka, u kojem se kaže da je Zidarić već svima dozlogrdio svojim povereništvom i uvredama koje nanosi »domorodnoj« stranci, jer je smatra »demagogičkom i revolucionarnom«, ne mareći za njene zasluge u pobedi nad mađaronima. Svaki čas on odlazi u Valpovo da se savetuje s baronom Prandau, iako je ovaj bio neprijatelj naroda. Pošto je Zidarić tada otišao za Križevce, dopisnik uzvikuje: »Mi mu želimo u Hervatsku sretan put, al da nam se ne povрати«.²²⁵ Ipak se on povratio, a septembra 1849 proglasio oktroisani ustav i produžio svoj komesarijat u Virovitičkoj županiji.

II

Kod razmatranja političkih prilika u Virovitičkoj županiji 1849. bilo bo od interesa saznati u kakvom su odnosu bili A. T. Brlić i Mojsije Georgijević, dve najmarkantnije ličnosti u Osijeku tog vremena.^{225a} Iako nam je to zasad nemoguće utvrditi, ipak možemo konstatovati da su o banskom povereniku Zidariću

je učinilo po svojoj dužnosti, jer je upotpunjeno, da Zidarić nije želju i potrebu naroda i zakonitosti, već neprijatelj domovini našoj aristokratske preuzetosti i zastupao, a za to će lasno pred narodom i Bogom odgovarati«. (*Grada za povijest književnosti hrvatske*, knjiga 16, str. 200).

²²² DAZ, Bansko Vijeće, 317/1849.

²²³ Isto, 382/1849.

²²⁴ Isto, 408/1849. — Brlić se tužio i Štrosmajeru na Zidarića, a Štrosmajer mu septembra 1849. odgovara: »Ele znam, da vam je taj poso s gvođenim tako čojekom, ko što je Zidarić sa svim dodio«. (*Grada za povijest književnosti hrvatske*, knjiga 16, str. 159)

²²⁵ Slavenski Jug, broj 127 od 3. VIII 1849

^{225a} Iz Štrosmajerovih pisama Brliću vidi se da je Georgijević bio u kontaktu s Brlićem koji mu je saopštavao vesti iz tih pisama. U jednom pismu Brlić je kritikovao neke Georgijevićeve mane, na što mu Štrosmajer odgovara: »Čudo mi je što mi o Mojsii pišete. Ja sam njeg nesamo za vrlo sposobna i izobražena, nego ujedno i za vrlo značajna muža deržo«. (*Grada za povijest književnosti hrvatske*. Knjiga 16, str. 134). U drugom pismu Štrosmajer kaže da mu se Georgijević »verlo dopo«, pa pominje i Brlićevu izjavu da je Mojsije »perva politička intelligentia«, a takve ljude treba preporučivati, »a na mane, ako kake ima(du) ... jedno oko zavorit, il... prijateljski opomenut...« (*Isto*, str. 149).

i stanju u Županiji imali slično mišljenje. Kritikujući Zidarića, Georgijević mu suprotstavlja sebe i svoje prijatelje koji »imajući kao ljude svoju volju i svoj razum i ponjajući dostojanstvo slobodnog čovjeka, ne umijemo se klanjati i unutrašnjost svoju za milost i tobožnju blagonaklonost prodavati«. ²²⁶

Po povratku iz Mađarske i Vojvodine sa misije koju mu je Rajačić povjerio, Georgijević stupa u aktivnu opoziciju prema virovitičkim narodnjacima — spahijama i magistratlijama — koji su sa Zidarićem vladali u Županiji. Pišući protiv oktroisanog ustava, on će konstatovati da »simpatija pukovah (naroda) ako fali oktroju, to ga neće moći uzdržat bajoneti«. ²²⁷ Drugom prilikom će oštro istupiti protiv publicista koji svoje »uhljebljenje« identifikuju sa srećom celog naroda, te koji »naš ustav i našu samostalnost hoće da naruše, i nas sprave pod gvozdeni njemački jaram bečke centralističke vlade«. ²²⁸

U Slavenskom Jugu od 23 juna 1849 Mojsije Georgijević (Đorđević) objavio je »Poziv narodnijeh prijatelja iz Vjerovitičke županije«, svoju najodlučniju kritiku postojećeg stanja u Županiji.

Iz ovog »Poziva« izbija razočaranje pravih rodoljuba zbog nesrećnog razvoja događaja na štetu slobode i nezavisnosti, ali i vera da samo u najtežnjoj vezi s narodom može doći do pobjede pravedne stvari. Iz napisa izbija na videlo i činjenica da se Georgijević konačno odrekao iluzija o Jelačiću, tvrdeći da »sproću čestitosti naroda« nema »čestitijeh, velikijeh, znatnijeh ljudi«, nema baš »nijednog onakvog čovjeka, kakav nam je za te potrebe (očuvanje slobode — SG) nužan bio...« ²²⁹

Na pitanje kakvo je stanje u Virovitičkoj županiji, odgovara: »Najžalosnije«; jer se gazi zakonitost, jer je autoritet vlasti sasvim pao, jer se gazi svjetinja sopstvenosti i jer je narod »u toj nesretnoj misli, da je sad vrijeme, da ko sad okači, okači, a ko si sam ne pomogne, da mu nema pomoći«. Razvijajući svoju omiljenu misao o delovanju na narod »moralnom silom«, Georgijević kaže: »Naše vlasti ne smatraju našeg seljaka kao čovjeka, niti poštuju u njemu samostalna, od spahiske tutele oslobođenog građana, nego ga još jednako smatraju kao podanika, lišena volje i ustavnijeh prava. Prezirući dušu i razum u narodu naše vlasti ne poznadu drugog sredstva, kojim bi se tom zlu doskočiti moglo, do pušaka i bajoneta«. Ali, tako se postiže samo spoljašnji mir, dok se »u utrobi bura i oluja kuha«.

Osuđujući vojne eksekucije protiv seljaštva, on konstatuje: »Badava ćemo mi sva otimanja preduprediti, badava oteta oštećenom povratiti, badava sva djela javna obaviti i urediti, ako veliku zadaću našeg vremena, pomirenje starog i novog vijeka, ugnjetavšeg i ugnjetenog ne riješimo«. ²³⁰ U daljem izlaganju Georgijević razvija svoju misao o očuvanju klasnog mira, tvrdeći da

²²⁶ V. Bogdanov, Hrvatska ljevica, 503.

²²⁷ Slavenski Jug, broj 120/1849. Iako nepotpisan, po stilu se vidi da je članak Mojsija Georgijevića.

²²⁸ Narodne novine od 14 VIII 1849.

²²⁹ V. Bogdanov, Hrvatska ljevica, 500—501.

²³⁰ Isto, 501—502.

nema nijednog od pravih rodoljuba koji bi odobravali »otimanje« spahiskih poseda, a da bi oni koji bi to činili »bili najveći i najpodliji narodni neprijatelji, koji bi nastrožu kaštigu zaslužili«. ²³¹

Na pitanju klasnog mira i Georgijević, iako jedan od najnaprednijih četrdesetosmaških političara, izražava svoju klasnu, građansku ograničenost, osuđujući i aristokraciju zbog težnje da povрати stari poredak, ali i one prijatelje naroda »koji narodna ustavna prava nepravdama i nezakonitostima i i otimanjem spahilučkihih dobara obezvećuju, jer tim izpunjenje pravde, za kojom narod žedni, otežavaju i poželani povod onoj aristokraciji, koja narod naš za nezreo za slobodu drži, daju, da se javno protiv istijeh ustavnijeh prava digne«. ²³²

Dakle, očuvanje ustava na bazi klasnog mira, dejstvo »moralnom silom«, ljubav prema narodu i strpljivost, a ne agrarna reforma i uništenje aristokratije; bila bi sredstva kojima bi se prema Georgijeviću mogla ostvariti sreća naroda.

Georgijevićev »Poziv« primljen je vrlo povoljno i od redakcije Slavenskog Juga a od umerenih rodoljuba kakvi su bili Ignjat Brlić u Brodu i Justin Mihajlović u Vukovaru. Mihajlović će ubrzo u 84 broju Slav. Juga izjaviti da kao Georgijević sude svi »koji u čovjeku smatraju čovjeka i brata, a ne roba i skota«, i dodati da će biti zlo i gore sve dok tako ne budu mislili i spahije i kotarske sudije. On istče da je »bolje našu gospodu i uprav narav ljudsku poznavao« od mladog Mojsija kad mu je uproleće 1848 rekao: »Mlada braćo! Ja se jako bojim da vi neprijateljima ljudske slobode, jednakosti i bratimštva ne idjete s vašim pokretom na ruku«. Stari Ignjat Brlić pisao je sinu Andriji Torkvatu da pročita Mojsijev »Poziv«, čudeći se da Georgijević nije pri zadnjoj restuaraciji Županije »ni najmanje službice dobio«, pa dodaje: »On je barem bio veliki domoljub, a čini mi se i za svaku službu izobražen...« ²³³

Slično mišljenje o Georgijeviću izrazio je i Štrosmajer, kome bi »drago bilo, da je on barem drugim podžupanom pøsto«. U to vreme prepiska između Štrosmajera i Georgijevića postaje dosta živa, te Štrosmajer izveštava i Brlića da je Mojsiju »ugodno pismo piso«, a drugom prilikom ga preko Brlića pozdravlja i savetuje da se »pazi i čuva«, kao i da njegova pisma obojica uništavaju da ne bi došlo do kompromitovanja. Septembra 1849. Štrosmajer piše Brliću kako Ljudevit Vukotiniović »hvali verlo Moju Georgijevića, zriolog uma i poštena serdca muža«, dodajući da i on isto misli o njemu, »al' ga ovd ocerniše neki philisteri«. Štrosmajer je smatrao da bi bilo dobro da Georgijević dođe u Beč, što je ovaj tih dana i učinio i upoznao Štrosmajera sa prilikama u Slavoniji. ^{233a}

²³¹ Slavenski Jug, broj 74.

²³² Ibidem.

²³³ Ignjat Alojzije Brlić, Pisma sinu Andriji Torkvatu. Zagreb 1943, II. 56.

^{233a} Građa za povijest književnosti hrvatske. Knjiga 16, str. 129, 134, 149, 152, 155, 157, 159.

b) Tereti i nemiri seljaka u Virovitičkoj županiji 1849

U celini uzev, 1849 godina bila je za seljaštvo teža nego prethodna, a i agrarni nemiri su bili češći, upravo neprekidni i na celom teritoriju ove Županije. Tereti rata sve su više ugrožavali egzistenciju seljaštva, a postupci narodnjačke vlasti koja se početkom 1849 konačno učvrstila, uvereli su veći deo seljaštva, bez obzira na njegovu raniju političku orijentaciju da se od nje nema ničim dobrom nadati, te da preostaje samo put otpora raznim oblicima ugnjetavanja odnosno put nasilja u nastojanju da se *via facti* ponešto osvoji od spahiluka.

I

Od tereta koje je seljaštvo ove pogranične i ratom zahvaćene Županije imalo da podnosi, na prvom mestu bio je podvoz i ishrana vojske. Prema ovim obavezama seljaštva ni Županija nije bila uvek ravnodušna. Tako će krajem februara 1849 Županija konstatovati da su seljaci u vreme tromesečne opsade Osijeka svakodnevno davali 500 kola za podvoz. Ni sad vojne vlasti ne smanjuju svoje zahteve, iako seljaci nisu obavezni da obavljaju podvoz izvan teritorija svoje Županije. Dešava se da seljaci po pet dana sa stokom bez hrane ostaju pod vedrim nebom ili na kiši vršeći podvoz, pa Županija moli da se narod bar donekle poštedi.²³⁴

Nije stoga čudno što su seljaci pružali otpor i bili malo »patriotični«. Krajem marta 1849 Antun Mošinski, poverenik za podvoz izvestio je »sverhu nepokornosti« žitelja Tenje i Borova u pogledu podvoza. Neki »zločinci« iz nemačke i mađarske Retfale svoje knezove zbog podvoza »gerdili, psovali i udarati podufali se jesu«. ²³⁵ Sredinom aprila sudija Belošević tužio se da seljaci neće da daju podvoz ili da vrlo otežu s njim, tvrdeći da po zakonu »u smislu jednakosti« podvozu podležu i spahije i plemići, a ne samo seljaci. Županija je uputila sudiju da seljacima objasni da se spahije i činovnici novcem otkupljuju od ovog tereta. Što se tiče Borova koje ni posle više opomena nije htelo da ide na podvoz, odlučeno je da se zamoli gen. Nužan da jedno odelenje konjanika iz Dalja prebaci u Borovo, pa će pomoću njih sudija »podajnike na put pokornosti i zakonitog reda vratiti«. ²³⁶

Sa svoje strane seljaci iz Sarvaša i Aljmaša kod Osijeka pišu da se nalaze u žalosnom stanju, jer ih je iscrplo stalno ukonačenje, podvoz i davanje naturalija vojsci koja neprekidno prolazi kroz njihova sela. ²³⁷ Sudije Osječkog kotara smatrale su da je njihovo seljaštvo preopterećeno podvozom, dok su u Našičkom kotaru seljaci »stalno bez tereta«. Prema jednoj tužbi od početka maja od trideset kola naređenih na podvoz, došlo je svega trija. Krivica je i od vojnih vlasti koje podvoz zahtevaju u zadnjem trenutku, iako bi trebalo da svoje potrebe najave bar 36 sati ranije. ²³⁸ Sredinom juna Fortifikaciona

²³⁴ DAZ, Virovitička, Prot. 98/1849.

²³⁵ Isto, Prot. 235/1849.

²³⁶ Isto, Prot. 292/1849.

²³⁷ Isto, Prot. 357/1849.

²³⁸ Isto, Prot. 402/1849.

direkcija u Osijeku tražila je dnevno 300 radnika i 10 kola, koje će menjati svake sedmice. Županija je pristala i na ovaj zahtev, iako je smatrala da je to prevelik teret za njene podanike.²³⁹

Tokom jula poverenik Mošinski žalio se Županiji da ima velikih neprilika zbog nedolaska seljaka na podvoz, u čemu prednjače oni iz Dalja i Borova. Na to je Županija odlučila da preko Banskog Vijeća zatraži vojnu pomoć (bar 30 vojnika) protiv ovih i drugih sela.²⁴⁰ Banski povernik Zidarić obavestio je sudije da se za vojnu pomoć protiv seljaka obraćaju direktno njemu, pošto se našički sudija tužio da mu komande u Našicama i Orahovici nisu htele dati dvadesetak vojnika da prisili seljake na podvoz.²⁴¹

Oskudica u hrani i stoci bila je velika naročito oko Osijeka. Toliko je stoke poklano u vreme opsade grada, da su čak i seoski mesari morali stoku za klanje da kupuju u susjednim oblastima, a spahiluci su volove za oranje dovodili iz Baranjske županije.²⁴² Stočne hrane bilo je unutrašnjosti Županije (oko Orahovice), ali nije bilo stoke da je preveze u Podravinu, pa je Županija sugerirala vojnim vlastima da stočnu hranu otkupljuju preko privatnih nabavljača.²⁴³

II

Krajem zime i s proleća 1849 tu i tamo dolazilo je do otpora u pogledu popisa i ubiranja kontribucije (poreza). Prema pritužbi valpovačkog sudije Mihaljevića od kraja februara neki Živko Zetović iz Kunišinaca izabran za popisivača radi razreza poreza nije hteo da položi zakletvu, nego se sa drugim seljacima protivio popisu i govorio protiv njega. »Buntovnici« iz tog sela dogovorili su se sa Miholjčanima »da tako dugo, dok zemlje i pašnjake njihove od spahiluka dobili ne budu, popis svojeg imućstva praviti ne dadu«. Pošto gen. Trebersburg nije odgovorio na zahtev za bataljonom vojnika, Županija je odlučila da se obrati Banskom Vijeću da preko njega dobije vojsku i kazni seljake.²⁴⁴ Županija se žalila Vijeću na nered u Osijeku gde se vojna i civilna vlast ne slažu, a seljaci idu u grad i »veoma neprijateljna načela biraju i među sudruze svoje kući se povraćajuć, razprostranjuju — na nepokornost se dižu«, pa ako se ne poduzmu shodne mere, doći će do najgorih posledica. Obračajući se Vojnom zapovedništvu u Osijeku, Županija konstatuje da je »silovito i bezakonito postupanje kao i odpor zakonskom poglavarstvu« nekih opština došlo do tog stepena »da se već jedanput takovom bezakonitom duhom protivnosti ugojenom postupanju od strane zakonite vlasti granica metne« i red i poslušnost povrati. Zato je najpre trebalo u Tenje poslati eskadron katana ili kompanju pešaka na eksekuciju.²⁴⁵

²³⁹ Isto, Prot. 662/1849.

²⁴⁰ Isto, Prot. 810/1849.

²⁴¹ Isto, Prot. 839/1849.

²⁴² Isto, Prot. 372, 373/1849.

²⁴³ Isto, Prot. 391/1849.

²⁴⁴ Isto, Prot. 97/1849; A. Jelačić, n. d. 112.

²⁴⁵ Isto, akt 235/1849.

Dobivši pomoć, Županija je uhapsila niz seljaka u Kunišincima, za koje je opština kasnije molila da budu oslobođeni, izjavljujući da »konfuziji ovoj nije se ni najmanje čuditi, i ona nije samo u našem selu, veće skoro u celom kotaru bila«,²⁴⁶ Inače je dosta podravskih seljaka bilo pohapšeno zbog mađaronskog držanja.

Krajem marta sudija Delimanić javio je da u Čepinu »žitelji popis praviti ne dadoše«. U Dopsinu rekoše »da danak plaćiti neće«, sve dok ne budu znali »ko će pravi car biti i dok im se starina ne povrati«. U Harastinu ne htedoše izabrati popisivače, a u Tenju je sto seljaka izjavilo da neće dozvoliti popis sve dok im spahija ne vrati oduzete zemlje i dok se sa pustara koje pripadaju selu ne udalje spahiski arendatori. Tenjci su zauzeli pustaru Orlovinjak, zaorali je i zasejali. Pošto su primljene još i tužbe zbog otpora vršenju podvoza i o napadu na arendatore, Županija je utvrdila da je nepokornost seljaka »bjelodana«, te da ne bi »anarhički stališ« nastao na celom teritoriju, određeno je da sudije uzmu vojsku i odu u Tenje i druga buntovna sela gde će ponovo proglasiti preki sud, izvršiti strogu istragu i »zločince« baciti u župansku tamnicu. U slučaju protivljenja »silu će silom odvratiti«.²⁴⁷

2 aprila sudija Lad. Knežević i Ivan Hudovski sa sto vojnika došli su u Tenje, sazvali seljake i dok su vojnici držali napunjene puške pročitali im odredbe prekog suda i zatražili od kneza da im popiše seljake koji su pružali otpor sudiji Delimaniću. No, knez se izgovarao da nije bio tada prisutan u opštini, pa su sudije mogle da uhapsu samo seljaka kog je Delimanić znao po imenu. Pošto su sudije znale za imena 38 seljaka koji su zaorali spahisku zemlju, pohapsili su ih sve i poslali u Osijek u tamnicu. Tako su se seljaci pokorili, dozvolili popis radi poreza i vratili spahisko zemljište — glasio je izvještaj sa ove eksekucije. Vođa ovih seljaka, Ninko Knežević koji je »najviše bune činio«, osuđen je na dva meseca zatvora i 25 batina.²⁴⁸

13 aprila, povodom tužbe sudije Roka Bošnjaka »radi očitog otpora i nepokornosti« osuđena su, primera radi, četiri seljaka iz Mikloša na tri meseca zatora i 18 batina, te naknadu troškova, »buduć otpor i nepokorenost nekih podajnikah prema svojim poglavarima na najveći stepen već došla jeste«.^{248a}

Prilikom poreznog popisa u Harastinu početkom maja 1849 seljaci (Mađari) odbili su da izaberu dva odbornika radi overe popisa, a neki Gal Janoš izjavio je: »Sada cara i kralja nema«, pa je odmah uhapšen.²⁴⁹ Nekako u isto vreme Andrija Kram iz Baranje optužen je da je u krčmi u Valpovu govorio »da prije neće biti mira, dok gospoda ne budu potučeni . . . doklemgod pauri ne budu ustali na gospodu«, pa je i on odmah uhapšen.²⁵⁰ U Harastinu i Laslovu, mađarskim selima kod Osijeka, došlo je do otpora sredinom maja prilikom popisa za narodnu vojsku: seljaci su odbili da polože zakletvu, pa je popis izvršen bez nje. Izvestan broj seljaka se udaljio od kuća zbog popisa, pa je Županija naredila sudijama da ih pohapse i stave pred sud.²⁵¹

²⁴⁶ Isto, akt 89/1849.

²⁴⁷ Isto, Prot. 235/1849.

²⁴⁸ Isto, akt 297/1849; Protokol br. 76 m. Zapisnik »Karnog suda« od 23 IV. 1849.

^{248a} Isto, Karni sud od 13. IV. 1849.

²⁴⁹ Isto, akt 150/1849.

²⁵⁰ Isto, akt 189/1849.

²⁵¹ Isto, Prot. 533/1849.

Prema narodnoj vojsci (straže, garda) Virovitička županija je bila vrlo skeptična, čak i kad se nije radilo o seljacima Mađarima, kao što je bilo u slučaju Harastina i Laslova. Tako je još u vreme komesarstva M. Georgijevića posle tužbi Miholjčana da im je preteška služba na kordonu, te da je oni više neće obavljati, podžupan J. Janković razoružao neke odrede narodne garde, bojeći se da narod ne okrene oružje protiv činovništva.²⁵² U jednom dopisu iz Đakova februara 1849 govori se da Županija ne ustrojava narodne garde zbog oskudice novca, a i stoga što se seljaci podruguju graničarima »što su taki ljudi, pa idu od kuće«. Dopisnik tvrdi da su mađaroni pokvarili i zaslepili seljake, pa bi bilo opasno i nesmotreno davati im oružje u ruke.²⁵³

Koliki je bio strah od naoružavanja naroda najbolje pokazuje izjava Virovitičke županije od 21 aprila 1849. Na zahtev podbana Lentulaja da ustroji četiri čete zbog mađarskog pritiska na Vojvodinu i Erdelj. Županija je izjavila da kod njenih stanovnika »takova nepokorenost, nasilje i otimanje tuđeg dobra vlada, da (od) oboružanja narodah najgorjih posledicah, iste pogibelji osobne bojati se mora«, pa je zato molila da se njene narodne čete odmah po formiranju pošalju izvan njenog teritorija i zamene četama iz drugih županija.²⁵⁴

III

Tokom 1849 otpor slavonskog seljaštva najjače je izražen prema bivšim feudalnim gospodarima i njihovim posedima (spahilucima), ali ga ima i prema sveštenstvu i prema građanskim zakupcima spahiskih poseda (arendatorima).

Krajem 1848 katolički pop iz Sopja tužio se M. Georgijeviću da mu seljaci ne daju nikakve »dohotke«, a Mojsije ga je uputio na sud.²⁵⁵ Marta 1849 terezovački župnik Tomo Horvat žalio se Županiji da mu vernici ne daju lukno (bir), da neće da mu poprave porušeni senjak niti da rade na njegovom posedu, na što je Županija odlučila da župniku izađe u susret.²⁵⁶ Daljski katolički pop Martin Benaković u jesen 1849 izjavljuje da već dve godine nije primio lukno od svojih seljaka,²⁵⁷ sladojevački župnik Josip Tušak optužuje seljake da su nadahnuti »prevratnim duhom«, te mu uskraćuju »hranu i ostale daće«,²⁵⁸ a čađavački sveštenik Ivan Bošnjak decembra 1849 traži da se seljaci »pritegnu« da bi dali »lukno i sve druge podanke« koje mu uskraćuju već dve godine.²⁵⁹

Spahiske arendatore, mahom trgovce i građane, seljaci su svuda žestoko napadali, jer su ovi nastojali da na njihovu štetu izvuku što je moguće više koristi od zakupljenih pustara ili regalnih prava.

²⁵² Isto, Bansko Vijeće, un. od. Zapisnik MG, br. 69.

²⁵³ Slavenski Jug broj 19 od 13 II 1849.

²⁵⁴ DAČ, Virovitička, Prot. 371/1849.

²⁵⁵ Isto, Bansko Vijeće, un. od. Zapisnik MG br. 58.

²⁵⁶ Isto, Virovitička, Prot. 147/1849.

²⁵⁷ Isto, Prot. 990/1849.

²⁵⁸ Isto, Prot. 1058/1849.

²⁵⁹ Isto, Prot. 1379/1849.

Marta 1849 Sopje, Predrijevo i Moskovci tužili su bivšeg »sigurnosti povjerenika« Franju Kneževića zbog traženja nezakonitih dažbina, te i stoga što sada kao zakupac spahiskih bara zahteva od seljaka robotu, ne dozvoljavajući im drugačije »napajanje marve i kvašenje prediva«. Stoga pomenuta sela mole da se ove bare oduzmu od Kneževića i predaju njima u arendu.²⁶⁰ Krajem istog meseca sekvestralni upravnik Čepinskog (Adamovićevog) vlastelinstva, Marko Tajčević, žalio se što spahiski arendatori hoće da otkazu zakup pustara »radi nasiljah i upušćenja marve ostalih žiteljah« na zakupljene pustare. Osječki mesar Josip Freljih, arendator livade istog vlastelinstva tužio se na seljake iz Dopsina zbog štete od njihove stoke i tražio da mu se zakupnina smanji na polovinu,²⁶¹ a sledećeg meseca je arendiranje sasvim otkazao.²⁶²

Upravnik spahiluka Darde predlagao je da se spreči nasilje seljaka iz Svetog Đorđa, koji su činili štete na arendatorevoj pustari i odlučili da pohvataju činovnike izaslate radi procene štete nanete arendatoru.²⁶³ Sredinom aprila arendator Martin Brener iz Valpova istupio je protiv seljaka iz Marijanaca i Laca zbog šteta nanetih na pustari Koprivnici koju od drži u zakupu. Brener je zahtevao naknadu i izvođenje »zločinaca« pred sud, a Županija je naredila kotarskom sudiji, ako bude potrebno, da upotrebi i vojsku protiv seljaka.²⁶⁴ U isto vreme stigla je i tužba četvorice Mađara, arendatora iz Baranje da im seljaci »veliku štetu prave« na zakupljenoj pustari Miholjačkog vlastelinstva. Županija je arendatore uzela u zaštitu i naredila strogu istragu protiv seljaka.²⁶⁵ Trgovci Josip Fabricius i Martin Sedenji žalili su se Županiji da su im početkom 1849 seljaci iz Sarvaša, Dalja i Belog Brda razgrabili veliku količinu drva sa dravskog ušća i oštetili ih za 20.000 forinti.²⁶⁶ Ivo Štrosmajer iz Osijeka, arendator Đakovačkog spahiluka bio je u sukobu sa seljacima iz Vuke, i Širokog Polja, jer mu »štetu učiniše« na pustari.²⁶⁷ U proleće 1849 Janko Jurković, prisežnik Virovitičkog kotara, tužio je seljake iz Sladojevaca, koji su mu uništili ogradu i oduzeli 18 jutara zemlje koju je on od vlastelinstva »u najam imao«. Karni sud mu je dosudio oštetu, a vođe seljaka bacio u zatvor.^{267a}

Juna 1849 bačvar (pinter) Martin Miler iz Osijeka optužio je seljake iz Beketinaca da mu zabranjuju da iz šuma Đakovačkog vlastelinstva izveze hrastovinu koju je zakupio, tvrdeći da je šuma sad njihova postala. Županija je seljacima uputila opomenu i zapretila im hapšenjem.²⁶⁸ Septembra 1849 Samuel Nojvirt, trgovac iz Virovitice koji je zakupio šumu spahiluka Spišić-Bukovice tužio je seljake, jer su iz šume proterali negove radnike, a pepelane porušili.²⁶⁹ Nešto kasnije, Adam Suvopoljac, opančar i trgovac iz Šokac-Miho-

²⁶⁰ Isto, Prot. 150/1849.

²⁶¹ Isto, Prot. 235/1849.

²⁶² Isto, Prot. 320/1849.

²⁶³ Isto, Prot. 242/1849.

²⁶⁴ Isto, Prot. 321/1849.

²⁶⁵ Isto, Prot. 329/1849.

²⁶⁶ Isto, Prot. 268/1849.

²⁶⁷ Isto, Prot. 469/1849.

^{267a} Isto, Karni sud od 19. VI. 1849.

²⁶⁸ Isto, Prot. 808/1849.

²⁶⁹ Isto, Prot. 1046/1849.

Ijca, kao arendator pustare Vičaš kod Đurđevca tražio je otštetu od 1675 for. srebra od seljaka iz Svetog Đurđa zbog nasilnog puštanja stoke na njegovu pustaru.²⁷⁰

Poseban slučaj bio je sa arendatorom fabrike šećera u Čepinu, francuskim građaninom Prosper De Maitreom. On je došao u težak položaj i zbog spahiluka i zbog seljaka. Naime, De Maitre je imao ugovor sa Čepinskim spahilukom da ovaj godišnje zaseje 350 jutara repe na svom zemljištu da bi fabrika imala od čega da izrađuje šećer, ali 1849 spahiluk »marve i novaca lišen«, nije bio u stanju da ispuni ugovor sa arendatorom fabrike.²⁷¹ Veću štetu fabrici su naneli seljaci iz Čepina, pa se De Maitre marta 1849 potužio Vrhovnom vojnom zapovjedništvu, a obratio se i Francuskom poslanstvu u Beču radi zaštite,²⁷² tvrdeći da je već dotad pretrpeo štetu od 36.591 for. 16. kr.²⁷³

Maja 1849 banski namesnik M. Lentulaj opomenuo je Virovitičku županiju da uzme De Maitre-a u zaštitu »kako glede njegove osobne sigurnosti tako i glede njegova imetka« i da mu pribavi naknadu štete.²⁷⁴ Ali, od svega toga nije bilo ništa, pa je De Maitre juna 1849 ponovio svoju molbu »radi predupređenja i naknade štete« koju su mu Čepinci učinili na njivama zasejanim repom. Pošto ta »nasilja još jednako traju«, molio je ili pomoć od Županije ili »pravo da on svoje dobro sam čuva«. ²⁷⁵ Prema jednom dopisu od kraja jula »uterivanjem marve i iz ogorčenja proističućim inim nasiljem« Čepinci su toliko oštetili šećeranu, da će umesto 120.000 merova šećerne repe biti jedva 20.000!²⁷⁶

Šta je Županija učinila nije nam poznato, ali da stvar još dugo nije bila rešena vidi se iz pisma Banskom Vjeću od kraja 1849, u kojem se oštro prebacuje Županiji što nije podnela izveštaj o šteti i naknadi De Maitre-u. Vijeće je zapretilo, ako izveštaj ne stigne za 14 dana, da će »ma i vojničkom pomoći kratkim putem ovržbe« naplatiti štetu francuskom građaninu.²⁷⁷

Kao što se vidi iz svih pomenutih slučajeva, Županija je uzimala arendatore u zaštitu, a seljake proglašavala i tretirala kao »nasilnike«, ne ustežući se da protiv njih upotrebi i vojnu silu. Narodnjačka vlast je ovu spregu feudalnog zemljoposeda i trgovačkog-zelenaškog kapitala svesrdno pomagala, jer su i njeni pretstavnici pripadali jednom ili drugom sloju ili su kao intelektualci bez poseda zavisili i od jednih i od drugih, sprovodeći u njihovu korist politiku pritiska na seljaštvo — glavnog klasnog neprijatelja plemićko-građanske vladajuće grupe. Naravno, nije izostala ni zaštita industrijskog kapitala kao što pokazuje slučaj sa Hondlovom staklanom i De Maitre-ovom šećeranom, iako ovaj nije bio dominantan u Slavoniji tog doba. Kad se još ima u vidu i cehovski karakter zanatstva i mentalitet građanstva dobrim delom stranog

²⁷⁰ Isto, Prot. 1229/1849.

²⁷¹ Isto, Prot. 109/1849.

²⁷² Isto, Prot. 179/1849.

²⁷³ Isto, Bansko Vijeće, un. od. 762/1849.

²⁷⁴ Isto, Virovitička, Prot. 445/1849.

²⁷⁵ Isto, Prot 682/1849.

²⁷⁶ Narodne novine broj 107 od 3 VIII 1849.

²⁷⁷ DAZ, Virovitička, Prot. 1438/1849.

porekla, onda postaje razumljivo zašto je tako teško ili nikako dolazilo do saveza te buržoazije sa seljaštvom u toku antifeudalnih pokreta u Slavoniji godine 1848—49.

Tokom 1849 borba seljaštva u Virovitičkoj županiji imala je slične oblike kao u protekloj godini: legalne — žalbe, molbe, zahtevanja; nelegalne — napadi na spahiske posede i osvajanja regalnih prava od spahiluka i arendatora. Jedni vidovi borbe prepliću se sa drugima, a mi ćemo ih samo preglednosti radi prikazivati posebno, zadržavajući se više na seljačkim nemirima i merama vlasti protiv njih, budući da za to raspoložemo sa više izvorne građe, a i stoga što se zahtevi seljaštva najbolje ilustruju baš kroz nemire, kao pokušaji da se ti zahtevi realizuju.

U županiskom protokolu (akta uglavnom nedostaju) ukratko su notirane brojne predstavke seoskih opština, bilo da su podnete direktno Županiji bilo da su preko bana i Banskog Vijeća odaslane Županiji radi istrage i postupka. — Tako su sela Orešac, Radosavci, Johannesberg i Antunsdorf preko bana tražila da budu oslobođena od tereta i obaveza, jer je i kmet postao slobodan čovek i gospodar svoje zemlje.²⁷⁸ Desetak sela iz kotara Terezovac tužilo se Banskom Vijeću protiv grofa Lad. Jankovića zbog oduzimanja zemljišta pre 1848.²⁷⁹ Belo Brdo je, pak, preko poverenika Zidarića tražilo povraćaj zemljišta, itd.²⁸⁰

Zahtevi sa zemljom učestali su sproleća 1849. Seljaci iz Sarvaša optuživali su svog bivšeg spahiju i mađarona Salopeka zbog više stotina jutara oduzete zemlje, dvostruke desetine, vinograda, rita i trske i tražili povraćaj svega što su izgubili.²⁸¹ Dopsinci su ponovo tražili zemlje ustupljene kolonistima iz Lashaza, a Tenjci zemlje izgubljene u korist kolonista »kalvina i luterana«²⁸² Čepinci i Budimčani — zemlje pripojene alodiju;²⁸³ Bakići — krčevine koje im je oduzeo Virovitički spahiluk; Crnac — otklanjanje raznih nepravdi, a Čađavica — da se izvrši nova regulacija, jer selo ima 1400 duša, a samo 53 sesije, pa na »mnogi fertal po 20 dušah dojde«.²⁸⁴

Aprila 1849 zahtev za povraćajem sesionalnog zemljišta podnela je opština Martinci, dok se selo Stari Zoljan tužilo na grofa Pejačevića zbog oduzete pustare i stvaranja Novog Zoljana.²⁸⁵ U maju su Feričanci tužili spahiju što im sprečava arendiranje opštinske mesnice;²⁸⁶ Nova Jošava — zbog oduzetih livada; Benišinci zbog neke kontraktualne zemlje; Šokac-Miholjac i Moslavina — zbog pašnjaka, šuma, arende i velike »daće od ribarine«; Meljani i Bistrinci — zbog oduzetih krčevina; Čepin zbog korišćenja opštinskog pašnjaka od strane spahije; Dalj traži da ostane u posedu spornih zemalja, paše i drvarenja; Selce — tuži Đakovački spahiluk zbog oduzimanja urbarijalne šume i

²⁷⁸ Isto, Prot. 201/1849.

²⁷⁹ A. Jelačić, n. d. 111.

²⁸⁰ DAZ, Virovitička, Prot. 243/1849.

²⁸¹ Isto, akt, 24/1849.

²⁸² A. Jelačić, n. d. 111.

²⁸³ DAZ, Virovitička, Prot. 152, 157, 158, 191/1849.

²⁸⁴ Isto, Prot. 245, 247, 287/1849.

²⁸⁵ Isto, Prot. 338, 342/1849.

²⁸⁶ A. Jelačić, n. d. 112.

davanja iste u zakup »pepelarima«; Kusonje — traže zemlju da ne bi sasvim »obogčili i propali«; Petrijevcu — tuže se zbog zamene pašnjaka podvodnim ritom; Šaptinovci — zbog šume koja je njihova »starina«...²⁸⁷

I tokom jeseni bilo je pretstavki pojedinih naselja: Orahovice i Virovitice zbog premalo šume i žirovine; Novog Orešča, Antunsdorfa i Breznice — zbog zahteva spahiluka da zaostale »težake i daće novci izkupe«; najzad, Vučina, Bokana, Đurišića, Nankovca, Kometnika i Čeralija — sa zahtevom za slobodnom pašom, besplatnom žirovinom i puštanjem iz zatvora niza seljaka, uhapšenih a još ne izvedenih pred sud. Kao u većini slučajeva, Županija je odbacila seljačke zahteve, tvrdeći da kod regulacija nije bilo oduzimanja zemljišta od seljaka itd, a za hapšenje se opravdavala da je tako postupila prema »glavnim bundžijama i kolovođama«, koji su vršili nasilja prema spahilucima i njihovim činovnicima.²⁸⁸

V.

Kao što smo već konstatovali za 1848, tako skoro još u većoj meri i tokom 1849 seljačke akcije prevazilazile su i brojem i značajem njihove molbe i žalbe. Ove su akcije i nadalje bile posledica neuslišanih i nerešavanih tužbi, nezadovoljstva zbog polovičnosti novih zakona i veličine tereta koje je donosio novi poredak stvari. Kad se prelistaju županiski protokoli za godinu 1849, dolazi se do uverenja da se između seljaštva i vlasti odigravao neprekidni mali rat oko osvajanja ili očuvanja feudalnih prava i poseda, koje je »nova« vlast nastojala da zaštiti svim raspoloživim sredstvima, a najčešće upotrebom vojne sile protiv seljaštva. Odstupanjem M. Georgijevića sa povereničkog položaja, Županija je povelu energičniju borbu protiv seljaka, jer se od tada u njenim redovima smanjila opozicija prema upotrebi sile radi očuvanja feudalnog vlasništva u uslovima novog, kapitalističkog poretka koji se sve odlučnije pribijao posle ukidanja kmetstva i proklamovanja »slobode, jednakosti i bratimstva« u proleće 1848.

Na prvoj sednici Upravnog odbora Županije od 16 februara 1849, dakle neposredno posle ostavke M. Georgijevića, podžupan Josip Janković izvestio je o »kvaru« koji seljaci nanose Čepinskom vlastelinstvu i konstatovala »da u više okrugah Županije nemir i nered kod prostog puka vlada«. Stoga je odlučeno da se od Vojnog zapovedništva zatraži bataljon vojnika »da se otimanje tuđeg dobra prepereči, oteto poverni, isti prijašnji zakoniti red i mir povrati«. Kotarskim sudijama naređeno je da sve štete nanete vlastelinstvima najhitnije istražuju i »bez odvlače« o tom izveštavaju Upravni odbori Županije.²⁸⁹

Nešto kasnije, istog meseca Marko Tajčević, upravnik konfiskovanog Adamovićevo Čepinskog spahiluka (inače fiškal Daljskog vlastelinstva) optužio je seljake iz Tenja i Čepina da osvajaju spahiske krčme i mesnice, zauzimaju i seku šume, a arendatore sprečavaju u vršenju setve; »rečjom, najveća i nepravednija nasilja« čine, pa je protiv njih potrebno uputiti vojsku, što

²⁸⁷ DAZ, Virovitička, Prot. 414, 423, 455, 456, 476, 478, 535, 540, 545, 625/1849.

²⁸⁸ Isto, Prot. 1100, 1111, 1129, 1132, 1300/1849.

²⁸⁹ Isto, Prot. 76, 78/1849.

Županija u načelu odobrava.²⁹⁰ 27 februara mađaron, spahija Salopek, na čija se nasilja seljaci veoma žale, pisao je podžupanu Jankoviću kako je naredio da se proletnja setva vrši za novac, ali su seljaci odmah sazvali skupštinu i zapretili da će polomiti plugove onima koji bi pristali na setvu, jer su želeli da prisile spahiju da im tu zemlju ustupi u napolicu. Spahiluk ne priznaju; polomili su mu prozore i ograde, nanose raznu štetu i govore da će raditi ono što žele. U drugom pismu istog dana Salopek ukazuje na brojne štete od svojih seljaka, nanete mu u vreme »bune i anarhije«, te moli da Županija zaštititi njegovu imovinu od invazije bivših podložnika, jer ako se na vreme ne interveniše, »neće ništa preostati od njihove grabljive ruke«.²⁹¹

Marta 1849 grofica Adamović-Forgač tužila je selo Tenje zbog »nasilja i nepravedni osvajanja« i molila da seljaci budu kažnjeni prekim sudom i da joj naknade štetu. Marko Tajčević, upravnik Adamovićevog konfiskovanog vlastelinstva javio je da je 15 marta hteo na pustari Orlovinjaku spahisku zemlju izdati na obradu i sejanje uz napolicu, ali su Tenjci odgovorili da oni dotične zemlje »napolu sejati nećeju, već takovu kao svoju vlastitost smatrajući sami obrađivati naumili su«, pa su neki već zemlju poorali. Da ovaj primer ne bi loše delovao i na druge seljake, Tajčević je molio da se izdaju stroge naredbe i da se »anarhiji tako velikim koracima stupajućoj čversto protustavi«. Županija je odlučila da dotične seljake pohapsi, ali pošto je konstatovano da vojska nerado ide u takve akcije, ako joj se ne daje hrana i plata, rešeno je da troškovi vojske budu prebačeni na pleća seljaka — »zločinaca«.²⁹² Nekoliko dana kasnije, Tajčević je ponovo optužio bivše podložnike Čepinskog vlastelinstva zbog puštanja stoke na spahiske pustare i seču šuma iz kojih njegove čuvare »sa sekirama terati običavaju«. Protiv Tenjaca se tužio i njihov knez zbog »nasilja«,²⁹³ pa je zbog svega toga vojska izaslana u Tenje gde je zadržana sve do 16 aprila, za koje su vreme sudije izvršile istragu i vođe seljaka bacile u tamnicu.²⁹⁴

Istog meseca, »radi otimanja njegovog dobra«, grof Drag. Prandau zahtevao je da Županija po kratkom postupku zaštititi ono što se još može: da seljaci povrate šišarice skupljene bez njegove dozvole, da plate svoje dugove i da ne otvaraju više krčmi nego što im zakon dopušta. Županija je odmah naredila kotarskom sudiji da udovolji »pravedno zahtevanje« Prandau-a, dozvoljavajući mu da protiv »buntovnih« opština upotrebi vojnu silu da bi nemirne seljake pohapsio i kaznio.²⁹⁵ Dok je Prandau zahtevao što brži postupak, dotle su spahije voćinskog kotara izjavile da »za sada nije shodno vreme strožijeg istraživanja« šteta nanetih im od seljaka, jer su one opšte. Ipak je Županija sa svoje strane smatrala, ako se odmah ne poduzmu mere protiv šteta i akcija seljaka, da se treba bojati pojačanja anarhije, te da svuda gde se potreba ukaže, sudije treba i da upotrebe vojnu pomoć.²⁹⁶

²⁹⁰ Isto, Prot. 116/1849.

²⁹¹ Isto, akt 24/1849.

²⁹² Isto, Prot. 184/1849.

²⁹³ Isto, Prot. 235/1849.

²⁹⁴ Isto, Prot. 297/1849.

²⁹⁵ Isto, Prot. 156/1849.

²⁹⁶ Isto, Prot. 260/1849.

Tokom aprila pojačan je pritisak seljaka na spahiluke. Vučinski kotarski sudija javljao je da se Vučinski i Terezovački spahiluk tuže da seljaci iz više opština »zemljišta vlastelinska orati i sejati ne dadu, već da se oružanom moćjom častnikom vlastelinskim suprotstavljaju«. Sudija je opomenuo seljake, ali su oni ponovili da dotične zemlje ne dopuštaju spahiji da ih obrađuje, jer je to njihova »starina« koju je spahija oteo. Županija je ovlastila sudiju da zaštiti spahiluke, a ako bude potrebno da se obrati za vojnu pomoć Đurđevačkoj regimenti.²⁹⁷ 10 aprila podban M. Lentulaj izvestio je Virovitičku županiju da se zbog njenih čestih molbi radi vojne pomoći obratio Vrh. vojnom zapovedništvu, da joj se vojska pošalje. Sa svoje strane, podban poziva Županiju »da svom krepostjom uvlačenje neredah po mogućnosti prepreči se, dok vojnička pomoć ne stigne«.²⁹⁸

Daljsko vlastelinstvo patrijarha Rajačića (april 1849) molilo je da Županija pošalje komisiju koja će seljake prisiliti da sklope novi arendni ugovor pošto sad arendiraju 5.764 jutra spahijskih oranica i 1716 kosa livada, a odbijaju da daju desetak i druge ugovorne dažbine, jer se pridržavaju »komunističkih ideja«. Pored toga, vlastelinstvo je tražilo da se u ime poreza razrezanog na njega, pokupe dugovi koje ono ima kod seljaka.²⁹⁹ Iz druge tužbe ovog vlastelinstva vidi se da seljaci nisu obnovili ni ugovor za pašu na otoku Živi, pa ih treba odande proterati. Po selima su otvorene »protivzakonito« mnoge krčme, pa ih treba zatvoriti i zaštititi interese spahiluka. Županija je naredila kotarskom sudiji da zbog paše pohapsi dotične seljake; u svakom selu da ostavi samo po jednu opštinsku krčmu, a ostale da pozatvara.³⁰⁰ U isto je vreme daljski fiškal u svojstvu upravnika sekvestriranog Čepinskog vlastelinstva, zatražio preko Županije kažnjavanje seljaka iz Tenje, Čepina, Dopsina, Koprivne, Harastina i Vuke, koji još od marta 1848 »nečuvenim nasiljem« napadaju ovaj spahiluk.³⁰¹

Od kako je vojska otišla iz Podravine — pisao je aprila 1849 grof Prandau — svakodnevno se povećavaju štete koje seljaci nanose njegovim posedima. Ako se od strane Županije na nasilje seljaka ne odgovori nasiljem, a isto su se Petrijevčani, Bizovčani i ostali »također sa oružanom rukom... praviti usudili«, doći će ne samo do uništenja šuma i spahiskih prihoda, nego i do najvećeg nereda, anarhije i opasnosti po živote pojedinih ljudi. — Pošto se i po mišljenju Županije stvar bez vojske nije mogla urediti, ovlašten je kotarski sudija da dovede vojsku u dotična sela, »zločince« pohvata i pozatvara, a štetu spahiluku naknadi. Ako se seljaci opet ne pokore, biće slobodno vojsci da ubija stoku zatečenu u šteti. 22 aprila sudija je dobio vojnu pomoć i zaposeo Bizovac, prisilio seljake na pokornost i naplatu štete od 600 for.³⁰²

Početkom maja usledila je ponovo tužba Drag. Prandau protiv seljaka koji stalno prodaju njegove šišarice, nemilosrdno seku šume, osvajaju livade,

²⁹⁷ Isto, Prot. 279/1849.

²⁹⁸ Isto, Prot. 302/1849.

²⁹⁹ Isto, akt 323/1849.

³⁰⁰ Isto, Prot. 324/1849.

³⁰¹ Isto, Prot. 359/1849.

³⁰² Isto, Prot. 330, 1335/1849.

³⁰³ Isto, Prot. 406/1849.

a dugove ne plaćaju. Bez vojske kotarske sudije ne mogu ništa učiniti! — Županija mu je odgovorila da će vojska čim stigne, pohvatati »buntovnike« i baciti ih u tamnicu.³⁰³

Već više od godinu dana — pisao je početkom maja fiškal Virovitičkog spahiluka — vlastelini od bivših podložnika »nebrojena nasilja, pakost, nevolju i neizrečeni kvar terpiti moraju«. Ako se ovoj »bedi« ne učini kraj, spahiluci će zbog pustošenja livada ostati i bez stoke potrebne za poljoprivredne poslove i upropastiti svoje ekonomije, a može doći i do gladi, jer je već poznato da seljaci skoro svakog proleća oskudevaju u hrani. Potrebno je stoga da »bezpristrani« sud ispita štete i dosudi naknadu, a uz pomoć vojske da presude izvrši. — Josip Bakalović, upravnik Vučinskog spahiluka javljao je »kako se komunizam u rečenom vlastelinstvu prostire; naimre, da knez brezovički više jutarah vlastelinske alodijature među žiteljima podelio je«. Brezovčani grade kuće na zabranjenim mestima, a opštine Budrovac, Dugo Selo, Kusonje Gornje i Voćin »livade spahijske osvajaju« i čine spahiji neizrecivu štetu. Pošto kotarski sudija »polag strogih opomenah — bez vojene pomoći — ništa učini u stališu nije«, potrebno je upućivanje »sudišta i vojničtva« protiv seljaka. — Posle gornjih izveštaja, Županija je obećala da će od Ban. Vijeća i Generalne komande tražiti bar dve satnije vojnika za kotar Vućin i Viroviticu ili će zamoliti da jedan deo rezervne vojske koja se nalazi u Ptuju, bude poslat u Viroviticu. Čim vojna pomoć stigne, sudije će pohvatati »buntovnike i tuđeg dobra nasilne osvojitelje«.³⁰⁴

Ovog puta na zahtev za vojskom podban Lentulaj otpisao je da se vojska zasad ne može dobiti, pa Županija treba da pričeka dok se ne podigne peti bataljon Gradiške regimente od koje će dobiti dve satnije graničara kojima će se »kao stalnom i gibivom posadom služiti moći«.³⁰⁵

Tokom maja stigla je tužba vlastelina Ivana Kap. Adamovića protiv seljaka iz Čepina, koji bez obzira na preki sud i vojnu eksekuciju koja tek što im je napustila selo — »opet kano prije štetu u livadama vlastelinskim prave, najneuljudnije sa častnici vlast. postupaju i ureštitu marvu silom otimlju«. Spahija je tražio da se seljaci stave pod sud, da se prisile da mu povrate otetu stoku i da kirasiri koji se nalaze u selu pruže pomoć njegovim ljudima u hvatanju seljačke stoke kad čini štetu spahiskim posedima.³⁰⁶ Odluka Županije da se povede istraga nije zadovoljila Adamovića, pa je sam na svoju ruku upotrebio vojsku stacioniranu u Čepinu. Prema informacijama koje je primio sudija Lad. Knežević, vojnici su izvršili razna nasilja u Čepinu i Dopsinu: pastire su pohapsili i rasterali, a više ljudi tukli i pljačkali.³⁰⁷ O nasilju kirasira nad seljacima pisale su i Narodne novine, tvrdeći da »anarhija ovdje toliko od spahijah, grofovah i baronah koliko i od puka proizilazi«. U drugom dopisu predlaže se da bi ovdašnjem seljaštvu trebalo »zakonito odnošenje prama spahiji i na obrat rastolmačeno i u glavu uvertano viditi, da puk ogorčenje svoje utaloži, te mir i red po zakonu se povrati«.³⁰⁸

³⁰⁴ Isto, Prot. 400/1849.

³⁰⁵ Isto, Prot. 453/1849.

³⁰⁶ Isto, Prot. 462/1849.

³⁰⁷ Isto, Prot. 656/1849.

³⁰⁸ Narodne novine broj 70 od 12 VI 1849 i broj 107 od 3 VIII 1849.

Dakle, recept za smirenje tipično »narodnjački«: objasniti obim stranama da ne rade zakonito, pa će se smiriti i bez promena u agrarno-socijalnim odnosima! U tom smislu je i banski poverenik Zidarić posle daljih obostranih optužbi (seljaka — da spahija i vojska gone njihovu stoku sa paše i ubijaju je) savetovao Čepince da budu strpljivi i da se uzdržavaju od nasilja prema spahiluku. Spahiju, pak, opomenuo je da se zadržava u granicama zakonitosti i po »mogućnosti s ljudima pogodi se i mirno živi«. ³⁰⁹

Majskih dana 1849 Virovitičkoj županiji obratio se i nuštarski spahija (iz Sremske županije), grof Henrih Khuen de Belasi protiv seljaka iz Koprivne zbog »neizkazane štete« koju nanose njegovim pustarama. Molio je da se poduzme istraga protiv nekog Ignjata Stanisavljevića koji je njegovom išpanu pretio »da će sve vlastelinsko popaliti«. ³¹⁰ Krajem maja Rok Bošnjak, sudija našičkog kotara izvestio je da seljaci iz Donje Jošave bez obzira na često ponavljane zabrane puštaju stoku na alodijalne zemlje spahije Petra Mihaljevića: pašnjak nasilno osvajaju, a »ureštitu marvu oboružani otimaju«. — Pošto je dobijanje vojne pomoći u ovo vreme bilo »veoma tegotno«, a da bi se kotarskim sudijama ipak pružila potrebna pomoć, Županija je odredila da se u tu svrhu upotrebe županiski četnici iz osječkog, miholjačkog, đakovačkog i našičkog kotara na čelu sa sigurnosnim poverenikom Bajerom, koji će pohvatati optužene seljake i poslati ih u osječku tamnicu. U slučaju potrebe, ovako će se postupiti i u drugim kotarima. ³¹¹

Početkom juna upravnik Vučinskog i Terezovačkog spahiluka tužio je svoje bivše podložnike »koji su i dosada najveća nasilja pravili«, pretili spahiskim službenicima i osvajali alodijalne zemlje, govoreći: »To je sve naše, spahijah više na svijetu nema«. Upravnik je saznao da narodni stražari iz Borove, koji se nalaze na kordonu, »vlastelinske svinje iz pušakah tuku«, a pretili su da će zajedno s graničarima, s kojima dele plen, ubijati i rogatu marvu. — Županija je odmah naredila da se posebni sudski stô uputi no ovo vlastelinstvo, a za vojnu pomoć obratila se osječkom zapovedništvu da bi seljake naterala na pokornost. ³¹²

Ovaj sud je 18 juna počeo suđenje seljacima iz Cabune zbog »neredah i nasiljah«, okupiranja 123 jutra spahiske livade, spaljivanja spahiske ciglane i rasterivanja spahiskih slugu sa oranja. Pred sudom »glavne bundžije i čelovođe«, Božo Nešić i Đoka Dašić potvrdili su svoju raniju izjavu »da do stražnje kapi kervi« neće otpustiti spahisku livadu, a tako je mislila i cela opština. Trojica drugih seljaka (Eraković, Dević, Ugrinović) na sastancima u selu pretili su da »proterat hoćeju« svakog ko bi pokušao da im zabrani pristup na livadu, jer se »jedan žitelj (neki Namac Najm), volji čitavog sela suprotstaviti ne može, nit smije«. Svih pet pomenutih seljaka uhapšeni su i poslati u osječku tamnicu, dok je opština osuđena da vrati spahiske zemlje i naplati pričinjenu štetu. ³¹³

³⁰⁹ DAZ, Virovitička, Prot. 677/1849.

³¹⁰ Isto, Prot. 475/1849.

³¹¹ Isto, Prot. 521/1849.

³¹² Isto, Prot. 603/1849.

³¹³ Karni sud, pod br. 151.

Po tužbi spahiluka Terezovac da su mu seljaci iz Borove oteli livadu od 59 jutara, a oni iz Čelića 17,5 jutra, tri seljaka poslata su u županisku tamnicu. Pošto su Borovci otimali livade i od susjednih Suvopoljaca (Nemaca) i njihove »šance kvarili«, osuđeni su na povraćaj spahiske i suvopoljske zemlje i naknadu štete, a Simo Todorović kao jedan od glavnih podstrekača otpravljen je u županiski zatvor. Suvopoljci su tužili i Čelićane, a posebno Iliju Kelenića zbog nasilja i otimanja zemlje, pa je i on poslat u osječki zatvor.³¹⁴

Zbog paše na spahiskim livadama na naknadu štete osuđeni su seljaci iz Pivnica, Gvozdanskog i Donjih Kusonja. Seljaci iz Gornjih Kusonja pokosili su i stokom popasli spahiske livade, preoteli »alodiaturu« sa koje su dva puta silom proterali spahiske orače. Neki Ilija Mialjević izašao je sa sekirom pred biroše (spah. sluge) i zapretio da će biti krvi, ako pokušaju da oru dotičnu zemlju, a njegov brat Jevrem pozvao je ostale seljake da proteraju biroše, pa su obojica poslata u osječku tamnicu, a opština je osuđena da plati štetu i vrati zauzete zemlje.³¹⁵

Opštine Bazije, Dugo Selo i Budrovac uništile su spahiske ograde i bunare, osvojile 263 jutra spahiskih oranica i livada, proterale spahiske sluge, tvrdeći da te zemlje pretstavljaju njihove krčevine. Vlastelinstvo je optužilo budrovačkog kneza Franju Matajca »kano najglavnijeg bundžiju cele Podravine«, jer je više puta sa oranja oterao spahiske sluge, sazivao skupštine po susjednim selima, potstičući ih na zauzimanje spahiske zemlje. Sud ga je kao »obćoj sigurnosti pogibeljnog« uhapsio i otpravio u županisku tamnicu, a opštine osudio da naknade štetu i vrate zemlju.

Hrvatski seljaci iz Dugog Sela izjavili su pred sudom da ih je pravoslavni pop Simeon Stojanović iz Gačića »najvećma bunio i na nasilja podgovarao« — da pasu stoku po spahiskim zemljama kao po svom hataru. Od strane Nemaca iz Suvopolja i Ladislava isti Stojanović je optužen zbog nasilnog osvajanja vinograda, potrice i podbunjivanja svojih seljana. Na osnovu tih pritužbi sud je konstatovao da pop Stojanović »jeste glavni uzrok... neredah, nasiljah i nepokornosti«, otimanja spahiske zemlje od strane seljaka gačićke opštine, pa je »kao obćoj sigurnosti pogibeljan član«, otpravljen u županisku tamnicu.³¹⁶

Isti sud se pozabavio i slučajem opštine Rušani koja je zauzela 66 jutara spahiske oranice i zasejala žitom i zobi, kao što je stokom popasla 58 jutara livade. Pošto je neki Đuro Rajnović prvi počeo otimanje spahiske zemlje i »povod ostalima na zločinstva dao«, odveden je u županisku tamnicu, a opština je osuđena na naknadu štete i povraćaj spornog zemljišta.³¹⁷ Pred sudom se doznalo da je Simo Feketija bunio svoju opštinu Turanovac da zauzme spahisku livadu od 62 jutra, a on je i pred sudom priznao, da je govorio: »Sad je vreme preoteti, i ako sad otmemo, na uvek biće livada naša.«³¹⁸

Opština Brezovica popasla je stokom spahisku livadu od 120 jutara, te »alodiaturu vlasteosku preotela i kukuruz sebi posejala«, jer je knez Nikola

³¹⁴ Isto, pod br. 152, 153.

³¹⁵ Isto, pod br. 154, 155, 156.

³¹⁶ Isto, pod br. 157, 160

³¹⁷ Isto, pod br. 158.

³¹⁸ Isto, pod br. 159.

Lukačević govorio »da on pravo kao knez ima zemljišta vlastelinska u hataru brezovačkom deliti«. Sud je i ovde vođe poslao u tamnicu, a opštine osudio na naknadu štete. Na isti način postupljeno je prema seljacima iz Detkovaca koji su zauzeli spahisku livadu i pod vođstvom Joce Vukašinića oterali spahiske kosce, preteći da ih sekirom »sve iseći hoće«.³¹⁹

19 juna pred ovim sudom odgovarala je i opština Bokane, jer je otela livade, voćnjake i oranice i proterala spahiske službenike. Najborbeniji je bio neki Dimitrije Čakardić koji je pretio spahiskim slugama ubistvom, pa je upućen u tamnicu zajedno sa Petrom Cvetićem koji je pred sudom bunio seljake i pozvao na nered i nepokornost, govoreći: »Hajdmo svi, cela opština u tamnicu!« Zbog sličnih uzroka na naknadu štete i slanjem vođa u županisku tamnicu, kažnjene su i opštine Voćin, Hum, Humska Varoš, Popovac i Lukačvac — sve sa Vučinskog spahiluka.³²⁰

Potom je sud prešao na kažnjavanje seljaka po tužbama Virovitičkog spahiluka. Pošto su seljaci iz Medinaca ponovo oteli livadu iz koje su prošlog proleća (1848) bili vojskom proterani, sud je već ranije hapšene vođe seljaka, Petra Danišića, Andriju Bulajića i Petra Šipčiju kao opasne po sigurnost i poredak ponovo bacio u tamnicu i dosudio naknadu štete spahiluku. Na isti način postupljeno je i prema seljacima iz Bakića i Bukovice, jer su sa livada »oružanom silom« proterali spahiske službenike. U tamnicu su bačene i vođe seljaka iz Slatine, Lazo Georgijević i Nikola Bajić, pošto je njihova opština zauzela 50 jutara spahiske oranice, spahiske orače oružjem proterala, a činovnike htela povezati.³²¹

Najzad, »karni sud« kaznio je batinama, tamnicom i plaćanjem otštete seljake iz Lozana, Bušetinaca, Gradca i Virovitice — zbog zauzimanja spahiskih livada, krčevina i suprotstavljanja spahiskom činovništvu. Vođe u Gradcu pretile su ubistvom svakom spahiskom službeniku koji stupi na sporno zemljište, a također i seljacima koji bi pristali da uzmu spahiske zemlje pod arendu. Virovitičani, pak, glasno su pretili: »Ubit ćemo pandure i popalit sve spainsko«.³²²

Nekako u isto vreme primljene su molbe Đakovačkog spahiluka i mesara iz Đakova »radi predupređenja nasiljah i otimanja, koja se od strane stanovništva čine«. Pošto je kotarski sudija izjavio da sa svojim serežanima nije u stanju da bilo što poduzme protiv seljaka, Županija se obratila Vojnom zapovedništvu u Osijeku da jedan odred konjanika iz Tenje i Čepina uputi u Đakovo radi uvođenja reda.³²³ Mesec dana kasnije, isti sudija molio je da se iz Našica ili Orahovice vojska pošalje u Đakovo »za uzderžavanje zakonitog reda«, jer su Đakovčani, saznajući da je sudija srušio ogradu na zajedničkom đakovačko-piškerovačkom pašnjaku, s pušakama išli gradom, govoreći da bi poubijali sve one koji su »zagradu« srušili, samo da su o tom na vreme saznali. — Županija je odobrila zahtev za upućivanje vojske u Đakovo.³²⁴

³¹⁹ Isto, pod br. 161.

³²⁰ Isto, pod br. 162, 164, 165

³²¹ Isto, pod br. 167, 168, 168, 171.

³²² Isto, pod br. 176.

³²³ Isto, Prot. 647/1849.

³²⁴ Isto, Prot. 715/1849. — Ovaj slučaj sukoba između pojedinih naselja nije usamljen. Tako su se i Budrovci tužili na Đakovčane da im otimaju pašnjak, a stoku

Sredinom juna za vojnu intervenciju molio je i čepinski spahija Adamović, tvrdeći da novonaseljene opštine Janošdorf i Lazhaza, iako su sklopile ugovor na deset godina, odbijaju da vrše ugovorenu robotu.³²⁵ Tokom juna stigle su i druge tužbe. Tako je Franjo Mol, fiškal Virovitičkog spahiluka istupio protiv seljaka iz Nove Bukovice, koji su »oružanom silom« oteli 42 jutra spahiske livade, spahiske kosce proterali, a činovnicima pretili ubistvom.³²⁶ Stipo Pozvek, kastner spahije Mihalovića žalio se na seljake iz Orahovice, Zdenaca, Dolače, Jošave, Duzluka i Borove zbog »neizkazane štete« po šumama, kestenjacima, livadama itd — koja već prelazi 30.000 for srebra.³²⁷

U toku mesec dana (4 VI — 4 VII) spahija Salopek dva puta se obratio županiji za pomoć protiv svojih bivših podložnika. U prvom pismu tvrdi da i pored županiskih opomena i dve odluke suda da će biti kažnjeni, Sarvašani i dalje teraju stoku na njegov pašnjak i livade, a pored toga ruše i nasip, pa postoji opasnost od poplave, što je i istraga potvrdila, a seljaci objasnili da su od ranije imali pravo na tu pašu. Sarvaški opštinski poglavari molili su razrešnicu od službe, jer narod neće da izvršava naređenja vlasti, nagruđu ih i govori da »nema varmeđe«. U drugom pismu Salopek tuži seljake da ne poštuju odluku od aprila 1848 da će biti mirni, pa je sve kao i ranije. Uzalud ih je sud opomenuo da »dobro spahiluka silom zadobiti ne usude se«. Sudija Bojničić izbatinao je jednog seljaka koji je rekao: »Šta vi pitate spahiluk, ošinite konja, pa nek ide kud hoće«. No, drugoga dana seljaci pustiše preka 500 komada stoke na spahiske livade i popasoše sve do korena. Nasip su toliko oštetili da ga ni hiljada radnika ne bi popravila. U selu se stalno govori: »Nema više spaije; to je sve naše«. Stoga Salopek tražeći oštru intervenciju, izjavljuje: »Nema indi tu privolenja niti pogodbe, već tu je sila, koju nitko nego slavni Odbor ukinuti može.«³²⁸

VI

O nemirima na selu nalazimo podataka i tokom avgusta i kasnijih meseci. Pored ranijih uzroka, sad je i pitanje žetve i žirovine bivalo aktuelno. 3 avgusta ban. poverenik Zidarić izvestio je županiju da su seljaci iz Kunišinaca puštali stoku na njive barona Gustava Prandau, iako žito još nije bilo ni u snopove povezano, a kad je uveženo, zapalili su štagalj u kojem je izgorelo

zatvaraju i globe sa 30 krajcara (*Isto, Prot. 424/1849*). Opština Terezovac žalila se protiv Pčelića i Borove što stoku puštaju u njene vinograde i useve, a na žitelje »puškama navaljuju i svakojaka nasilja čine« (*Isto, Prot. 652/1849*). Početkom juna prisežnik Janko Janković piše: »kako veće podložnici ne samo od vlastelinstva, nego veće jedan od drugog zemlju otimaju«, služeći se oružjem (*Isto, akt 212/1849*). U avgustu trojica seljaka iz Janošda žale se na Tenjce da su im oduzeli, poorali i zasejali 15 jut. zemlje koju su oni uzeli u napolicu od Čepinskog spahiluka, a pod izgovorom da je to tenjska »dedovina« (*Isto, Prot. 872/1849*). Učestale su krađe svih vrsta — što govori o zaošttravanju unutarklasne borbe na selu.

³²⁵ Isto, Prot 689/1849.

³²⁶ Isto, Prot. 697/1849.

³²⁷ Isto, Prot. 700/1849.

³²⁸ Isto, akt 195/1849.

254 krsta žita, 117 krsta ječma i 34 voza sena — u vrednosti 3.098 for. srebra. Zbog toga i »drugih nezakonitosti«, Županija je na zahtev Prandau-a (miholjačkog) odlučila da pošalje komisiju radi istrage i kažnjavanja seljaka.³²⁹

Prvih dana avgusta Orahovičko vlastelinstvo javlja da seljaci i pored svih opomena vrše nasilja i moli da se strogo zabrani »otimanje gotove hrane« što sad čine podanici iz Crnca, Suhomlake i Nove Jošave.³³⁰ Fiškal Virovitičkog spahiluka tužio se da seljaci iz Sopja drže spahiske zemlje pod arendom, ali odbijaju da plate zakupninu, pa su, dakle, ove zemlje »silom osvojili«. Spahiluk je zahtevao da Županija pohapsi vođe seljaka, a naročito Marka Radulovića iz Bazija, Vuka Vukmanovića iz Dobrovića, jer oni »lažljive glasove rasprostirajuć, dosta pobunjen puk još bolje uznemiravaju«. ³³¹

27 avgusta zbog »šteta nanetih vlastelinstvu i nepokornosti prama svom poglavarstvu« seljaci iz Sarvaša osuđeni su da plate štetu, vrate zemljište, a najuporniji bačeni su u zatvor i primili 15 do 25 batina.^{331a}

Pitanje žirovine kao jedno od najvažnijih za slavonsko selo našlo je odjeka i na stranicama Slavenskog Juga. Evo kako se u njemu u broju 118 od 18 VIII 1849 ono postavlja:

»Nastaje vreme žirovine u Slavoniji. Spahija dosadanji strepi, a narod se raduje«, jer se Sab. 28. čl. o žirovini ne može provesti u delo, zbog zauzetosti sudija i zbog različitog tumačenja odredbe o broju svinja i broju ukučana. Ovo poslednje je narodu krivo »pak onda samovolju tjera, veleć: sudac nas vara i zlo radi«. Tamo gde žira nema seljaci su prinuđeni da svinje teraju u susedne hatare i šume, iako ni susedi nigde nemaju suviše paše i žira. Iz toga se opet »nesporazumljenje i nesloga med pukom i oblastima porađa«. Dosada je spahija određivao šumu za žirenje, ali kako će to sad činiti — da li će dati dovoljno šume? — On će nastojati da seljacima izdvoji najgore šume, pa bi tu stvar trebalo izuzeti od spahiske samovolje. Dopisnik moli da se vlasti pobrinu »s jedne strane strah spajah odstraniti, a s druge radost puka u zakonitih međah zadržati, da ne bude razuzdanosti«.

Međutim, 23. VIII Bansko vijeće na osnovu tužbe Virovitičke županije protiv seljaka koji uništavaju šume donelo je sledeće dopune šumskog zakona od 9. IX 1848: ad a) Spahija treba da daje građevno drvo seljacima samo za kuće i staje, ali nikako onima koji deobom ili drugim načinom izlaze iz porodice, jer bi to upropastilo šume i pružilo povod za češće deobe zadrugara; ad b) Po zakonu od 1836. vlastelin može da otkáže drvo seljaku, pa se sad od toga više ne izuzimaju ni vetrom oborena stabla na koja su dotad seljaci imali pravo; ad c) U pogledu žirovine: na svako lice starije od 12 godina dozvoljava

³²⁹ Isto, Prot. 841/1849. — Prema pisanju Slav. Juga visina štete iznosila je 9.000 for. srebra. Anonimni dopisnik ovako rezonuje: »Premda je take nevaljanštine puka našega odobriti il ispričati ne mogu: ipak bi takvi događaji imali vlasnika opomenuti, da je uzrok takih osveta od strane puka zločesto postupanje gospoštinskih službenika s pukom. — Mnogi vele, da ni županijski časnici ovoga kotara nisu neodvisni od negdašnjeg spahije. — He, onda puk sam pravicu si kroji! (V. Bogdanov, Hrvatska ljevica, 443).

³³⁰ Isto, Prot. 843/1849.

³³¹ Isto, Prot. 858, 859/1849.

^{331a} Isto, Karni sud 27. VIII. 1849.

se žirenje jednog svinjčeta u spahijskoj šumi, a na svaku porodicu po jedna krmača i nerast radi rasploda. Samo taj broj svinja imaće osmonedjeljnu besplatnu žirovinu; ad d) Tamo gde nije izvršena segeracija (odvajanje spahijskih i opštinskih šuma) i gde seljaci nemaju urbarijalne šume, ostavlja se na volju spahije da dozvoli ili otkáže seljacima žirenje svinja u šumama.³⁵²

Kao što se jasno vidi, ova naredba je bila u celini upravljena protiv interesa seljaka koji je pretežno živeo od gajenja svinja po beskrajnim hrastovim šumama Slavonije.

Krajem avgusta, našički kotarski sudija Rok Bošnjak izvestio je Županiju da bez vojne pomoći nije u stanju da zaštiti spahiske prihode od žirovine. Ujedno je pitao, može li ubijati svinje koje uhvati u spahiskim šumama. Županija je stvar uzela vrlo ozbiljno, pa je odlučila da piše Brigadi u Osijeku da naredi podređenim komandama po Županiji da pružaju vojnu pomoć kotarskim sudijama radi izvršenja njihovih zadataka.^{352a}

Na skupštini od 2 septembra razmatrano je, pored ostalih i pitanje žirovine. Grupa »vrijednog domoroca«, sudije Roka Bošnjaka, branila je neko rešenje povoljnije za seljake (iz teksta se ne vidi tačno kakvo), tvrdeći, ako se ono poništi, da se narod može pobuniti i da će govoriti: »Gospoda nas varaju! Ubijmo gospodu! Jedan kaže da imamo žirovinu, a drugi kaže da nemamo«. Na to je bankski poverenik Zidarić odgovorio: »Bilo je bune i u Italiji i u Ugarskoj, pa se je utaložila, imat ćemo valjda silu i tu bunu oružjem satrti!«³⁵³

Nije mi poznato kakvo je rešenje donela ova skupština, ali po svemu sudeći izgleda da je nađen neko kompromis; do kraja godine zabeleženo je samo nekoliko tužbi protiv seljaka u vezi sa žirovinom, što se može tumačiti kao posledica povoljnijeg režima u pogledu žirovine, ali i većeg angožovanja vojske u čuvanju spahiskih šuma, kao što se može uvideti iz jednog dopisa u Slavonskom Jugu.³⁵⁴ Oktobra 1849 feričanski spahija Mihalović tužio je opštine Feričanci i Gazije zbog nasilnog teranja svinja u žir i napada na šumara koji se spasao iskakanjem kroz prozor.³⁵⁵ Vojsku protiv seljaka (decembra 1849) zatražio je grof Khuen de Belasi, kao namesnik Tenjskog vlastelinstva, zbog puštanja »gomila« svinja u spahiske šume.³⁵⁶ Dana 27 decembra na sto kola Tenjci su došli u spahiske šume i počeli ih seći, pa je početkom 1850 odlučeno da se kotarskom sudiji dodeli odred vojnika radi asistencije protiv seljaka.³⁵⁷ Na štetu koju seljaci čine u njegovim šumama i na neplaćanje arende, od čega mu pretila propast, žalio se Josip Sanković Pribirski, tražeći zaštitu od Županije.³⁵⁸

Iako je u jesen i u zimu 1849 pitanje žira i šume bilo najvažnije, pa zato i izvor klasnih sukoba, ipak ni tada nije prestala uporno vođena borba seljaštva za zemlju. Tako 19 oktobra Josip Bakalović, upravnik spahiluka Vučin i

³⁵² Isto, Sremska žup. 134/1849.

^{352a} Isto, Virovitička Prot. 959/1849.

³⁵³ V. Bogdanov, Hrvatska ljevica, 444.

³⁵⁴ Ibid.

³⁵⁵ DAZ, Virovitička, Prot. 1292/1849.

³⁵⁶ Isto, Prot. 1456/1849.

³⁵⁷ Isto, akt 2/1850.

³⁵⁸ Isto, Prot. 1162/1849.

³⁵⁹ Isto, akt 235/1849.

Terezovac optužuje opštine da su učinile štetu na spahiskom zemljištu, te moli da se naplata štete izvrši eksekucijom, kako je već rešeno, ali još nije i usledilo.³³⁹

23 oktobra 1849 »karni« sud Virovitičke županije osudio je veći broj seljaka iz dvadesetak sela voćinskog i virovitičkog kotara, uhapšenih još sredinom juna, zbog »silovitog otimanja vlastelinskih zemaljah« — na zatvor i batine, jer su hteli »neopravdanom željom s tuđim dobrom se pomoći« i jer su kao »nepriстраšivi komuniste« gazili urbarijalne zakone, proterivali spahiske službenike i pretili im ubistvom, jer su zauzimali spahiske šume, a »zemlje orače kao svoje orali, posijali, sve pako kao svoje pobedonosno uživali jesu«. Pored toga, zahvatili su' »čitave kotare poljske, pašnjake, livade... ukupno više od 1000 jutarah iznoseće«. Franjo Matajac iz Budrováca, »kano najglavniji bundija cele Podravine«, osuđen je na godinu dana zatvora i 50 batina. Nikola Lukačević iz Brezovice, »koji je sebi kao knezu pravo zemljišta vlastelinska podeliti prisvojio«, kažnjen je godinom dana zatvora i 25 batina. Ostali okrivljeni što su proterali spahiske službenike i okupirali zemlju, govoreći »da je sada vreme oteti gospoštinska zemljišta« — na tri meseca zatvora, niz drugih primili su 12 — 25 batina, dok su ostali pušteni uz naplatu sudskih troškova.³⁴⁰

Krajem godine ponovo se javio čepinski spahija Adamović, žaleći se protiv seljaka u Dopsinu, Tenju i Harastinu, jer su mu upropastili veliki kanal Palaču i posed izložili opasnostima poplave.³⁴¹ Poričući tužbe seljaka zbog oduzimanja najboljeg zemljišta u regulaciji, molio je Županiju da ga oslobodi »od bezobraznog... nasertanja« bivših njegovih podložnika.³⁴²

Zbog pokušaja da seljake digne »na smutnju i pobunu« uhapšen je i poslat u županisku tamnicu Jakov Vranješević iz Suhe Mlake. Kad je sudija Antun Kovač 15 oktobra 1849 objavio seljacima, ako arendiraju spahiske zemlje da moraju ispuniti arendni ugovor, Vranješević je psovao veru, odbio da kaže svoje ime, a zatim je vikao i on i opština da se nije ništa moglo čuti od njih. Udarajući se po nozi, pretio je: »Pak nek tu metnu gvožđe godinu dana, pa još nećemo dati spaiji ništ; kazato je da nema spaije«. Kad je sudija prešao u selo Crnac, Vranješević je tamo došao i bunio seljake, pa ga je sudija uhapsio kao »puntaša« koji je svuda govorio »da od arendalskih zemalja daću vlastitelju izdati uzkrate«. Sud ga je kaznio jednomjesečnim zatvorom i sa 12 batina.³⁴³ Tih dana uhapšen je i neki Petar Kovač iz Slatine »zbog otimanja vlastelinskih zemaljah«, a to je, po iskazu njegove žene, činio po nagovoru kneza Teodora Lazića i učitelja Mirkovića. Zajedno sa ostalim seljacima, on je oterao biroše sa spahiskih livada i okupirao ih.³⁴⁴

Decembra 1849 spahija Salopek optužio je sarvaškog kneza Mih. Majera da buni seljake i zabranjuje im da mu plaćaju arendu od potkućnica, preteći da će tužiti spahiluk zbog poreza, paše, drvarine i neplaćene robote. Županija je poverovala optužbama bivšeg mađarona Salopeka i izbacila Majera iz

³⁴⁰ Isto, akt '90/1850.

³⁴¹ Isto, Prot. 1072/1849.

³⁴² Isto, Prot. 1075/1849.

³⁴³ Isto, akt 242/1849; Karni sud 1849 pod br. 248.

³⁴⁴ Isto, akt 250/1849.

opštinske službe.³⁴⁵ U istom selu 7 decembra dva seljaka suprotstavila su se županiskim pandurima koji su došli da uberu novac zbog šteta nanetih spahiluku. Pretili su da će ih pretući, ako ponovo dođu, a na izjavu pandura da će mu odvesti konja radi naplate, Andrija Enderle odgovorio je: »Hoću ja tebe sekirom, ako ti hoćeš konja.«³⁴⁶ Prema izveštaju vojnog komandanta iz Čepina, tamo je 26 decembra pod predsedništvom srpskog kneza održana skupština i zaključeno da se jedne noći pobiju svi vojnici u selu. Ali, Slovaci i Mađari nisu sasvim prihvatili ovu odluku, pa je stvar propala. Posle toga je, sigurnosti radi, odlučeno od strane vojne komande da u jednu kuću postavi najmanje četiri vojnika na konak,³⁴⁷ iako je teško utvrditi da li su seljaci zaista pripremili vojnicima takvu »Bartolomejsku noć«.

No, svi ti stvarni ili umišljeni pokušaji seljaka ugušeni su vojnom silom ili akcijom organa županiske vlasti čiji je stav prema narodu Slavenski Jug ovako okarakterisao: »Siromašni puč! ... Sudci bez obzira sve gnjetu i spahijama idu na ruku gdje mogu, puk batinaju ... pravicu dele kad i kako im volja ... Egoizam, koristoljublje, ciganluk« — vrline su koje krase većinu županiskih organa i sudija, zaključuje anonimni dopisnik, verovatno neko od istomišljenika Mojsije Georgijevića.³⁴⁸

Zaključak

U toku narodnog pokreta 1848—49 Virovitička županija pruža interesantnu sliku iz više razloga: *prvo*, — jer je bila poprište najžešće političke borbe između narodnjaka i mađarona; *drugo*, — što je u njoj agrarno-socijalno previranje bilo naročito izrazito; *treće*, — što je u toj sredini delovao jedan od najznačajnijih četrdesetosmaških demokrata, Mojsije Georgijević, i najzad, što je od razvoja političkih prilika u njoj, a s obzirom na njen geografski položaj, u mnogome zavisila i sudbina Hrvatske i Vojvodine, pa će se na njenom teritoriju najpre ocrtati hrvatsko-srpska saradnja u vojničkom pogledu.

Početak pokreta na političkom planu u znaku je neizvesnosti i prećutne tolerancije između narodnjaka i mađarona, a na socijalno-ekonomskom u znaku je revolucionarne akcije jednog dela seljaštva da sa podloge »martovskih zakona« otpočne potpunu likvidaciju feudalnog veleposeda i svih onih prerogativa i beneficija koja su još ostala u rukama spahija. Snažnim, ali stihijnim naletom seljaštvo u istočnom delu Županije od marta do maja 1848 počelo je napad na spahiske posede, zauzimajući ranije oduzete zemlje, proterujući spahisko činovništvo, odbacujući ranije sklopljene ugovore i vršeći stokom invaziju na spahiske šume, livade i pašnjake. Socijalna revolucija bila je u začetku, ali se nije proširila na celu županiju i nije dobila podršku iz grada, pa nije ni prešla u drugu, višu fazu. Feudalna vlast, pojačana sa nešto građanskog elementa, napregla je sve snage da skrši seljački pokret, što joj

³⁴⁵ Isto, Prot. 1458/1849.

³⁴⁶ Isto, akt 285/1849.

³⁴⁷ Isto, Prot. 1479/1849.

³⁴⁸ Slavenski Jug broj 202 od 28 XI 1849.

je i uspelo upotrebom vojne sile i objavljivanjem prekog suda protiv seljaka. U tom pitanju mađaroni i narodnjaci stoje jedinstveno protiv pokreta na selu, iako jedni i drugi pokušavaju da seljake pridobiju za svoje političke ciljeve. Ustezanje mađarske vlade da proglasi preki sud protiv seljaka, dopri- nelo je trenutnom jačanju političkih pozicija narodnjaka i priklanjanja dela plemstva na njihovu stranu, jer su narodnjaci Jelačićevim prekim sudom mogli da pruže dokaza feudalnim veleposednicima da će efikasno suzbiti revolucionarno gibanje seljaštva.

Suzbijeni u prvim pokušajima da sami reše agrarno-socijalna pitanja, seljaci se okreću prema Jelačiću i Saboru u nadi da će oni udovoljiti njihove opravdane zahteve. Ali, sem lepih i praznih rodoljubivih fraza, nikakve ozbilj- nije mere u korist seljaštva nisu preduzete. Ban i Sabor samo su potvrdili agrarno-socijalne odredbe mađarskih martovskih zakona, smatrajući ih većim delom kao maksimum koji su seljaci mogli dobiti. Zato seljaštvo gubi veru i u narodnjake i u mađarone, te nastavlja svoje napore da via facti izvrši agrar- nu reformu i likvidira još mnoge preostale spahiske privilegije. Tako će se u Županiji tokom 1848 neprekidno voditi borba na dva fronta: narodnjačko- mađaronskom i seljačkom. Narodnjačko-mađaronsko šuparništvo prestaće početkom 1849, a borba protiv seljaštva produžice se do kraja četrdeset-osma- škog pokreta.

Politička situacija počela se razbistravati od juna 1848, a karakteriše se snažnom mađaronskom agitacijom, naročito u Podravini i Osijeku, angažova- njem dela katoličkog sveštenstva u toj akciji i preuzimanjem vlasti od strane Janković-Salopekove mađaronske grupe u većem delu ove Županije. Vladavina mađarona trajala je od juna do septembra 1848: dovela je do nekih personalnih promena u županiskom aparatu (istina, manjim nego što bi se očekivalo), do opasnosti da Mađari učvrste svoj strateški položaj u Slavoniji i razdvoje Hrvatsku od Vojvodine, ali ni do kakvih promena u socijalno-eko- nomskim odnosima, ni do kakvih ustupaka seljaštvu preko martovskih zakona. Stoga je ubrzo izgubila i onaj deo seljaka koji su je početka podržavali u nadi da će im mađaroni dati više od Jelačića. Nacionalnim parolama narod- njaka mađaroni nisu imali što da suprotstave, a u socijalno-ekonomskom po- gledu kao prestavnici feudalne reakcije bili su još manje spremni nego narod- njaci da pođu u susret željama seljaštva za agrarnom reformom i likvida- cijom feudalizma. Zato, kad avgusta 1848 Jelačić najzad počinje akciju radi proterivanja mađarona iz Virovitičke županije, oni su već sasvim usamljeni i bez vere u svoje snage, pa sve nade polažu u Mađarsku. Ali, mađarska vlada iz svojih računa nije smela da vojskom zaštititi svoje pristalice u Slavoniji, a kad je carska vojska od sredine avgusta otkazala poslušnost Mađarima i prišla Jelačiću, bila je rešena i sudbina mađaronske vlasti u Virovitičkoj županiji.

Drugi pokušaj mađarona da se dočepaju vlasti, izvršen uz direktnu inter- venciju mađarske vojske oktobra i novembra 1848, ostao je bez rezultata. Njihova kratkotrajna vladavina ograničila se na Osijek i neka sela mađarske i nemačke narodnosti u najbližoj okolini grada. Period od oktobra 1848 do februara 1849 značajan je zbog komesarstva Mojsija Georgijevića i njegovog sukoba sa virovitičkim (i uopšte hrvatskim) narodnjacima.

Georgijević je dobro uočio da narodnjaci, sem fraza, ništa pozitivno narodu ne donose. On je osetio da će njihova vladavina biti gora od vlade aristokrata i smatrao da su oni za demokratiju isto toliko opasni koliko i feudalci iz mađaronskog tabora, da se borba između mađarona i narodnjaka (sem u nacionalno-političkom pogledu) vodila zapravo oko naroda kao objekta za izrabljivanje, pa stoga nije ni čudo što narod (seljaštvo) nije pokazivao osobitu privrženost svojoj »narodnosti«, nego gledao svoja posla. Odnos slavonskih narodnjaka (činovnika, zelenaško-trgovačkog i cehovskog građanstva, sitnijeg plemstva i spahiskog činovništva) prema seljaštvu svodio se na okrutno tutorstvo uz stalnu pretnju vojnim eksekucijama. Tražila se samo pokornost, samo žrtve od naroda, a uzvraćalo prezirom, nepoverenjem i pretnjom. Konzervativna narodnjačka većina — ili, kako ih je Georgijević nazvao, »domoljubi-svojeljubi« — uspeli su intrigama da pokolebaju njegov položaj banskog poverenika i da pruže zgodnu priliku svojim prijateljima i istomišljenicima u Banskom Vijeću da uklone čoveka koji je svojom ispravnošću i istinoljubivošću predstavljao, ako ne fizičku, a ono bar moralnu pretnju i opasnost vlasti narodnjaka, kakva se ispoljila od prvih dana pokreta.

Ali, ni sam Georgijević nije uspeo da od liberalnog demokrate postane revolucionarni demokrata. I on će stajati na pozicijama očuvanja socijalno-ekonomskog poretka stvorenog martovskim zakonima i neće do kraja biti na strani seljaštva, jer se neće boriti za likvidaciju feudalnog veleposeda — za agrarnu reformu koja predstavlja osnovni zahtev seljaštva i bitni uslov za onu demokratizaciju društva kojoj je sam težio. Malobrojna levica kojoj je Georgijević pripadao bila je preslaba, stranački neoformljena da bi preduzela nešto više od moralne osude narodnjačke politike, ali i kao takva ona predstavlja neospornu pozitivnu istorisku pojavu. Nastojanje da se »moralna sila« afirmiše kao sredstvo vladanja i održi klašni mir i pored nedemokratski rešenog agrarnog pitanja, pokazuje slabost ovog malog broja inteligenata na čelu s Georgijevićem da bez oslonca na sopstvenu, građansku klasu osciliraju između seljaštva i feudalno-buržoaskog vladajućeg sloja.

Tokom 1849 eksponent reakcionarnih snaga u Virovitičkoj županiji postao je banski poverenik Ivan Zidarić, plemić-birokratâ koji će nastojati da ubrza rehabilitaciju mađaronskog plemstva i osigura njegove posede ugrožene od strane seljaštva. Njegova opozicija Banskom Vijeću poklapala se sa separatističkim težnjama slavonskog plemstva, a taj separatizam je predstavljao osnovu za ponovno zbliženje konzervativnijih narodnjaka sa bivšim mađaronima.

Od početka 1849 otpor seljaštva »novoj« vlasti jačao je po intenzitetu, ali bez kvalitetno novih oblika (sem sporadičnih podela spahiskih zemalja), pa i bez trajnijeg uspeha. U mnogom se ponavljala slika iz aprilskih dana 1848, s tom razlikom što sada zahvata celu Županiju i traje, povremeno, kroz celu 1849 godinu. Upornosti seljaka da neorganizovanom akcijom likvidiraju ostatke feudalizma, odgovarala je odlučnost »nove« vlasti da svim sredstvima zaštiti feudalne veleposednike i građanske aredatore. Narodnjačka vlast je postala moćno oruđe u rukama veleposeda i trgovačkog kapitala, koji su,

udruženi i vojskom obilato pomognuti, uspeji da spreče agrarnu revoluciju i seljake suzbiju u okviru »zakonitosti«, stvorene pobedom reakcije u Monarhiji.

Uzeto u celini, borba M. Georgijevića za građansku demokratiju i borba seljaštva za agrarnu reformu, vođene nepovezano i paralelno, ostale su bez željenih rezultata, a pobeda konzervativaca iz feudalne i građanske klase predstavljala je deo opšte pobeđe reakcije u Austriji i Evropi godine 1848-49.

Zusammenfassung

In politischem Bereich begann die Bewegung in dieser Gespanschaft im Zeichen von Ungewissheit und einvernehmlicher Duldsamkeit zwischen den »illyrischen« Nationalisten (*narodnjaci*) und den magyarenfreundlich gesinnten sog. Magyaronen (*mađaroni*); auf gesellschaftlich-wirtschaftlichem Gebiet stand der Anfang der Bewegung im Zeichen der revolutionären Tätigkeit eines Teiles der Bauernschaft, die darauf gezielt war, auf Grund der »Märzgesetze« die völlige Vernichtung des feudalen Grossgrundbesitzes, sowie aller jener Vorrechte und Begünstigungen, die sich noch in den Händen des Adels befanden, herbeizuführen. Die soziale Revolution stand bereits im Keime, doch wurde sie nicht auf die ganze Gespanschaft ausgedehnt, auch nicht von der Stadt aus unterstützt. Die ständischen Behörden, durch einen kleinen Teil bürgerlicher Elemente verstärkt, spannten die Kräfte an, um die Bauernbewegung zu bezwingen, was ihnen auch durch Ergreifung militärischer Massnahmen und standesgerichtliche Verfolgung der Bauern glückte. In dieser Frage standen die Illyrier und die Magyaronen einmütig gegen die Bauernbewegung, wenn auch sowohl die einen als auch die anderen trachteten, die Bauern für ihre politischen Ziele zu gewinnen. Dadurch dass die ungarische Regierung zögerte, das Standgericht gegen die Bauern zu proklamieren, wurde die politische Stellung der kroatischen Nationalisten vorübergehend gestärkt, und ein Teil des Adels wandte sich nun ihnen zu, da sie den feudalen Grossgrundbesitzern anhand des von Jelačić eingeführten Standgerichtes beweisen konnten, dass sie die revolutionären Regungen der Bauernschaft wirksam bekämpfen werden.

Nachdem die ersten Versuche der Bauern, selbst ihre agrar-sozialen Probleme zu lösen, gescheitert waren, wandten sie sich Jelačić und dem Landtag zu in der Hoffnung, diese würden ihre berechtigten Forderungen zufriedenstellen. Doch Banus und Landtag bestätigten bloss die ungarischen Agrargesetze, die ihrer Meinung nach das Höchste waren, was die Bauern erreichen könnten. Daher verloren die Bauern das Vertrauen, das sie sowohl in die Nationalisten als auch in die Magyaronen gesetzt hatten, und fuhren nun fort, via facti eine Agrarreform durchzuführen und die zahlreichen noch übriggebliebenen Begünstigungen des Adels zu beseitigen. So wurde während des Jahres 1848 in der Gespanschaft dauernd nach zwei Fronten gekämpft: einerseits nach der nationalistischen und magyarenfreundlichen, andererseits nach jener, an der die Bauern standen. Das Rivalisieren der Illyrier mit den Magyaronen war Anfang 1849 beendet, der Kampf gegen die Bauern aber wurde bis zum Ende der 1848-er Bewegung fortgesetzt.

Seit Juni 1848 begann sich die politische Situation aufzuklären; charakteristisch für die damalige Lage ist die Entfaltung einer eifrigen Tätigkeit seitens der Magyaronen währte von Juni bis September 1848; sie führte zwar zu einigen per-katholischen Klerus engagiert war, und die Machtübernahme der magyarenfreundlichen Gruppe Janković-Salopek im grösseren Teil der Gespanschaft. Die Herrschaft der Magyaronen währte von Juni bis September 1848; sie führte zwar zu einigen persönlichen Änderungen im Gespanschaftsapparat, jedoch zu gar keinen weiteren

Wandlungen der gesellschaftlich-wirtschaftlichen Beziehungen Deshalb verlor sie nach kurzer Zeit auch jenen Teil der Bauern, die ihr anfangs Unterstützung geboten hatten in der Erwartung, von den Magyaronen mehr zu erhalten als von Jelačić. Als daher im August 1848 Jelačić seine Tätigkeit darauf zu richten begann, die Magyarenfreunde aus der Gespanschaft Virovitica zu verbannen, standen diese bereits völlig vereinsamt da und richteten alle ihre Hoffnungen auf Ungarn. Im Interesse der ungarischen Regierung lag es aber damals nicht, ihre Anhänger in Slawonien mit bewaffneter Macht zu schützen. Als dann noch Mitte August das kaiserliche Heer den Ungarn den Gehorsam verweigerte und sich Jelačić anschloss, hatte sich auch das Schicksal der Magyaronenmacht in der Gespanschaft Virovitica entschieden.

Der zweite Machtergreifungsversuch seitens der Magyaronen im Oktober und November 1848, der unter direkter Einmischung des ungarischen Heeres erfolgte, blieb erfolglos. Ihre kurzfristige Herrschaft blieb auf Osijek und auf einige Dörfer magyarischer und deutscher Volkszugehörigkeit in der nächsten Umgebung der Stadt beschränkt. Der Zeitraum von Oktober 1848 bis Februar 1849 ist durch Moj-sija Georgijevićs Kommissariat und seinen Zusammenstoß mit den Illyriern in Viroviticaer Gespanschaft gekennzeichnet.

Georgijević hatte richtig bemerkt, dass die Beziehungen der slawonischen Nationalisten (der Beamtenschaft, der Wucher treibenden kaufmännischen und zünftigen Bourgeoisie, des kleineren Adels und der Angestellten der Grossgrundbesitzer) zu den Bauern auf eine grausame Vormundschaft beschränkt waren, unter ständiger Androhung militärischer Urteilsvollstreckungen. Aber auch ihm selbst gelang es nicht, sich aus einem liberalen in einen revolutionären Demokraten zu verwandeln. Auch er trat für die auf Grund der Märzgesetze geschaffene gesellschaftlich-wirtschaftliche Ordnung ein und stellte sich auch bis zuletzt nicht auf die Seite der Bauern, denn er mochte nicht kämpfen für die Agrarreform, die grundlegende Forderung der Bauern und wesentliche Bedingung für jene Demokratisierung der gesellschaftlichen Beziehungen, die er selbst anstrebte. Die wenig zahlreiche Linke, der Georgijević angehörte, war zu schwach und hatte auch nicht die nötige parteiliche Form, um mehr als die moralische Verurteilung der nationalistischen Politik zu übernehmen, doch ist in dieser Eingenschaft ihre geschichtliche Erscheinung unwiderleglich als positiv zu bewerten.

Seit dem Anfang des Jahres 1849 gestaltete sich der Widerstand der Bauern gegen die »neue« Macht intensiver und starker, doch ohne qualitativ neue Formen (sporadisch auftretende Teilungen der Grossgrundbesitze ausgenommen) anzunehmen, sowie auch ohne dauernden Erfolg. In vielem wiederholte sich das Bild der Apriltage 1848, mit dem Unterschiede jedoch, dass es jetzt die ganze Gespanschaft egriffen hat und mit Unterbrechungen das ganze Jahre 1849 hindurch dauerte. Der Beharrlichkeit der Bauern, durch nicht organisierte Tätigkeit die Reste des Feudalismus zu vernichten, entsprach die Entschlossenheit der »neuen« Macht, die feudalen Grossgrundbesitzer und ihre bürgerlichen Pächter mit allen Mitteln zu schützen. Die Macht der Nationalisten wurde zur Waffe in den Händen des Grossgrundbesitzes und des Handelskapitals, denen es gelang, vereint und vom Heere reichlich unterstützt, eine Agrarrevolution zu verhindern und die Bauern im Rahmen einer durch den Sieg der Reaktion in der Monarchie geschaffenen »Gesetzlichkeit« abzuwehren.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

Redakcioni odbor:

KONSTANTIN BASTAIĆ

OLEG MANDIĆ

JAKŠA RAVLIĆ

BERNARD STULLI

JAROSLAV SIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV SIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB